

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Навчально-науковий інститут філософії та освітньої політики

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 52

Збірник статей з актуальних наукових проблем

2024

УДК 159.9+1+37+93}(063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
Г94

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол № 9 від 24 квітня 2024 р.)*

Редакційна колегія:

Бондаренко В.Д., доктор філософських наук, професор, завідувач богослов'я та релігієзнавства Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Глушко Т.П., доктор філософських наук, професор кафедри філософії Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, заступник директора з наукової роботи та міжнародних зв'язків

Гончаренко К.С., кандидат філософських наук, доцент, в.о. завідувача кафедри філософії Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Мелешенко Т.В., кандидат історичних наук, професор, декан історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Корницький Я.Б., голова Наукового товариства студентів та аспірантів Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, аспірант I року навчання

Осадча Л.В., кандидат філософських наук, професор, професор кафедри філософської антропології, філософії культури та культурології Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Соболевська С.О., кандидат культурології, доцент кафедри філософської антропології, філософії культури та культурології Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Потильчак О.В., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін історичного факультету Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Цельковський Г.А., кандидат філософських наук, доцент кафедри богослов'я та релігієзнавства Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Черній Л.В., кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри соціології та публічних комунікацій факультету соціології та соціальної політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Stepaniuk Joanna, Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski

У збірнику подано наукові статті за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасний стан православ'я в Україні: виклики, проблеми, прогнози» (29 березня 2024 р.) та IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні наукові проблеми та інноваційні рішення в контексті XXI століття» (02 квітня 2024 р.), яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM.

У працях вчених з України та Польщі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Упорядники:

Русаков С.С., директор Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики, кандидат філософських наук, доцент, професор кафедри філософської антропології, філософії культури та культурології Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Можтін Віктор, міжфакультетські кандидатські культурологічні студії, Факультет міжнародних і політичних досліджень, Ягеллонський університет в Кракові

За точність викладених фактів та коректність цитування відповідальність несе автор

Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 52. – Київ : ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2024. – 120 с.

УДК 159.9+1+37+93}(063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
ISBN 978-966-999-427-1

© Автори статей, 2024
© Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2024
© Видавництво ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2024

DRAHOMANOV UKRAINIAN STATE UNIVERSITY
Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy

HUMANISTIC CORPUS

Issue 52

Collection of articles on scientific contemporary problems

2024

Members of Scientific Board:

Bondarenko V.D., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Head of Theology and Religious Studies of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of Drahomanov Ukrainian State University

Hlushko T.P., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor of the Department of Philosophy of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of the Drahomanov Ukrainian State University, Deputy Director for Scientific Work and International Relations

Honcharenko K.S., PhD in Philosophy, Associate Professor, Acting Head of the Philosophy Department of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Meleshchenko T.V., PhD in History, Professor, Dean of the Faculty of History of Drahomanov Ukrainian State University

Korytskyi Ya.B., Head of the Scientific Society of Students and Postgraduates of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University, 1st year postgraduate student

Osadcha L.V., PhD in Philosophy, Professor of the Department of Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture and Cultural Studies of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Sobolevska S.O., PnD in Cultural Studies, Associate Professor of the Department of Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture and Cultural Studies of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Potylchak O.V., Doctor of Sciences in History, Professor, Head of the Department of Source Studies and Special Historical Disciplines of the Faculty of History of Drahomanov Ukrainian State University

Tselkovsky G.A., PnD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Theology and Religious Studies of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University

Chernii L.V., PhD in History, Associate Professor, Head of the Department of Sociology and Public Communications at Drahomanov Ukrainian State University

Stepaniuk Joanna, Doctor of Social Sciences, State University of Stefan Batory in Skierniewice, University of Warsaw

The collection contains scientific articles based on the materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference “The Current State of Orthodoxy in Ukraine: Challenges, Problems, Forecasts” (March 29, 2024) and the 4th International Scientific and Practical Conference “Actual Scientific Problems and Innovative Solutions in the Context 21st century” (April 2, 2024), which took place using the ZOOM video conferencing service.

Works by undergraduate, postgraduate and young scientists from Ukraine and Poland address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

Compiled by:

Rusakov Serhii, Director of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy, PhD in Philosophy, Professor of the Department of Philosophical Anthropology, Philosophy of Culture and Cultural Studies of the Educational and Scientific Institute of Philosophy and Educational Policy of Drahomanov Ukrainian State University

Możgin Wiktor, mgr, Faculty of Cultural Studies Doctoral Studies, Faculty of International and Political Studies of the Jagiellonian University in Krakow

The author is responsible for the accuracy of the facts and correctness of citation.

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 52-. – Kyiv: NVP Interservice Publishing House, 2024. – 120 p.

ISBN 978-966-999-427-1

© Article authors, 2024

© Mykhailo Dragomanov State University of Ukraine, 2024

© NVP Interservice Publishing House, 2024

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО RELIGIOUS STUDY

ПРАВОСЛАВНІ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ ОЧИМА НЕПРАВОСЛАВНИХ ХРИСТИЯН: БЕЗПЕКОВІ РИЗИКИ

*Филипович Людмила Олександрівна
провідний науковий співробітник,
доктор філософських наук, професор,
Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАНУ
lflip56@gmail.com*

Православ'я в Україні представлено декількома церквами, але релігійне життя православних християн визначають дві основні – УПЦ і з 2018 ПЦУ. Наявність цих церков і взаємини між ними постійно знаходяться в полі зору суспільства, держави та інших релігійних громад як українських, так і зарубіжних. Нерозв'язаність міжправославного конфлікту в Україні впливає -прямо чи опосередковано - на все релігійне середовище. І наслідки тривалого протистояння мають усвідомлювати як православні церкви, так й інші релігійні організації, оскільки неспокій в цій сфері дестабілізує і без того нестійку суспільну ситуацію в Україні, що 10 років воює із російським агресором.

Факти масової колаборації із окупаційною владою Церкви Московського Патріархату¹ актуалізують питання про єдину офіційну позицію УПЦ щодо війни, щодо духовного і ментального зв'язку із православною Москвою. Поки УПЦ чітко не проголосить свою проукраїнську орієнтацію, до тих пір УПЦ постає в Україні однією із найбільш організованих і структурованих спільнот з явною протидією утвердженню української незалежності, з прагненням повернути Україну в нову союзню спільноту з російським верховенством в ній. В умовах відкритого військового протистояння така позиція означається як антиукраїнська – антидержавна і антинаціональна.

Наявне прагнення Московського Патріархату і його фактичного фі-

¹ <https://www.facebook.com/GeneralStaff.ua/posts/pfbid02mei2fmaRdn2sD1eKjsRrR2z38Qj5YvHKaC7xbESbfe5pprmToX8DyB44D8ew3NvG1> (05.09.2022); <https://www.radiosvoboda.org/a/news-svyashchennyk-mp-kolaborant/32016852.html> (03.09.2022); <https://www.youtube.com/watch?v=J2adRGA7r4k&t=276s> (24.08.2022).

ліалу в Україні - УПЦ МП всіляко дискредитувати українські національні спільноти, оголошуючи їх виявом українського фашизму. Всі релігійні громади, які підтримують Україну у війні з Росією, оголошуються нацистськими/фашистськими, а тепер вже і сатанинськими. Дістається всім, не-рпщовським структурам. Так, зокрема УГКЦ подається як фашистська організація, а їхні очільники митрополити Андрей Шептицький і Йосиф Сліпий – фашистами, «блаженими» посібниками нацистів, нацистською мразью в єпископській шапці². Фальшується історія греко-католицизму, спотворюється природа уніатизму, принижується людська гідність вірних УГКЦ³. Шельмуються й ті протестантські громади, які однозначно демонструють свою проукраїнську позицію⁴. Негативної реакції з боку РПЦ зазнають й інші релігійні спільноти, що розуміють і розкривають істинні наміри Москви із знищення української держави та її громадян.

Така позиція УПЦ не може не викликати у суспільства і держави, а також й у самих релігійних організацій, відповідну негативну реакцію. Хоча досі українське суспільство не виробило єдиної і чіткої позиції щодо УПЦ. Попередні заяви спікера парламенту Руслана Стефанчука про вирішення проблем УПЦ після війни⁵ фактично заморозили складний конфлікт між громадянським суспільством і УПЦ. Епопея із прийняттям Закону №8371 все ще триває. Радикальні закликам з боку громадськості заборонити УПЦ, позакривати всі їхні храми і передати ПЦУ наштотвхуються на шалений опір з боку УПЦ, яка використовує всі можливі заходи на свій захист, навіть американську адвокатську кампанію.

Українські Православні церкви не ізольовані від загального релігійного життя України. І їх мало б цікавити, як інші релігійні організації сприймають довго триваючий конфлікт між ними. Але УПЦ і ПЦУ настільки занурилися у власні проблеми, замкнулися на з'ясуванні саме внутрі-православних відносин, що не прагнуть до порозуміння, не кажучи вже про єднання. Православні церкви ігнорують те, як вони виглядають в очах не-православних віруючих.

За нашими спостереженнями, церковне і релігійне середовище України по-різному реагує на ситуацію в православ'ї. На початках переважна більшість церков позитивно сприйняла Томос і утворення об'єднаної церкви ПЦУ. В цьому побачили відновлення історичної справедливості. Православні віруючі УПЦ КП і УАПЦ нарешті були зрівняні в своїх правах і отримали можливість канонічно сповідувати християнство. І як Церва, яка тривалий час була упосліджена, вона сприймалась як така, що нарешті нарівні з іншими, перебуватиме в релігійному полі країни. Цій події раділи всі, крім УПЦ.

Поява в релігійному житті України ПЦУ стала неабияким канонічним викликом для католиків. Зареєстрована державою і визнана Вселенським

2 Чарный Семен. «Блаженные» пособники нацистов <https://marss2.livejournal.com/2205532.html>

3 Уніатство. Большая российская энциклопедия. https://bigenc.ru/religious_studies/text/4699326

4 <https://www.radiosvoboda.org/a/novyny-pryazovya-peresliduvannya-baptystiv-okupatsiya-kherson-melitopol/32112054.html>

5 <https://www.rbc.ua/ukr/news/ruslan-stefanchuk-shansov-lyuboy-prorossiyskoy-1650837541.html>

патріархом нова церква вимагала налагодження офіційних відносин з РКЦ та УГКЦ, які раніше підтримували такі контакти переважно з УПЦ, а УПЦ КП та УАПЦ ігнорували. Але ставлення католиків до ПЦУ - нового суб'єкта міжконфесійних і державно-церковних взаємин – поступово змінюється. Війна прискорила ці зміни, оскільки патріотичні орієнтації УГКЦ і ПЦУ майже збігаються, а позиція РКЦ в Україні щодо агресії росії та її засудження дещо відрізняється від суперечливої офіційної позиції Ватикану, який коливається від визнання величності російського культури, «гуманістичної за своєю природою», а по суті є виправданням тих безчинств, які творяться цим «великим народом» на українській землі, до мантричних повторень фраз про перебування українців в серці папи, про потребу миротворення, про необхідність «звільнити серця від ненависті»...

Як в УПЦ, так і в РКЦ відсутня одностайна реакція ієрархів церков на війну в Україні. Ще в часи Майдану частина церкви безумовно прийняла протест українців проти автократії і тоталітаризму в особі Януковича, а інша – і досі дослухається до Ватикану. Так, деякі заяви керівників католиків в Україні, зокрема владики Мечислава Мокшицького⁶ про необхідність надання статусу державної мові агресора і окупанта обурили українське суспільство, які розцінили ці рекомендації як некваліфіковане втручання в наші внутрішні справи.

Латентне історичне протистояння між греко- і римо-католиками в Україні в умовах війни загострилося через подвійну позицію папи Франциска, який не хоче через Україну посваритися із Російською православною церквою. Тому він приймає неоднозначні з т.з. українців рішення щодо пасхальної хресної ходи у Римі за участі українки і росіянки⁷, розглядає нинішню війну як наслідок громадянського протистояння на Сході України, засуджує надання Україні зброї для оборони від агресора, засвідчує своє бажання відвідати Москву перед візитом до Києва⁸, наголошує на гуманності росіян, які обирають і шанують свого президента-фашиста Путіна тощо. Така позиція Апостольської Столиці дезорієнтує католиків в їх ставленні до внутріправославних процесів в Україні.

Коли проблеми в родині, в християнській родині, то погасити полум'я протистояння між двома членами родини, а тим більше основними, - це обов'язок всіх з великої сім'ї, а протестанти поки просто спостерігають, чим завершиться ця боротьба між УПЦ і ПЦУ.

Посилаючись на віросповідну заборону брати зброю до рук, протестанти слабо представлені з ЗСУ. Хоча є такі, які обов'язок перед батьківщиною вважають священним. Більша частина з них виконує капеланські⁹ і волонтерські¹⁰ функції. Відзначилися протестанти у справі масового ви-

6 <https://www.avvenire.it/attualita/Pagine/intervista-arcivescovo-latino-leopoli-ucraina-mokrzychi>

7 <https://tsn.ua/svit/skandalna-hresna-hoda-u-rimi-vatikan-hoche-primiriti-ukrayinciv-ta-rosiyan-2035534.html>

8 <https://twitter.com/i/status/1562471084498100225>

9 Капеланство. Всеукраїнський Союз Церков Євангельських Християн Баптистів, <https://www.baptyst.com/category/kapelan/>

10 Новини. Церква ХВС // <https://www.chve.org.ua>

везення мирного населення із регіонів бойових дій, у зборі і розподілі гуманітарної допомоги нужденним, відбудові зруйнованого житла, медичній допомозі тощо. Війна зблизила православних і протестантів в їх волонтерських ініціативах. Але привілей, який мають протестанти у справі мобілізації, тим більше в період доленосної війни з ворогом, коли православні і греко-католики, язичники і невіруючі, мусульмани і юдеї ціною власного життя виборюють протестантам та їхнім дітям свободу і незалежність, потребує переосмислення через оновлення Закону про військову службу, щоб він не був «схованкою» для ухилянтів від військової служби, а враховуючи віросповідну заборону на використання зброї, замінив її альтернативними формами служби, різними формами посильної допомоги ЗСУ, біженцям для перемоги України.

Висновки.

Протистояння між православними, особливо нинішня його стадія – небувале загострення – викликає занепокоєння у не-православних громад України. Незважаючи на війну, церкви хочуть державних гарантій свободи совісті, щоб людей не переслідували за віру. Однак в таких обставинах корпоративний інтерес окремої церкви не може ставитися вище загальнодержавних безпекових ризиків, які несе війна.

РЕЛІГІЯ ЯК ЗБРОЯ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ФОКУС НА ПРАВОСЛАВ'І

Бучма Олег Васильович,

*кандидат філософських наук, доцент,
Інститут філософії ім. Г. С. Сковороди НАНУ
buchmaoleg@gmail.com*

У 1991 році здійснилася одвічна мрія українського народу про свою самостійну незалежну державу і на політичній карті світу з'явилася нова країна – Україна. Нарешті українці стали державною нацією, подолавши долею визначений історичний трагізм на цьому тернистому шляху. Конституція України (КУ) визначила правовий режим церкви в Україні, що було деталізовано в інших законодавчих актах української держави. Сам факт прийняття Конституції України 28 червня 1996 року став актом усвідомлення “відповідальності перед Богом” (КУ, Преамбула) [1]. Це є підтвердженням значимості релігійного чинника не тільки в історії українського державотворення та сучасного її стану, але і його ролі у поступі українського суспільства в майбутнє.

Українське суспільство поліконфесійне. Однак часто трапляється так, що різні конфесії не завжди отримують однакове визнання серед громадян. Буває, що доля народу історично може бути більше зв'язана з певною конфесією. Так, історично Україна тісно пов'язана з православною церквою. Тому не випадково переважна частина населення України

релігійно-традиційно ідентифікують себе з православ'ям. Значимість цієї конфесії в історії, культурі, державності, моральності, спадкоємності традицій українського суспільства була відзначена і на законодавчому рівні. Так, Кодекс законів про працю України визначив такі Православні релігійні свята – Різдво Христове, Пасха (Великдень), Трійця, - як святкові і не робочі дні (ст. 73) [2].

Однак, отримавши свою суверенну державу український народ не вибудував за час незалежності власну, цілісну, самостійну, єдину Помісну Українську православну церкву – усвідомлювану вірянами як Дім Божий, що єднав би земне і небесне, видиме і невидиме, клір і мирян, – таку церкву, яка діяла б на користь і благо всього українського народу, суспільства, держави (хоча нині й зроблені перші кроки на цьому шляху (утворення Православної церкви України (ПЦУ)).

Відомо, що територіальні межі помісних церков як правило співпадають з політико-адміністративним поділом, з державними та адміністративними кордонами. Але буває й так, що помісні церкви діють в кордонах, які склалися традиційно. Наприклад: Антіохійська православна церква (включає території Лівану, Сирії, Іраку, Ірану, Саудівської Аравії та ін. держав Аравійського півострову), Александрійська православна церква (включає весь Африканський континент), Єрусалимська православна церква, Константинопольська православна церква і Російська православна церква (РПЦ), яка включає майже всі незалежні країни колишнього СРСР, а також претендує на території Китаю, Японії тощо. Проте, в цьому контексті позиція Московського Патріархату (РПЦ), як помісної церкви, суттєво і змістовно відрізняється від інших вище окреслених помісних церков.

Українська історія, культура та невід'ємна їх складова – релігія, піддавалися нищівним ревізіям і руйнаціям в Російській імперії та державі «нового типу» – Радянському Союзі. Держави СРСР не існує, але Російська Федерація – одна з складових тієї зниклої держави претендує не лише на матеріальний простір, а й духовно-релігійний простір своєї держави-попередниці (яка так само ніякого права на ці простори не мала, бо аналогічно була нащадком зруйнованої у 1917 році Російської Імперії).

Як зброю й інструмент нищення української історії, культури, духовності, світогляду, нації, держави і права російський агресор завжди використовував релігійний чинник. Однак, Україна і українці у кровопролитній багатостолітній боротьбі у війні/війнах розв'язаних Росією ціною мільйонів життів завжди відстоювали своє право бути, думати, вірити, мати власну державу і жити по своєму праву і закону. Так само як і колись, нинішня російсько-українська війна – це війна різних світів, світоглядів, способів життя тощо, яка триває впродовж багатьох століть у різних формах. [Див.: 3].

Прикметно, що нині «русській мір», який відкрито чи завуальовано, модифіковано у метаморфозах, ґрунтується і твориться на тих самих колишніх імперських і радянських засадах, спрямовує свої агресивні, воєнні дії на руйнування культурно-цивілізаційних основ Українського світу. Ми

є свідками того, як Росія – держава терорист-агресор застосовує проти України як зброю не лише армію, мову, навіть, воду (підрив і руйнування Каховської ГЕС, спроба зруйнувати і виведення з ладу Дніпрогесу), а й релігію (переважно офіційне православ'я (РПЦ), орієнтовану на Москву, що увійшла в союз з державою й обслуговує її інтереси, проповідує ненависть та смерть і яка є невід'ємною, ключовою складовою «русского міра») і допомагають цьому проросійські колаборанти від релігії в Україні.

З початком повномасштабного вторгнення РПЦ стає ще більшим прихильником і пропагандистом війни РФ, «русского міра» проти України. Вона (РПЦ) поширює заклики до росіян воювати і гинути «за майбутнє» своєї країни. Обов'язковою у всіх єпархіях стала так звана Молитва «Про Святу Русь», у якій йдеться про те, що напали на «Святу Русь» (Росію) щоб «розділити та занепасти її єдиний народ» і відмова від її читання тягне жорстоки покарання для священників [4].

Наприклад, у Раді безпеки Російської Федерації, коли не спрацювали «денацифікація» й «демлітаризація», звернулися до релігійного чинника – підняли питання про необхідність так званої «десатанізації/ дешайтанізації» України. А 27 березня 2024 року в Храмі Христа Спасителя в Москві під головуванням московського патріарха відбувся з'їзд Всесвітнього російського народного собору (ВРНС), на якому РПЦ назвала війну Росії в Україні «екзистенційною і цивілізаційною священною війною» [5]. Звернемо увагу на те, що РПЦ офіційно назвала агресивні, терористичні дії Росії в Україні війною (а не якоюсь спецоперацією) для входження всієї території України в зону виключного впливу Росії, відновлення і ствердження «триєдінства русского народа», що є «ключовою умовою виживання та розвитку Росії».

В цьому контексті слухною є думка професорки історії, антропології та релігієзнавства в Університеті штату Пенсильванія Кетрін Ваннер, що на окупованих РФ територіях України «ми маємо підйом не просто християнського націоналізму, а дійсно православного націоналізму, і Російську православну церкву як досить енергійного прихильника цієї війни» [6]. Зауважимо, що вже в новій стверджуваній і пропагованій РПЦ «теології війни» від християнства (православ'я) крім назви мабуть уже нічого й не залишилося.

А самій РФ не потрібні, зайві, чужорідні і «сатанинські» всі інші крім офіційних російських. «Православні, католики, протестанти – для російських окупаційних військ всі вони не мають права на існування на територіях, які окупує Росія, жодна з релігій не має бути там представлена, якщо це не Російська православна церква чи Українська православна церква (Московського патріархату)», – висновує і наголошує український релігієзнавець Віктор Єленський [6]. Отже, РПЦ бере активну участь у переслідуванні російською владою представників інших релігій на окупованій території України, апелюючи при цьому до історичної традиції.

Для російської держави релігія, передусім, – це не форма духовної культури, не цінність, не світогляд, що забезпечує зв'язок людини з Богом,

а засіб досягнення політичних цілей. Власне, це й знаходиться в основі наративів «русского міра»: усі релігії/ релігійні організації крім офіційних російських (тих, що перебувають у політичному союзі з державою) чи зорієнтованих на «русській мір» є «сектантськими»; гуманітарна допомога Україні є «міною, що має знищити Святу Православну Русь»; «іудами» (образливо для християн) є ті, що змінили віру (навіть у межах християнства) тощо.

«Русскоміровські» наративи – спрямовані на розпалювання міжрелігійної й міжнаціональної ворожнечі, залякування віруючих (в тому числі – православних), вивищення російської (промосковської) православної церкви та приниження інших, визнання її єдино істинною, а інших – хибними, «сектантами», що ображає почуття неправославних віруючих, провокує міжрелігійну ворожнечу маніпулювання релігійною свідомістю, образу почуттів віруючих, дезінформацію та фальшування історії і т. ін.

Ця війна Російської Федерації проти України є зіткненням цивілізаційних євроатлантичних гуманістичних цінностей і геополітичних намірів рашизму, російського «православного» нацизму й неоімперіалізму. Тут ми маємо геноцид українців, намагання тотально знищити Україну і відродити квазірадянську імперію. Ця війна формує нову глобальну реальність.

Тому, й для України у цій війні такою ж зброєю, крім армії та мови, є й віра (релігія, що орієнтована на підтримку України), яка спрямує український дух у бік правди і добра проти «русского міра» зла для відновлення історичної правди і торжества справедливості. А держава має не лише гарантувати, охороняти й забезпечувати релігійні права і свободи, а й контролювати суб'єктів суспільно-релігійних відносин (у тому числі має бути й самоконтроль з боку держави як суб'єкта державно-церковних відносин) щодо дотримання ними законодавства. А в разі порушення законодавства притягувати суб'єктів суспільно-релігійних відносин до юридичної відповідальності).

Література:

1. Конституція України. (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
2. Кодекс законів про працю України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
3. Бучма, О. (2023). Релігійно-правовий вимір російської війни проти України на тлі суспільно-державних трансформацій ХХ—ХХІ століть. *Філософська думка*, 1, 45 – 58.
4. Скаврон, Б. (2024). Відомий священник у Москві відмовився молитися за перемогу Росії: як його покарали. <https://tsn.ua/svit/vidomiy-svyaschennik-u-moskvi-vidmovivsvya-molitisa-za-peremogu-rosiyi-yak-yogo-pokarali-2492500.html>.
5. Радіо Свобода (2024). «РПЦ на службі Кремля». Що стоїть за «православним джихадом» проти України. <https://www.radiosvoboda.org/a/rpts-patriarkh-kyryl-svyashchenna-viyna-proty-ukrayiny/32889826.html>
6. Чурікова Н. (2024). РПЦ є прямою учасницею російської агресії проти України. <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-viyna-rpts-putin/32845342.html>.

ПРАВОСЛАВНА АНТРОПОЛОГІЯ В УМОВАХ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ

Гаврилюк Тетяна Вікторівна
Національна академія статистики,
обліку та аудиту, професор, м. Київ.
tatianagavryliuk@gmail.com

У сучасному світі, де різноманітні інтереси переплітаються та конкурують між собою, проблема конфліктів набуває особливої актуальності. У цьому контексті православна антропологія може бути корисною через розуміння природи людини, її стосунків з іншими та шляхів подолання конфліктів.

Православна антропологія, коріння якої належить до багатовікової християнської традиції, базується на вченні про людину як творіння Боже та її призначенні у світі. Вона покликана вказувати на шляхи досягнення гармонії та взаєморозуміння між людьми, особливо в умовах конфлікту інтересів, коли різні цінності та погляди стикаються у боротьбі за владу.

У даному контексті важливо проаналізувати роль православної антропології у формуванні відповідальності кожної особистості перед собою, перед спільнотою та перед Богом у вирішенні конфліктів. Також слід розглянути, як ці принципи та цінності можуть бути застосовані в практичному вирішенні суперечок, сприяючи мирному врегулюванню та збереженню гармонії.

У православній традиції людина розглядається як творіння Боже, обдароване вільною волею та духовною природою. Як зазначає Ю. Недзельська, «людина згідно Біблії, є вінцем творіння, вершиною Божого творчого процесу» [5]. Згідно з цим уявленням, людина є носієм найвищих духовних цінностей, створених за образом і подобою Божою. Її призначенням є служіння Богові та спільноті, втілення божественного плану на землі. У такому контексті розуміння конфлікту інтересів набуває глибокого сенсу: конфлікт не тільки переплітається з вибором та вільною волею людини, але також викликає її до відповідальності перед Богом та іншими. Роль людини полягає в тому, щоб вирішити конфлікт шляхом вибору, що відповідає духовним принципам та моральним цінностям, щоб домогтися мирного та справедливого вирішення суперечок. В сучасному православному богослов'ї основою такого підходу є любов, оскільки вона є «підтвердженням того, що я існую як «інший», тобто особливий і унікальний, у відношенні до деякого «іншого», хто стверджує в якості «іншого» мене» [1, с.247]. Таким чином, православна антропологія вчить про важливість внутрішньої гармонії та духовного розвитку людини як ключових елементів у мирному розв'язанні конфліктів інтересів.

Православний підхід до вирішення конфліктів ґрунтується на основі духовних цінностей та моральних принципів, що закладені в святих писаннях

і традиціях Церкви. Цей підхід спирається на принципи любові, милосердя, прощення та взаєморозуміння, які є ключовими в розбудові гармонійних відносин. Прикладом такого підходу є богослов'я Вселенського Патріарха Варфоломія, який відмічає, що присвятив «своє життя православному, міжхристиянському та міжрелігійному діалогу, діалогу з сучасним світом, культурою та цивілізаціями, завжди прагнучи зближення та співпраці для блага Церкви, миру, солідарності» [3].

У православній традиції великий акцент робиться на внутрішньому духовному розвитку людини, на піднесенні її морального рівня та зосередженні на досягненні духовної чистоти. Це допомагає вирішувати конфлікти не лише зовнішніми методами, але й через зміну внутрішнього ставлення до ситуації та співробітництво з Богом у пошуку мирного врегулювання. Важливого значення тут набуває розуміння гідності людини. І, власне, як відмічає Дарина Морозова, саме слова «образ Божий» – «є головною християнською відповіддю на питання про людську гідність» [4, с. 115]. Усвідомлення людської гідності, як невід'ємної онтологічної чесноти людини, що стверджується і у Святому Письмі, і працях Святих Отців та осмислюється і сучасними богословами, слугує утвердженню цінності людського життя, людського вибору, свободи світоглядного вибору, що, безумовно, є базовим засновком подолання будь-якого конфлікту. Лише тоді, коли людська гідність буде визнана найвищою цінністю можливо буде побудувати суспільство співробітництва та гармонії.

Вивчення православних підходів до примирення сторін та побудови гармонійних відносин в умовах конфлікту інтересів виявляється важливим аспектом розв'язання суперечок у сучасному світі. Варто нагадати, що конфлікти інтересів не є виключно явищем сьогодення а одним із багатьох станів, які супроводжують людство протягом його тисячолітньої історії. І, безумовно, ставлення до розв'язання конфліктів у різні часи було доволі різним. Християнству, на відміну від дохристиянських часів, судилося бути першопрохідником у питанні зміни відношення до проблеми конфлікту від його розуміння як норми людського життя до усвідомлення необхідності його уникнення та подолання. Зокрема, гарним тому прикладом є книга грецької авторки Еві Вулгаракі-Пісіні «Переконання та примус: Вавил проти Аполлона. Приклад релігійного конфлікту в пізній Античності», в якій доводиться, що в період становлення християнства «наголос робиться на співіснуванні, а не на протистоянні» [2, с. 175].

Однією з центральних концепцій у контексті подолання конфліктів є принцип милосердя та прощення. У православній традиції наголошується на важливості виявлення співчуття та розуміння іншої сторони, а також на готовності до прощення за дії, які спричинили конфлікт. Це сприяє зміцненню взаєморозуміння та створенню атмосфери взаємного довіри між сторонами. Паралельно з милосердям, православна традиція наголошує на важливості самопізнання та саморефлексії, що сприяє розумінню власної відповідальності у конфлікті та прагненню до виправлення помилок. Крім того, православна традиція закликає до пошуку компромісів та мирного

вирішення суперечок з максимальним збереженням гідності кожної сторони. Це сприяє побудові гармонійних відносин, які базуються на взаємоповазі, толерантності та взаємному доповненні.

Важливо відміти, що основою різних шляхів до подолання конфліктів, як це уже зауважувалось, є внутрішній духовний шлях кожної особи. У відношенні відновлення її стосунків з Богом, безумовно, важливу роль відіграє молитва. Молитва, як спосіб звернення до Бога, є важливим засобом духовної підтримки та настанови під час конфліктів. Вона допомагає відчувати спокій, отримати мудрість у прийнятті рішень та знайти внутрішній мир, що стимулює конструктивне вирішення суперечок. Покаяння, у свою чергу, відображає здатність людини до самопізнання, визнання власних помилок та готовності до їх виправлення. Це сприяє побудові відкритих та щирих відносин з іншими, що є ключовим елементом у розв'язанні конфліктів. Духовне відновлення, як процес розробки внутрішнього миру та гармонії, робить людину більш об'єктивною та сприйнятливою до потреб інших, що сприяє зближенню сторін у конфлікті та спільному пошуку рішень. Отже, в контексті православної антропології молитва, покаяння та духовне відновлення відіграють суттєву роль у розв'язанні конфліктів, сприяючи створенню мирного та гармонійного співіснування у суспільстві. Вивчення підходів до примирення сторін у конфлікті інтересів в контексті православної антропології виявляється не лише актуальним, але й цінним для розвитку мирного співіснування у суспільстві.

Використана література:

1. Гаврилюк Т. Людина в християнській антропології XX – XXI століття. Монографія. – К.: ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. – 334 с.
2. Гаврилюк Т. Рецензія на книгу Переконавання та примус: Вавил проти Аполлона. Приклад релігійного конфлікту в пізній Античності. Богословські роздуми: Східноєвропейський журнал теології. Vol. 21.1 (2023). – с. 169 - 176.
3. Звернення Його Святості Вселенського Патріарха Варфоломія під час його прийому Розширеною радою директорів Академії богословських наук м. Волос. URL: <https://patriarchia.org.ua/news/zvernennya-jogo-svyatosti-vseleneskogo-patriarha-varfolomiya-pid-chas-jogo-prijomu-rozshyrenoyu-radoyu-dyrektoziv-akademiyi-bogoslovskiyh-nauk-m-volos-subota-24-chervnya-2023-r/>
4. Морозова Д.С. «Покажи мені людину». Антропологія Антіохійської школи та її спадщина у Київській традиції: монографія. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. 560 с.
5. Недзельська Ю. Розуміння людини як образу та подоби Божої в православному богослов'ї. Філософські категорії в християнській інтерпретації. Науковий щорічник «Історія релігій в Україні». С. 172 – 278. URL: <file:///C:/Users/tatia/Downloads/1172-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%96-1177-1-10-20210224.pdf>

ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНСТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ

*Левочко Руслан Іванович,
ієрей, магістр релігієзнавства,
військовий капелан 6 прикордонного Волинського загону,
rus.levochko@gmail.com*

На думку багатьох фахівців, сьогодні не лише в Україні, а й в усьому глобальному світі активізується значна увага до вивчення досвіду організації служби військового капеланства та аналізу його проблематики. Вважається, що це нова наукова теоретична і практична хвиля, спрямована на вироблення сучасних підходів щодо проблематики війни, миру, питань боротьби з тероризмом, формування духовних, моральних, патріотичних, військово-психологічних та етичних цінностей особового складу військових формувань.

Мета даного дослідження полягає у визначенні проблематики діяльності військового духовенства в Україні на сучасному етапі його становлення.

Виклики війни України з російськими загарбниками диктують як необхідність вивчення сутності і головних засад капеланського служіння (як військового, так і медичного), соціальної роботи Християнської Церкви, гуманітарної політики Української держави у взаємодії з релігійними інститутами демократичного і плюрального українського суспільства. Не слід замовчувати і реальні проблеми військового капеланського служіння, оскільки сама специфіка військової служби містить у собі постійну втому, вигорання, стрес, які негативно впливають на військових і утруднюють належне виконання ними визначених функцій.

У багатьох випадках після воєнних травм у військових та їхніх родин починаються серйозні проблеми із психічним станом. Непосильні армійські навантаження, подекуди неякісне харчування, поранення, психологічне перенавантаження призводять до появи або загострення у військових різноманітних захворювань. Загальні комплекси «перехідного» періоду військових від війни до цивільного життя, адаптація, духовна боротьба із суїцидальною поведінкою потребують важкої соціально-психологічної допомоги [1, с. 82]. У цих трагічних обставинах пафосні речі про перемогу, пропагандистські розмови про велич подвигу військових здебільшого не працюють. Відтак, з огляду на це, вже сьогодні ми спостерігаємо нагальну необхідність у додатковій фаховій психологічній підготовці кадрів військового духовенства у формі тренінгів, професійних курсів із підвищення кваліфікації, організації відповідних навчальних програм в українських богословських та світських вищих навчальних закладах.

Важливим аспектом соціальної роботи капеланів є профілактична

робота: виховання характеру, життєвого оптимізму, почуття життєстійкості, боротьба з алкоголізмом і наркоманією, коли люди втрачають сенс життя. Священики реально стикаються з військовими, які стали інвалідами або втратили свої родини. І вони колишні військові не полишають тяжких думок і спроб покінчити з життям (суїцид). Схильні до суїциду люди, насамперед, обтяжені багатьма духовними й психологічними проблемами. «Терапією душі» вони визначають майже цілковитим бажанням «пом'якшити занепокоєння» втрати і болі у серці, інакше кажучи, вихід із кризової ситуації в алкоголі, наркоманії або смерті [2, с. 46]. Кожен день священник має вести боротьбу з духовними проблемами військових, їхніх родин, що не «припиняються» майже ніколи. Капеланам необхідно сформувати у військових та членів їхніх родин установку, що в житті завжди є вихід з будь-яких ситуацій. Розсудливе і духовне пристосування до життя саме по собі часто полягає у виборі духовного способу життя і кваліфікованій медичній допомозі: психотерапевта, психолога, соціального працівника. Звісно, страждань і болі не можна уникнути, але їх можна послабити, до них можна підійти з позиції духовного життя і християнського аскетизму. З деякими суїцидентами потрібно обговорювати богословські, релігійно-моральні і філософські основи суїциду, які власне і стають початком терапії. Варто постійно пояснювати людині, що людська свобода – це не «свобода від», а «свобода для» нової моделі буття, тобто свобода для того, щоб відповідати перед Богом, Церквою і близькими.

Є також і організаційні проблеми у діяльності капеланської служби, про які постійно говорять ієрархи різних Церков. У першу чергу це «неналежна увага до справи та некомпетентність з боку представників Департаменту соціального та гуманітарного забезпечення Міністерства оборони України, на який офіційно покладено питання організації Служби військового капеланства...» [3]. Найбільших нарікань викликає неважливе ставлення та некомпетентне керування з боку офіцерів, непрофесійна поведінка та некомпетентність в релігійних питаннях багатьох керівників військових структур України, які не вникають в сутність душпастирства, церковного життя і проблем християнської етики.

Варто відзначити недосконалість Закону України «Про службу військового капеланства» [4] та необхідність внесення в нього поправок. Виходячи з нього, військового священнослужителя часто зводять виключно до рангу офіцерського складу, здебільшого нівелюючи духовний аспект та його основну місію. Попри те, що закон забороняє видачу зброї та боєприпасів військовому духовенству, майбутні капелани під час вступу на посаду, очікуючи на присвоєння офіцерського звання, змушені проходити бойову підготовку та приймати присягу Україні зі зброєю на рівні з іншими військовими. Зважаючи на повноцінний статус військовослужбовця, капелани змушені проходити й інші воєнні навчання, що не лише не притаманні їхньому служінню, а й у деяких аспектах можуть суперечити духовно-моральним принципам священнослужителя. Дана проблематика потребує уваги керівництва Синодального управління військового

духовенства Православної Церкви України й звернення від останніх до державної влади, про врегулювання таких аспектів шляхом внесення поправок до Закону України про службу військового капеланства.

Таким чином, підсумовуючи діяльність служби військового духовенства на теперішньому етапі його становлення, варто відзначити, що капелани стикаються із проблемами психічного здоров'я військових та їхніх родин, що інколи призводить до суїциду. Відтак, важливим аспектом діяльності капеланства є профілактична робота із ними з метою внормування їх морально-психологічного стану. З огляду на це, існує потреба у фаховій психологічній підготовці кадрів військового духовенства у вигляді різноманітних тренінгів та навчальних програм. З ряду проблематики організаційного характеру можна виділити некомпетентність, з якою ставиться до військового духовенства вище державне керівництво. Також варто підкреслити недосконалість Закону України «Про службу військового духовенства» та необхідність внесення у нього відповідних правок. Таким чином, сьогодні потрібно порушувати питання миротворчого потенціалу Церкви, який, на жаль, у середовищі політичної пропаганди не сприймається фахівцями, журналістами і масовою свідомістю, проте є надзвичайно важливим для християн й обороноздатності Української держави.

Список використаних джерел:

1. Богданенко А., Романенко С., Мартишин Д. Капеланське служіння в Україні: проблеми та перспективи. Київ: Ліра-К, 2023. 116 с.
2. Військова капеланська діяльність в Україні: етапи становлення, нормативно-правове забезпечення, особливості здійснення під час воєнного стану, закордонний досвід / Уклад.: Коротатнік І., Микитюк М., Павлюк О., Петков С. Київ: ВД «Професіонал», 2023. 552 с.
3. Заява голови Синодального управління військового духовенства щодо негативних тенденцій у ставленні до капеланського служіння / Православна Церква України. Офіційний веб-сайт. URL: <https://bit.ly/3TY2gKj> (22.03.2024)
4. Про службу військового капеланства: Закон України від 30.11.2021 р. № 1915-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text> (25.03.2024)

«СВЯЩЕННА ВІЙНА» ЯК ВИРАЖЕННЯ В ДІЇ ЕСХАТОЛОГІЧНО-МЕСІАНСЬКИХ ІДЕОЛОГЕМ «РУССКОГО МІРА»

*Лозовицький Василь Миколайович,
завідувач кафедри священного Писання і богослов'я ВПБА,
докторант Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова,
кандидат богословських наук, доцент, м. Луцьк,
lozovytskiy@gmail.com*

У ході соборного з'їзду, який відбувся 27 березня 2024 року в Залі церковних соборів храму Христа Спасителя в Москві під головуванням голови ВРНС Патріарха Кирила, було затверджено Наказ ХХV Всесвітнього російського народного собору «Сьогоднішня та майбутня руського міра» (Москва, 27-28 березня 2023 року). [6]

РПЦ назвала війну росії в Україні екзистенційною і цивілізаційною «священною війною», що є новим кроком для російської влади, яка досі уникала називати вторгнення в Україну «війною». Крім того, рпц заявила, що «відновлення єдності російського народу» через війну в Україні є ключовою умовою виживання та розвитку росії. Аналітики вважають, що цей заклик рівнозначний повномасштабному знищенню української нації та її затягування у росію. [7]

Митрополит ПЦУ Євстратій (Зоря), у своєму фейсбуці зазначив: «з релігійної точки зору ідеологія «рускава міра» ...це ЄРЕТИЧНЕ вчення та новітня форма ідолопоклонства; зі світської точки зору ідеологія «русміра» – це форма нацизму, яка виправдовує агресивну війну, терор, геноцид та інші злочини проти людяності» [4].

««Русский мир» – це громадянська релігія, яка стоїть за війною Путіна». Але, на думку Шона Гріффіна (Sean Griffin науковий співробітник Гельсінської колеґії перспективних досліджень Гельсінського університету), помилково проголошувати її рушійною ідеологією вторгнення в Україну. Реальна ідеологія вторгнення – і реальна громадянська релігія пострадянської росії – це путінський культ «Великої Перемоги» [9], а йдучи далі – «священної війни».

Саме на цю ідеологію «священної війни», а не на концепцію «русского міра» переважно спиралися російські лідери, говорячи про вторгнення в Україну. У своїх виступах 21 та 24 лютого путін близько десятка разів згадав нацистів та неонацистів, а також нагадав про «святі жертви», принесені радянським народом «на вівтар перемоги» у II-й світовій війні. Російські солдати виборюють екзистенційне виживання батьківщини так само, як їхні радянські предки боролися проти гітлерівського вторгнення. Лише цього разу Київ – це новий Берлін, режим Зеленського та НАТО – нові нацисти, а вся країна веде священну війну проти безбожних агресорів із Заходу. [9]

На думку Ю. Чорноморця «для путіна патріарх кирил став його Геббельсом, бо є значний дефіцит ідей, і свою ідеологію путін змушений запозичувати із православного нацизму Кирила». [8]

Офіційна церковна проповідь стала частиною національної пропаганди. Війна росії проти України зробила есхатологічну риторику та мислення ключовими. У державній пропаганді з'являються такі радикальні терміни, як «десатанізація» України. Російські чиновники прямо називають українську владу «сатаністами», «відкритими ворогами Христа», а метою називається необхідність «зупинити верховного володаря пекла, яке б ім'я він не використав – Сатана, Люцифер чи Ібліс. Бо його мета – смерть», – написав заступник голови Ради безпеки Дмитро Медведєв у себе в Telegram. [2]

Крах старого світопорядку, про який неодноразово говорили і російські чиновники, неминучий. Але Росія має шанс перешкодити приходу у світ сил зла, стати катехоном. Більш чітко формулює цю думку Володимир Сурін, автор консервативного православного сайту «Російська народна лінія»: «На мій погляд, і події в Україні, у тому числі Визвольний похід Російської армії – це попередні Армагедону. Дата початку останньої війни від людей прихована. Що дійсно можливо – це тільки відстрочити крах світу, що жив себе». Тобто, на росію покладається завдання змінити Божий задум про світ, відсунути, якщо це можливо, прихід антихриста! [2]

Нагнєнником есхатологічної риторики є патріарх Кирило, який своїм антиглобалістським та антизахідним поглядам шукає обґрунтування та підтримку. «Глобалізм є проектом світової всеєдності, але не враховуючи справжнього задуму Творця про людину. А з погляду християнської есхатології ми знаємо, що означає глобальний універсалізм, і знаємо, що без цього глобального універсалізму не з'явиться хтось, хто претендуватиме на глобальну владу і з ім'ям якого буде пов'язаний кінець світу», – заявив патріарх Кирило 25 жовтня 2022 р. на відкритті XXIV Всесвітнього російського народного собору, називаючи Європу та США «антихристиянською територією». [2]

Якщо, як вважає патріарх кирил, наближається Кінець світу і є якісь антихристиянські території, то повинні бути християнські території і катехон – утримуючий, хто протистоїть Апокаліпсису, що наближається. Єдині, хто може відтермінувати наближення Страшного Суду – це російський народ, росія і сама рпц: «Чому прагнуть її (землю російську) зруйнувати, розділити, брата на брата нацькувати? (...) В Апокаліпсисі є згадка про якусь силу, яка утримує пришестя у світ антихриста. (...) На цю силу сьогодні спрямовані всі гострі стріли всіх, хто прагне скомпрометувати церкву, розділити та відірвати її від народу» [2].

Звідки ця еретична зарозумілість бере свою ідейну силу, відповідає нам сам патріарх кирил та інші церковні оратори. Вони стверджують, що сьогодні росія виконує роль того «фактору стримування» (грецькою: *κατέχων*), який, за думкою ап. Павла запобігає передчасному пришестю антихриста у світ (2 Фес. 2:7). В особистому богослов'ї патріарх кирил

вважає, що «катехон» – це добро, яке здійснюють люди. А Церква і держава є організуючими засадами цього добра і в цьому значенні, метонімічно, також є «стримувальними факторами»: «Стримуючий фактор» – це, звичайно, не країна під тією чи іншою назвою і навіть не народ. Протиотрутою від поширення зла є добро. Якщо добро більше, ніж зло, зло не може домінувати. Якщо добро в суспільстві постійно розвивається і сприймається кожним наступним поколінням, то простір добра розширюється і все добро від Бога. Тоді обсяг зла зменшується, сфера панування зла звужується, і воно не прив'язане до жодної країни чи географічного простору. Але коли ми говоримо про відродження Росії як духовне явище, то маємо на увазі насамперед результат цього відродження. І це має призвести до зміцнення добрих міжособистісних і соціальних стосунків. Якщо добро стане стверджуючим початком у житті нашого народу, то напевно Росія буде «стримуючим фактором», «катехоном»» (Патр. кирил у «Слові пастиря», № 5, грудень 2015). [5]

Есхатологічна риторика, яка стрімко набирає обертів, перетворившись на частину державної пропаганди, покликана обґрунтувати чіткіше місію росії у її теперішньому та майбутньому. Росія має один шлях і одне завдання – зруйнувати сили сатани, яким служить Україна. І це погляд на поточний конфлікт не маргінальне явище, а фактично є офіційною позицією рпц, яка була виражена на Всесвітньому російському народному соборі, де в присутності патріарха Кирила виступив радикальний професор Олександр Дугін, який заявив, що «це війна неба проти пекла... Святіший у своїй чудовій доповіді м'яко натякнув на ту постать, яка стоїть по той бік, що визначає, надихає, організує наших ворогів. Ця постать дуже близька. Ми не знаємо часів, ніхто не знає. Але ми можемо за знаками їх знати, бачити, наскільки вони близькі... Тому все частіше ми говоримо про Армагеддон, про кінець часів, про апокаліпсис. Ми беремо участь в останній, можливо передостанній, ніхто не знає, але дуже важливій битві». [2]

Можна стверджувати, що в рпц формується радикально нова есхатологія, основою якої є сприйняття росії як останній оплот на шляху антихриста: рпц проповідує, що війну росії проти України слід розуміти не інакше, як війну сил світла проти сил темряви [2]. Пропагандисти все частіше офіційно припускають, що це богообрана фортеця, оточена силами сатани, що збройний конфлікт, який сьогодні триває, є майже космічною боротьбою між силами Бога і диявола... «Це війна не тільки армій, людей – це також війна духу. Це дуже важливо. Можна сказати, що ми бачимо горизонтальне протистояння: наша армія, наші супротивники, ми проти НАТО. Звісно, не проти України – там нема про що говорити. Але ця війна має інший вимір – вертикальний. Це війна Неба проти Пекла. Це війна ангельських воїнств, війна воїнства архангела Михаїла проти диявола. І цей вертикальний вимір – це ідеологія, це сфера ідей, сфера духу, в якій розгортається протистояння» (Олександр Дугін). [5]

Концепція сприйняття росії як катехону стає значно простішою і привабливішою для державної ідеології, бо ставить росію на бік добра,

а ворога, Україну, на бік зла. Ця концепція пояснює і вторгнення в Україну необхідністю виконання Божої волі про себе, тобто необхідністю протистояння силам пекла. Втручання в Божий задум про світ перетворює Бога на прихильника однієї з конфліктуючих сторін, а то й зовсім робить непотрібним. Вже не Бог визначає «часи та терміни», але російське керівництво саме стверджує про початок Кінця світу і прагне відсунути його. [2]

У «сухому залишку», однак, у застосуванні до сучасної політичної ідеології, росія є катехоном у війні з силами Антихриста. Щоб аргументувати це з точки зору екзегетичного підходу патріарха, ми повинні виявити в росіян (або мешканців «триєдиної Святої Русі», якщо завгодно) якусь особливу релігійність і побожність, порівняно з рештою пропащего світу [5], але її якраз і немає. Натомість увесь світ є очевидцем протилежного.

Стрімке перетворення рпц на апокаліптичну секту прирікає її на самотність і маргіналізацію, а богословське обґрунтування війни робить її лише ще одним рупором російської імперіалістичної пропаганди. Патріарх кирил та його оточення, користуючись підтримкою держави, загнали себе в пастку, вихід з якої неможливий без критичного переосмислення богослов'я «його епохи» та її якісно новим оновленням з людей, які не заплямували себе виправданням вторгнення в Україну[2]. Воістину «ГОСПОДЬ явив Себе і вчинив суд, – ділами рук своїх упійманий нечестивий» (Пс. 9, 17).

«Але мене турбує не хибне розуміння Кирилом процесу спасіння, а той факт, що лідери Православного світу здебільшого не відреагували» [3], – риторично запитує Джордж Демакопулос (професор кафедри православних християнських студій і співдиректор Центру православних християнських студій Фордхемського університету, Нью-Йорк, США).

Література:

1. Біблія або книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Українське Біблійне Товариство. Електронний ресурс. URL: <https://www.ukrbs.org/>.
2. Георгій Перш (George Persh). ВІЙНА ТА ЕСХАТОЛОГІЯ. Електронний ресурс. URL: <https://bit.ly/3J1zguT>.
3. Джордж Демакопулос. ХРЕСТОВИЙ ПОХІД ПАТІАРХА КИРИЛА. Електронний ресурс. URL: <http://kyiv-pravosl.info/2022/10/06/hrestovuj-pohid-patriarha-kyryla/>
4. «Сресь» та «нацизм». У ПЦУ прокоментували документи XXV Всесвітнього російського народного собору. Електронний ресурс. URL: <https://bit.ly/3PM3NAW>.
5. Нагорний Олег, богослов. ЧОМУ РОСІЯ НЕ Є КАТЕХОНОМ І НЕ МАЄ ВИКЛЮЧНОЇ БОЖЕСТВЕННОЇ МІСЦІ. Електронний ресурс. URL: <https://bit.ly/3VDUqa4>
6. Наказ XXV Всесвітнього російського народного собору «Сьогодення та майбутнє русского міра». Електронний ресурс. URL: <https://bit.ly/3VVDK1ob>.
7. «РПЦ намагається сформувати ширшу націоналістичну ідеологію навколо війни в Україні», - ISW. Електронний ресурс. URL: <https://bit.ly/3vAfJpg>.
8. Чорноморець Ю. П. ПРО НОВІ ЗАЯВИ ПАТІАРХА КИРИЛА, УПЦ (РПЦУ) ТА РПЦ. Електронний ресурс. URL: <https://bit.ly/3THd1c6>.
9. Шон Гріффін (Sean Griffin). «РУССКИЙ МИР» АБО СВЯЩЕННА СВІТОВА ВІЙНА? РЕАЛЬНА ІДЕОЛОГІЯ ВТОРГНЕННЯ В УКРАЇНУ. URL: <https://bit.ly/3J9cuBf>.

АНАЛІЗ НАРАТИВНИХ ПОЗИЦІЙ УЧАСНИКІВ ЦЕРКОВНОЇ КРИЗИ В УКРАЇНІ

Христокін Геннадій Володимирович

доктор філософських наук, професор кафедри реклами

і зв'язків з громадськістю

Національного авіаційного університету

xristokingena@gmail.com

Не втрачає актуальності дослідження основних типів наративної риторики учасників, які так чи інакше впливають на хід церковної кризи в Україні. Наявні наративи здійснюють активне конструювання суспільної думки в публічній площині. Причому тут взаємний ефект – церковні та державні інституції розробляють наративи, які транслюють медіа, а самі ці дискурси впливають на мас-медіа і через них на свідомість учасників. Це обернена взаємодія, що конститує медіареальність українського публічного простору, де між цими дискурсами відбувається реальний і часом жорсткий діалог.

Нашим завданням буде здійснити аналіз наративних позицій учасників церковної кризи в Україні.

Основними учасниками релігійної кризи в Україні виступає церковні дискурси (ПЦУ, УПЦ, ВП, РПЦ, міжконфесійного єднання), дискурси політичних партій, громадянського суспільства та популярних медіа, експертів релігієзнавців, ДЕСС, законодавчих, судових та правоохоронних органів. На нашу думку, голос кожного учасника існує у власному символічному полі, він відображає інтереси певної групи суспільства, яка не завжди зрозуміла чи прийнятна іншим групам. Ці дискурси існують в різних символічних полях: церковно-канонічному, політичному, громадянському, державному, медійному; і мають власну логіку, семантику і прагматику.

Ці дискурси існують на різних символічних «поверхах» і їх зіткнення відбувається, коли певний дискурс потрапляє не на свій поверх, або коли вони всі разом опиняються в новинах медіа. На нашу думку, типологічно однорідними є, відповідно, релігійний дискурс УПЦ та ПЦУ, державний та експертний, громадський та медійний дискурси, які утворюють спільні дискурсивні поля схожий смислів. Типологічно неоднорідними є дискурси релігійний та державний, політичний та експертний, судовий та громадський – вони мають абсолютно різні способи внутрішньої організації.

Суперечності в дискурсах можуть бути пояснені через наративний конфлікт. Наприклад, дискурси мас-медіа можуть (не)співпадати з богословськими дискурсами (УПЦ та ПЦУ), в залежності від (не)сумісних наративів. І навпаки, типологічно подібні богословські дискурси (УПЦ та ПЦУ), можуть конфліктувати по причині відмінності своїх наративів – «ставлення до автокефалії». Так само, типологічно спільні експертні дискурси (вітчизняних та закордонних експертів), розходяться між собою,

коли представляють різні нарративні основи (виявлення «зв'язку УПЦ з РПЦ» та констатація «упередженості»). І в той же час, абсолютно різні за своїми типами дискурси богословський (ПЦУ), державний (ДЕСС, правоохоронців) та експертний (вітчизняних експертів) виглядають цілком узгоджено, коли приймають схожий нарратив, - «незалежної, вільної України» та «вільної від РПЦ української Церкви». Тоді як внутрішні дискурси УПЦ, що аналогічні в богословському сенсі, стають конфліктними, коли приймають різні нарративи в «оцінці автокефалії» чи вимоги «діалогу з ПЦУ».

Аналіз дискурсів в УПЦ показує, що не всі вони співпадають з ідеологією «руського міра» РПЦ. УПЦ є складним і дуже строкатим утворенням, що містить в собі декілька альтернативних нарративів. В ній реально співіснують об'єднуючий нарратив «незалежності України» й «єдності українського православ'я» з роз'єднуючим міфом про «канонічну виключність» УПЦ й «осуду ПЦУ». В УПЦ також присутня ідеологія «руського міра». Причому, немає чіткої відповідності між сповіданням прихильниками УПЦ нарративів «власної канонічності», «підозрою до української державності» та ідеологемою «руського міра». Так, цілком проукраїнські вірні УПЦ, які захищають Україну на фронті, можуть вважати ПЦУ «безблагодатною», бо вона для них «не канонічна». І в той же час, для них дефініції «українське», «українське православ'я», «автокефальне» не обов'язково співпадають з поняттями «раскольницьке», «безблагодатне». Не варто забувати, що релігійні терміни вірянина УПЦ не обов'язково тотожні уявленням представника РПЦ. На відміну від російської, для української свідомості УПЦ (що не сповідують «руській мір»), можуть не співпадати в одному ряду значення - «не канонічне», «демократичне», «раскольницьке», «українське», «чуже», «вороже»... Тоді як характерною ознакою російської консервативно-утопічної свідомості, прихильної до «руського міра», є ототожнення державних та релігійних, сакральних та профаних характеристик.

В поясненні поведінки керівництва та деяких вірних УПЦ, на нашу думку, мова йде про корпоративну психологію, підсилену страхом втратити сакральної влади корпорації (її «благодатності/канонічності»), яка, на думку прихильників УПЦ, робить існування їх конфесії «вірним», «особливим», «освяченим», відмінним від буття конкурентів («безблагодатних»/«не канонічних»). Саме страх втратити свої привілеї, свою сакральність, а насправді, корпоративну і дискурсивну владу над суспільством та істиною (Богом), а ще глибше, страх зруйнувати цілісність церковної структури і страх змін та осучаснення - ось головна мотивація УПЦ. І щоб зберегти цю владу і віру у власну «канонічність» («сакральність»/«істинність»), і щоб зберегти структуру і уникнути оновлення, УПЦ утримує уявний зв'язок з РПЦ як легітимуючим фактором своєї обраності («благодатності»). Приховування УПЦ зв'язку з РПЦ є свідченням не стільки реальної адміністративної залежності від неї (насправді тепер усі рішення вона приймає самостійно), скільки її уявленнями, що через РПЦ здійснюється

зв'язок УПЦ з Вселенським православ'ям – джерелом вищої сакральної влади («благодаті»). Якби не віра в цей символічний зв'язок, то УПЦ вже давно позбулася залежності від РПЦ офіційно. УПЦ вимушена зберігати зв'язок з РПЦ, хоча і сумнівного, але «провідника» її зв'язку з Вселенською церквою. Діалог і примирення з ПЦУ керівництво УПЦ сприймає як приниження, іміджеву втрату, «символічну смерть». Таким чином, керівництво УПЦ є охоронцем своєї дискурсивної влади і сакральної виключності, власних матеріальних інтересів, які не хоче ділити з ПЦУ. Вона скоріше воліє імітувати стан жертви «переслідувань», ніж визнати рівноправність з ПЦУ.

Як це не дивно, але УПЦ не хоче заявляти про розрив з РПЦ й тому, що вона використовує російську церкву. На нашу думку, прихований зв'язок з РПЦ є підігруванням амбіціям РПЦ. А публічне позиціонування себе як «незалежної» від РПЦ, є грою з українською державою та суспільством, щоб не підпасти під заборону, і одночасно це гра перед світової спільнотою для демонстрації «гонінь» (бо гоніння є ознакою істинності Церкви). І все це заради збереження непорушності церковної структури, сакральної влади, майна, і автономної позиції в суспільстві та державі. При цьому, РПЦ, в свою чергу, грає на бажаннях УПЦ. Заяви РПЦ про «гоніння» в Україні є грою перед власним електоратом, кремлем та нагадуванням Вселенському православ'ю, що РПЦ ніколи не відпустить УПЦ. РПЦ не сподобалося проголошення УПЦ своєї «незалежності», але активне звернення до міжнародних структур і церковних організацій, дає можливість РПЦ виставити себе Церквою-магір'ю, фактором символічного прив'язування УПЦ.

У свою чергу, ПЦУ хоче максимально послабити УПЦ, зруйнувати її символічну владу, показати, що після отримання Томосу, вона має законне право на рівність в системі Вселенської церкви і на символічну владу в Україні. Всіма діями ПЦУ намагається примусити УПЦ до публічного рівноправного діалогу, до офіційного розірвання стосунків з РПЦ, і тим самим послабити її легітимність і ввести вирішення церковного питання в канонічне русло Константинополя. У цій ситуації УПЦ повинна піти на діалог з Вселенським патріархом та з ПЦУ. Тому, вирішення церковної кризи ПЦУ бачить як приєднання УПЦ до себе, або повної її делегітимації, що не влаштовує останню. Своєрідна «нейтральність» УПЦ та її зв'язки з РПЦ в публічному просторі показуються як не лояльність владі та не патріотизм. Керівництво ПЦУ не буде заперечувати й проти закриття УПЦ, щоб таким способом ліквідувати конкурента. В цьому інтереси ПЦУ співпадають з інтересами більшості громадян.

Державі ж не вигідно «ліквідувати» УПЦ, це було б ознакою репресій. Державі потрібно об'єднати дві Церкви в єдину Помісну церкву, що б згуртувало народ України і продемонструвати символічну перевагу над РФ. Влада зацікавлена в прямих і швидких переговорах між Церквами та їх об'єднанні. Прийняття Закону про діяльність релігійних організацій афілійованих в країні агресорі, має спонукати УПЦ до діалогу. Складність

ситуації в тому, що держава діє в символічному полі світського Закону, а церква діє в символічному полі церковного закону (канонів), які між собою не співпадають. Це дозволяє УПЦ відстоювати своє право на «незалежність від держави», але фактично боронити свої корпоративні інтереси. Але тут держава не може самостійно врегулювати ситуацію.

Отже, в публічному полі України зіткнулися різні типи переважно наративних дискурсів. Перспектива цієї ситуації мало зрозуміла. На нашу думку, за умови продовження попередньої політики УПЦ маргіналізується. Якщо вона відкриється для діалогу, розірве стосунки з РПЦ, розпочне діалог з ВП, налагодить партнерські стосунки з державою, тоді в неї є шанс на виживання. Страх трансформацій та владні амбіції консервують УПЦ, вона все більше стає закритою корпорацією, яка не виконує функції церкви для всього суспільства.

На нашу думку, церковна криза зумовлена в значній мірі небажанням змінюватися. Кожна структура воліє зберегти свої привілеї, захистити інтереси і розширитися. Натомість держава та суспільство зараз суттєво трансформуються. При цьому, всі учасники перебувають перед викликом війни, адаптації до нових реалій політичного та геополітичного життя. І найкраще ця адаптація відбудеться тоді, коли всі учасники знайдуть в собі силу і мудрість для координації дій у спільній меті – перемозі України та оновленні країни для подальшого розвитку.

Література:

1. Hennadii Khrystokin and Vasyl Lozovytskyi. Analysis of Public Media Discourses of the Main Actors of the Church Crisis in Ukraine. Occasional Papers on Religion in Eastern Europe: Volume 44, Issue 1 (2024). P. 49-80. <https://digitalcommons.georgefox.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2480&context=re>.

СЛУЖБА ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Шушпанніков Олег Миколайович

*кандидат політичних наук, докторант Українського державного
університету імені Михайла Драгоманова
olegnikol@ukr.net*

Історичні аспекти самостійної Української Держави та процес формування громадянського суспільства свідчить про важливість ідейних засад та ціннісних орієнтацій нації, особливо її військових формувань. Є такий простий тезис: «Якщо не нагодувати свою армію, то доведеться годувати чужу». І дійсно, матеріальне забезпечення армії є дуже важливим, але слід пам'ятати, що зброя без воїна не функціонує.

Тільки процес глибокого усвідомлення священного обов'язку захисту рідної Держави, щирий патріотизм і висока військово-психологічна культура роблять військовослужбовця справжнім захисником, який може виконати будь-яке бойове завдання, спрямоване на захист національних інтересів України.

Процес подальшого зміцнення Збройних Сил України в першу чергу передбачає не тільки формування продуманої системи гуманітарної політики, а й вдосконалення виховної роботи військовослужбовців.

Аналіз впливу релігійних чинників на виховну роботу в Збройних Силах та інших військових формуваннях України показав, що процес задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців є складним і суперечливим. У сучасних умовах виникають нові підходи до формування у молодих військовослужбовців національної самосвідомості, патріотизму, та усвідомлення загальнолюдських цінностей. Ці та інші чинники вимагають у перспективі послідовної, цілеспрямованої виховної й освітньої роботи, яка буде зміцнювати духовний і гуманістичний потенціал наших захисників. Але так чи інакше, треба зазначити, що релігійний вплив на війська був завжди.

Християнські впливи історики визначають з IV століття н. е. та пов'язують зі святим Мартином Турським, який однієї зимової ночі зустрівся з промерзлим жебраком. Не маючи що йому дати, святий Мартин віддав йому половину свого плаща, перетявши його мечем. Тієї ж ночі святому Мартинові явився Ісус Христос, покритий його плащем. Наслідком цього чарівного видіння стало прийняття Мартином таїнства хрещення. Пізніше він став покровителем королівської династії Франції [3].

Під час російсько-української війни разом з бійцями різних військових формувань (Збройних сил України, Національної гвардії, Прикордонної служби, Служби безпеки України тощо) воюють військові капелани, але воюють вони лише у духовній сфері.

Військовий капелан – це людина, головна задача якої – бути поруч

та підтримувати моральний стан військовослужбовців. Правовий статус військових капеланів є закріпленим у національних та міжнародних законах, і вони прирівняні до військовослужбовців, які так само воюють на фронті, але як ми вже зазначали, лише у духовній сфері.

Служба військових капеланів складається із представників духовенства, які задовольняють релігійні потреби військослужбовців в армії та на фронті під час бойових дій.

До обов'язків капеланів можна віднести: контроль морального стану військовослужбовців, проведення богослужінь, моральні настанови бійцям перед бойовими завданнями, підтримка цивільних сімей військослужбовців, освячення зброї, відспівування та поховання полеглих бійців.

Окрім цього, слід зауважити, що військові капелани офіційно прирівнюються до заступників командирів полку або батальйону. Законодавчо, вони мають право мати особистого помічника та озброєного ад'ютанта, тому що самі військові капелани не виконують бойових задач, які пов'язані із безпосереднім знищенням ворога.

Військовим капеланом може стати представник будь-якої релігійної організації (zareєстрованої в Україні), який є громадянином України та має мандат на право здійснення військово-капеланської діяльності.

У храмі Святої Софії Премудрості Божої вже відбувся перший випуск військових капеланів. Зокрема, диплом про спеціальну підготовку отримала перша жінка-капелан, молодший лейтенант Олександра Андріяшина, представниця «Євангельських християн». Як зазначила Ганна Мальяр «Нам потрібна велика армія капеланів, людей світла і сильного духу, котрі будуть підтримувати українських захисників і захисниць. На фронті стає зрозуміло, що невіруючих бійців немає. Неважливо, з якими переконаннями вони туди прийшли. Коли ціною власного життя захищаєш свою родину, державу – дуже важливо, щоб було на що спиратися» Вона додала, що «капелани – саме ті люди, на яких може спиратися наша армія» [5].

За словами начальника Служби військового капеланства ЗСУ апарату Головнокомандувача ЗСУ полковника Олексія Терещука, наразі у Збройних силах України понад 738 посад військових капеланів. При цьому, мандати вже отримали 244 священнослужителі, а на посади штатних військових капеланів призначено 78 офіцерів. В той же час отримання мандату не означає, що священник автоматично стає військовим капеланом. «Є певна процедура, і на сьогодні вже призначено 78 штатних військових капеланів, які отримали військове звання та підписали контракт. Після призначення на посаду військовий капелан проходить спеціальну підготовку. Підготовка полягає не лише в душпастирській опіці чи просвітницькій роботі, але й консультуванні, насамперед командира» [4].

Більша частина військових капеланів України представлена священниками ПЦУ, що підпорядковуються Синодальному управлінню військового духовенства. Однак крім них ще є капелани з Департаменту військового капеланства УГКЦ, капелани з Першого українського батальйону військових капеланів від протестантських пасторів та імами –

капелани-мусульмани [6].

Головне завдання капелана на війні – це бути поруч та стабілізувати моральний стан військослужбовців, нагадувати їм хто вони зараз є та чому вони знаходяться саме тут.

У світовій практиці, військовий капелан за будь-яких обставин має залишатись в першу чергу душпастирем, адже саме на цьому базується його авторитет та саме у цьому є його сила.

Військових капеланів ще називають «офіцери без зброї», адже вони виконують таку ж важливу місію, як і ті, хто безпосередньо приймає участь в бойових діях, бо з точки зору психології, людина в екстремальних умовах, а особливо на війні починає набагато більше думати про Бога аніж у цивільному житті.

Одна із надважливих частин роботи служби військових капеланів в Україні є саме нагадування військослужбовцям про те, що вони захищають своє, і знищення ворога є не гріхом, а, навпаки, волею Божою.

Виходячи з права кожного громадянина на свободу совісті та здійснення цього права у відповідності з Конституцією і законами України, керуючись захистом законних прав громадян України незалежно від їх ставлення до релігії, доцільно зазначити, що встановлення саме партнерських взаємин між релігійними організаціями і Збройними Силами України які будуються на засадах взаємоповаги, визначення взаємних обов'язків і відповідальності сторін стане важливим кроком у гарантуванні прав людини для громадян та військослужбовців, незалежно від їх світогляду та надійності до певної релігійної конфесії.

Таким чином, встановлення партнерських взаємин між релігійними організаціями і Збройними Силами України має відбуватися з урахуванням особливостей військової служби при суворому дотриманні безпеки та порядку, моральності, збереженні здоров'я військовослужбовців. Така діяльність має відбуватися на засадах участі різних конфесій і релігійних організацій з урахуванням особливостей українських традицій, менталітету та духовно-історичних надбань Українського народу, а також створення правової бази для участі Церкви у духовно-патріотичному вихованні особового складу Збройних Сил України.

Діяльність служби військових капеланів може бути ефективною лише за умов виконання нею усього складного комплексу морально-психологічного забезпечення і патріотичного виховання особового складу Збройних сил України та інших військових формуваннях відповідно до досвіду іноземних армій.

Таким чином, разом зі вступом України до НАТО і Європейського Союзу вся Воєнна організація України має бути готовою не тільки теоретично, а й практично (при належній законодавчій забезпеченості) впровадити Службу військових капеланів.

Література:

1. Калініченко Т., Коханчук Р. Бути поруч. Основи військового капеланства для військових та волонтерів. – К. : Київське Богоявленське Ставропігійне Братство, 2016. – 43 с.

2. Кнодель Л. В. Капеланство: поняття, типи, діяльність все за світом / Вісник пенітенціарної асоціації України, - 2017 – № 2 – С. 136-146
3. Святий Мартин Турський, єпископ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://credo.pro/2022/11/72256>
4. У ЗСУ вже призначили 78 штатних військових капеланів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://bit.ly/3TGz3Cj>
5. У храмі Святої Софії відбувся перший випуск військових капеланів. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://bit.ly/3VJFUNY>
6. Хто такий військовий капелан та яку роль він виконує на війні? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://bit.ly/4a7LSg1>
7. Указ Президента України №641/2022 «Про внесення змін до Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України»

ВЗАЄМОДІЯ ЦЕРКОВНИХ ІНСТИТУЦІЙ І ПОЛІТИЧНИХ СИЛ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВ'Я

Янауер Мечислав Мирославович,

*аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,
Науковий керівник – д.філос.н., проф. Бондаренко В.Д.
20a.m.yanauer@std.npu.edu.ua*

Об'єктивний аналіз взаємодії між церковними інституціями та політичними силами у різних країнах демонструє, що історія цих відносин в більшості випадків відображає серію спроб використання, як то кажуть, в обох сторін інтересах: політичними силами церкви або ж навпаки — церквою політичних структур чи окремих політиків для досягнення своїх цілей. Таке взаємовигідне партнерство бере свій початок з часів, коли обидві структури почали набувати значного соціального впливу, перетворюючись на важливий ресурс, який міг бути мобілізований для вирішення широкого спектра завдань у різних сферах суспільного життя, включаючи політику, економіку, соціальний розвиток, правову систему тощо. Власне підсумувати вищевказані тези можна просто: взаємодія між політикою та релігією призводить або до політизації релігійних вірувань або до оформлення релігійного забарвлення політичних процесів. Не виключенням в цьому випадку стала й Українська держава.

У 1989 році в Україні було ініційовано відродження автокефального руху, що кульмінувало зі встановленням Української автокефальної православної церкви (УАПЦ). Зі свого боку, Російська православна церква реорганізувала свої структури в Україні, перетворивши Український екзархат на Українську православну церкву (УПЦ) з автономним статусом, але залишивши її під юрисдикцією Московського патріархату.

Незадоволення частини українського духовенства, зокрема митрополита Філарета (Денисенка), щодо відсутності повної автокефалії призвело до об'єднання цих ієрархів з УАПЦ та подальшим формуванням УПЦ Київського Патріархату (УПЦ КП) у 1992 році. Втім, не всі члени УАПЦ підтримали таке об'єднання, що згодом привело до повторного проголошення УАПЦ. Така роз'єднаність у православному середовищі України стала джерелом напруженості у процесі національно-духовного відродження, виокремлюючи три основні на той момент православні церкви: УПЦ КП, УАПЦ та УПЦ в єдності з Московським патріархатом. Намаганням подолати цю глибоку роз'єднаність, було проведення 15 грудня 2018 року в Києві Об'єднаної Собору, за підтримки тодішньої політичної влади та Вселенського патріархату. Незважаючи на значний крок до церковної єдності, Собор не зміг повністю подолати розкол в православному середовищі України, що вилилося в остаточне оформлення двох основних православних структур на даний момент – Православної Церкви України (ПЦУ) та УПЦ в єдності з Московським патріархатом. Таким чином, процеси політизації православ'я в Україні можна простежити в першу чергу через взаємодію з ПЦУ та її основним історичним попередником – УПЦ КП, а також УПЦ в єдності з Московським патріархатом. Ці взаємодії є ключовими у контексті розгортання політизації православного простору в країні.

Першим елементом політизації православної церкви в Україні можна визначити активне включення релігійного чинника у виборчі процеси. Це почало проявлятися уже 1994 р. під час президентських, парламентських та місцевих виборів. В умовах зростаючої довіри населення до церковних інституцій, «фактично всі політичні партії – учасники виборчого процесу намагалися заручитися її підтримкою, включали священство до партійних списків, а ряд партій і блоків, хоча і не мали його в своїх списках, не тільки за назвою, а й за програмою виборювали депутатські мандати іменем Бога» [1, с. 102]. Згодом в Україні церковно-релігійний чинник продовжив використовуватися під час передвиборних кампаній – як парламентських і президентських, так і місцевих, що може стати предметом окремого ґрунтовного дослідження.

Особливо варто охарактеризувати роль президента у процесі політизації, як фактично центральної політичної фігури в країні після свого обрання. Хоча держава і церква в Україні залишаються є офіційно розділеними, президент, в рамках своїх конституційних обов'язків, володіє певним впливом на розвиток релігійної політики та динаміку релігійного життя. Специфіка цього впливу часто обумовлена особистим ставленням глави держави до релігійних питань, його власною конфесійною приналежністю, а також характером взаємодії з лідерами релігійних громад. Так, якби не було посиленої допомоги першого українського Президента Леоніда Кравчука - можливо, не було б і утворення УПЦ КП в її тодішньому вигляді. Згодом на виборах 1994 року, за словами патріарха Філарета, УПЦ КП відкрито підтримала Леоніда Кравчука: «... і звичайно підтримуємо

такого кандидата, який підтримує саму УПЦ КП, тому що Київський Патріархат створений як раз для того, щоб підтримувати незалежну українську державу. І цим ми керувались, коли підтримували на виборах в 93-му році, і не тільки в 93-му, а і в 91-му році Леоніда Макаровича Кравчука, тому що він – перший президент» [2].

Наступний президент Леонід Кучма симпатизував УПЦ, що вилилося в передачу їй значної частини церковного майна, але в цілому другий президент України демонстрував толерантність та намагався не робити ставку на якусь окрему православну структуру, а підтримувати добрі відносини з усіма православними об'єднаннями. Показовими були передача в оренду Андріївської церкви УАПЦ та відновлення Михайлівського Золотоверхого собору за ініціативою УПЦ КП. Екстраординарним є той факт, що саме за його каденції стався один найгучніших скандалів в релігійній сфері, коли спроба поховати тіло Патріарха УПЦ КП Володимира (Романюка) на території Собору Святої Софії вилилася в бійку учасників похоронної процесії з правоохоронними органами.

Пріоритетом релігійної політики президента Віктора Ющенка було прагнення до створення Єдиної Помісної Церкви в Україні. Він активно співпрацював з УПЦ КП, підтримуючи зв'язки з патріархом Філаретом, якого вважав духовним лідером, а також докладав зусиль до налагодження діалогу між УПЦ (МП) і УПЦ КП. Попри особисту приналежність до УПЦ КП, Ющенко намагався проводити конструктивний діалог з УПЦ (МП), ініціював обговорення статусу православ'я на державному рівні, особливо під час заходів, присвячених 1020-річчю хрещення Київської Русі-України, що включало візит Вселенського патріарха Варфоломія до Києва. Проте, Ющенко не зміг досягти реальних кроків на шляху до об'єднання церков через надмірну ідентифікацію з УПЦ КП, що могло призвести до сприйняття його ініціатив як президентського проекту, орієнтованого на виборчу кампанію [3].

Попри оголошену політику рівності релігійних організацій, президентство Віктора Януковича характеризувалося відвертим сприянням УПЦ (МП), яка активно підтримувала його під час виборчих кампаній. Таке лобіювання інтересів вищезазначеної православної структури було чітко виражене через публічну демонстрацію конфесійної належності Януковича, зокрема показовим було запрошення Московського патріарха Кирила (Гундяєва) на інавгурацію. Така одностороння підтримка сприяла поляризації суспільства за релігійним чинником та спричинила невдоволення серед вірян інших конфесій, що згодом вилилося в їх активну участь у протестах на Майдані, підкреслюючи політичні та суспільні ризики, пов'язані з такою релігійною політикою.

Після революційних подій кінця 2013 - початку 2014 року та фактичного початку російсько-української війни суттєво змінився державно-церковний діалог з УПЦ (МП). Не декларуючи чіткого засудження Росії як ініціатора військового конфлікту на сході України, УПЦ (МП) почала закономірно сприйматися суспільством як проросійська релігійна конфесія. Враховуючи

запит суспільства на оформлення незалежної української церкви, новообраний президент Петро Порошенко активно долучився до процесу оформлення помісної автокефальної православної церкви, а згодом став активним прихильником новоутвореної ПЦУ. Особливої уваги вартий так званий «томос-тур» п'ятого президента, який частиною суспільства був розцінений саме як передвиборча політична агітація [4]. Варто відмітити, що програма його опонента та майбутнього шостого президента України Володимира Зеленського не включала пункти, присвячені релігійній політиці, а у публічних виступах Зеленський дотримувався нейтральної позиції та не надавав перевагу жодній конфесії.

В свою чергу, УПЦ (МП) здобула підтримку з боку парламентської опозиції, представленої фракцією «Опозиційний блок» та деяких народних депутатів України, зокрема депутата Вадима Новинського. Особливої уваги варті приклади політизації цієї конфесії, як-от щорічні хресні ходи УПЦ (МП) за участю лідерів проросійських партій в Україні чи показове «сидіння» митрополита Онуфрія (Березовського) під час посмертного нагородження воїнів АТО.

Отже зрозуміло, що більшість політичних діячів в Україні, а особливо глави держави, в тій чи іншій мірі використовували православ'я як інструмент для реалізації своїх політичних цілей. Причому це не обов'язково варто розглядати як корисливий мотив – зрештою, не можна виключати, що саме конфесійна приналежність кожного з політичних діячів була визначальною у формуванні їх вектору діяльності відносно православ'я. Основним елементом політизації можна визначити класифікацію православ'я як потенційного елемента для сприяння національній консолідації чи навпроти підтримки проросійського шляху розвитку України. Зрештою такий шлях вилився в активну поляризацію міжправославного конфлікту, роблячи його не тільки релігійним, а й політичним. Безсумнівно, експлуатаційне та кон'юнктурно спотворене сприйняття ролі православної церкви у національному політичному контексті з боку деяких елементів політикуму не могло б бути втілене без наявності відповідного відгуку та розуміння в окремих частинах релігійної спільноти, особливо серед єпископату. Також вищезазначена поляризація сприяла інтенсифікації міжправославної боротьби, у світлі того, що форми протистояння та аргументи сторін набули рис зазвичай асоційованих з міжпартійною або політичною конкуренцією.

Таким чином, можна зробити висновок, що політизація православ'я значною мірою призвела до ускладнення релігійної ситуації в Україні, а отже відповідно якомога швидша деполітизація православ'я має сприяти унормуванню православної кризи в Україні. Для цього необхідною є стратегія держави, що орієнтована на реалізацію конституційної вимоги щодо втілення України як правової держави та необхідності дотримання існуючого законодавства усіма суб'єктами політичного процесу на різних рівнях. В цьому контексті, критичний перегляд обмеженого ефекту використання політизованих стратегій стосовно православної церкви під час політичних кампаній чи ініціатив видається особливо актуальним.

Паралельно, ініціативи щодо стимулювання самодостатності церков та релігійних організацій, а також активізації прозорого діалогу між державою і церквою, спрямовані на поступове звуження або повне усунення потреби звертатися до політичних чи державних інституцій за підтримкою, є важливим кроком у підвищенні авторитету та самодостатності православних спільнот. Також ці заходи сприятимуть формуванню здорового громадянського суспільства та подальшого розвитку демократичних процесів в країні. Повномасштабне вторгнення Росії підштовхнуло український суспільний та політичний простір до вичищення будь-яких проросійських елементів у ньому, що особливо маргіналізувало позицію УПЦ (МП), враховуючи її попередні зв'язки як з проросійськими українськими партіями, так і з державою-агресором на пряму, що додає особливе завдання саме для цієї православної спільноти в контексті деполітизації – дерусифікація.

Список використаних джерел:

1. Мякинченко І. Міжконфесійні відносини та їх вплив на державотворчі процеси в Україні (1990-ті – 2010-ті роки): дис. на здобуття наук. ступеня доктора філософії, наук спец. 032, Київ, 2021. 256 с.
2. Патріарх Філарет: Якщо Віктор Федорович Янукович підтримує Київський Патріархат, то віруючі нашої церкви теж підтримають його. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2004/06/23/3000725>.
3. Архієпископ УАПЦ: Політика Ющенка в галузі релігії багато в чому була помилковою. URL: https://zn.ua/ukr/SOCIUM/arhiepiskop_uapts_politika_yuschenka_v_galuzi_religiyi_bagato_v_chomu_bula_pomilkovoyu.html.
4. Думки і погляди жителів м. Києва: січень-лютий 2019 року. Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=822&page=1>.

ПРАКТИКА НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОГО УСАМІТНЕННЯ

Шиманович Андрій Олександрович,

кандидат філософських наук,

докторант кафедри богослов'я та релігієзнавства Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики

Українського державного університету ім. Михайла Драгоманова

Київ, Україна

schimanovich@ukr.net

Викладена в праці «Ідея університету» [4] концепція католицької вищої освіти, автором якої є кардинал Джон Генрі Ньюмен (1801–1890), містить глибокі авторські рефлексії про важливість плекання науковцем здатності до абстрагування заради повного занурення в предмет свого дослідження. Українському читачеві праця Ньюмена здебільшого відома завдяки її осучасненому переосмисленню, що його здійснив видатний американський інтелектуал ХХ ст. Ярослав Пелікан (1923–2006). Український переклад його не менш значущої праці «Ідея університету. Переосмислення» в 2009 р. був опублікований у видавництві «Дух і літера» [1]. Тож у цій стислій розвідці ми звернемо увагу на розмисли на зазначену тему і самого Ньюмена, і проф. Пелікана, котрий подеколи погоджується, а подеколи й заочно дискутує з класиком ХІХ ст.

Відштовхуючись від посутньо апофатичної тези про те, що «на користь християнства переконують не найсильніші аргументи, а лише мовчання» [5, с. 80], Ньюмен адаптує цю ідею до царини університету і неодноразово наголошує, що культура повного усамітнення дослідника є як конститутивним елементом людської особистості, так і неусувної епістемологічною передумовою. Зрощення здатності до максимальної сконцентрованості йде пліч-о-пліч із формуванням філософського образу мислення, корисного для наукового поступу в будь-якій сфері знань, адже «розуміння – це більше, ніж метод, це звичка розуму» [2, с. 229].

У розділі 5 своєї книги Я. Пелікан підводить читача до широковідомої тези про історичну спорідненість між (1) церковними навчальними закладами, які діяли на базі монастирів і єпископських шкіл, та (2) тим феноменом, що згодом буде названий європейським університетом: «Хоча сучасний університет має численних і розмаїтих предків, включно з освітніми центрами багатьох давніх культур, неможливо заперечувати, що він має глибоке церковне та монастирське коріння» [1, с. 89]. Далі Пелікан детальніше розгортає цю думку і повертає увагу читача до спорідненості між, з одного боку, християнською аскетикою, та, з іншого боку, аскетичним усамітненням вченого, його максимальною зосередженістю на об'єкті свого наукового дослідження. Тільки якщо науковець знайде в собі сили упорядкувати своє життя за прикладом християнського самітника, тільки якщо він зможе належним чином абстрагуватися від другорядних

відволікаючих чинників, він стане спроможним до здійснення впевненого поступу в обраній ним науковій царині: «Момент самозречення та дисципліни досі є одним з-поміж найцікавіших рудиментарних залишків церковних і монастирських підвалин університету, прикладами чого рясніють біографії багатьох видатних вчених і діячів освіти. Ми, люди, що присвятили своє життя освіті та дослідженням і знайшли в цьому таку самореалізацію та втіху, якої не сподіваємося мати деінде, зобов'язані, заохочуючи й навчаючи нові покоління науковців, звертати їхню увагу на зв'язок між науковою й освітньою самореалізацією та аскетичною дисципліною вченого» [1, с. 106-107]. В самій фразі «аскетична дисципліна вченого» ми бачимо натяк на синтез, що може стати запорукою академічного успіху. А якщо вчений водночас є віруючою людиною, якщо він/вона має уявлення про базові принципи християнської аскетичної, духовних практик, то це в значній мірі полегшить і науковий шлях, зробить його органічним, природним, необтяжуючим та плідним.

Далі у своєму тлумаченні цієї Ньюменової ідеї Пелікан посилається на схожі думки інших видатних теоретиків та практиків освіти, котрі підкреслювали важливість усамітнення, зібраності та максимальної уважності до свого наукового завдання. Особливо це доречно, якщо йдеться про богословські й філософські розвідки, пов'язанні із фундаментальними метафізичними питаннями про структуру реальності. Сам Ньюмен наполягає, що «здоровий глузд людства асоціює пошук істини з усамітненням і спокоєм» [4, р. 5-6]. Тому око людського розуму, яке спрямоване на пізнання істини, має бути поєднане із науковою дисципліною та усталеною звичкою.

Ще одна схожа думка, наведена в книзі Пелікана, належить Ральфу Волдо Емерсону (1803–1882), котрим Фрідріх Ніцше (1844–1900) захоплювався на ранніх етапах свого філософського становлення. В одній з промов 1837 р. Емерсон проголосив таку максиму: «Вчений має обіймати самотність, немов наречену. Він має пережити свої втіхи та скорботи на самоті... Чому дослідник має бути самотнім і мовчазним? У такий спосіб він зможе познайомитися зі своїми думками» [1, с. 121]. Молоді люди, які вважають, що вони мають схильність до самореалізації саме в науковій сфері, які прагнуть пов'язати своє життя з університетом, повинні якнайглибше зазирнути в себе і з'ясувати, чи вони мають бодай якусь схильність до усамітнення, осидючості та самозречення заради вищої наукової мети. Пелікан акцентує: «В університеті завжди слід радити студентам, які вважають, що зможуть стати науковцями, якомога раніше зрозуміти, чи стане їм сил бути на самоті стільки, скільки належить ученому. Чимало з них виявлять, що їм це не до снаги, і для них краще дізнатися про це якнайшвидше» [1, с. 121-122].

Такий підхід дійсно де в чому можна порівняти із тривалим випробуванням кандидата на прийняття чернецтва у монастирі. Відомо, що кожен кандидат на прийняття чернецтва передовсім проходить багаторічний послух. І лише після років перевірки на придатність до цієї форми служіння

Богові над ним звершується монаший постриг. Відповідно, щось подібне мало б відбуватися і в науковій сфері, де кожен з тих, хто має намір всерйоз пов'язати своє життя з університетом, спочатку повинен переконатися в тому, що його внутрішній душевний, духовний та інтелектуальний склад відповідають цим амбітним намірам.

В якості додатку слід також звернути увагу на перелік якостей справжнього вченого, який у свій час запропонував Нейтан П'юзі, 24-й президент Гарвардського університету. У своїй праці «Вік вченого: спостереження щодо освіти у бентежне десятиліття» П'юзі ознайомлює нас із наступними якостями, якими повинен володіти справжній науковець: «Стандарти вченого, зрілого вченого, котрий у своїх найкращих проявах також став зрілою особистістю, продовжують вражати нас – терпіння, чесність, старанність, відчуття “стандарту”, смирення, бачення чогось вищого від зовнішнього блиску та дріб'язку» [6, с. 144-145].

Вочевидь, про спорідненість між серйозним життям науковця та християнського ченця може йти мова лише в тому випадку, якщо ми говоримо про щире, самовіддане заняття наукою на межі самозречення. Наведені аналогії мають сенс лише тоді, коли йдеться не про побудову університетської кар'єри, а про любов до наукового пошуку як способу життя. Ці два вектори людської діяльності інколи можуть співпадати, але насправду це відбувається на надто часто. Заради справедливості зазначимо: те саме можна сказати й про життя в Церкві. Одна справа – самовіддане служіння Богу й людям, в основі якого лежать мотиви і цілі, що простягаються за межі поцейбічного життя. І зовсім інша справа – церковний кар'єризм, гонитва за богослужбовими нагородами, єпархіальними посадами, церковними орденами тощо.

Стосовно зовнішніх подразників, які неминуче відволікають, привносять дисгармонію, хаотизують буденність відданого сучасного науковця, доречно навести вдало сформульовані роздуми Райнгарда Гюттнера: «Зануреність у інтернет, фейсбук, твітер, ютуб і нетфлікс навряд чи спонукає до самозаглиблення та внутрішнього діалогу. За кількома винятками, життя, заплутане у кіберповерховості та цифровому безладді, прищеплює розклад дня і звички, які є ідеальним живильним середовищем для бездумності. Розвиток теомного сумління, навпаки, вимагає уважності, емпатії та моментів внутрішньої й зовнішньої тиші, необхідних для зосередженості» [3, с. 67].

Підіб'ємо підсумки. Попри всі актуальні виклики й спокуси, зумовлені нестримним інформаційно-технічним поступом людства, відданому науковцю XXI ст. заледве простимо йти на компроміс із дисбалансуючою диктатурою шуму – фоновою нормою нинішньої буденності. Незважаючи на цифровізацію всіх аспектів сучасного життя (включно із цариною освіти), попри вільний і миттєвий доступ до неосяжних обсягів інформації різного штибу, всупереч усім не вповні дослідженим викликам з боку штучного інтелекту, до сьогодні самозаглиблене й зосереджене усамітнення дослідника залишається засадничою і неусувною навичкою для кожного,

хто має амбіції носити почесний титул науковця та здійснювати свої розвідки на найвищому академічному рівні, черпаючи натхнення з досвіду людства та власного медитативного споглядання реальності.

Список використаних джерел:

1. Пелікан, Я. (2009). *Ідея університету. Переосмислення*. К.: Дух і літера.
2. Bottone, A. (2010). *The Philosophical Habit of Mind: Rhetoric and Person in John Henry Newman's Dublin Writings*. Bucharest: Zeta Books.
3. Hütter, R. (2020). *John Henry Newman on Truth and Its Counterfeits: A Guide for Our Times*. Washington, DC: The Catholic University of America Press.
4. Newman, J. H. (1996). *The Idea of a University*. (Frank M. Turner, Ed.). New Haven & London: Yale UP.
5. Norris, T. J. (2009). Faith. In I. Ker, & T. Merrigan (Eds.), *The Cambridge Companion to John Henry Newman* (pp. 73-97). New York: Cambridge UP.
6. Pusey, N. P. (1964). *The Age of the Scholar: Observations on Education in a Troubled Decade*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard UP.

ІСТОРИЯ HISTORY

СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ В ДИПЛОМАТІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ МОНДІАЛІЗОВАНОГО СВІТОУСТРОЮ ХХІ СТОЛІТТЯ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ І ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ДИСКУРСИ

*Ціватий Вячеслав Григорович,
кандидат історичних наук, доцент,
Заслужений працівник освіти України,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
член правління Наукового товариства історії дипломатії
та міжнародних відносин (м. Київ, Україна)
tsivatyi@gmail.com
ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1505-7483>*

Концепт «Стратегічне планування» швидко інституціоналізується у сфері міжнародних відносин, зовнішньої політики та дипломатії. Стратегічне планування швидкими темпами впроваджується в міжнародних інституціях і структурах, які за своїм функціоналом забезпечують аналіз і прогнозування зовнішньої політики та дипломатії. Особливий акцент та інноваційність стратегічного планування виокремлюється при аналізі дипломатичних систем і власне дипломатії – як засобу реалізації зовнішньої політики в історичній ретроспективі, сьогоденні й перспективі [1; 2].

Оцінка результатів зовнішньої політики в діяльності інституцій дипломатичної служби нечасто стає предметом наукових досліджень. Набагато частіше обговорюється публічна політика і публічна дипломатія – відносини з окремими державами, практичні результати дипломатії, висловлювання політичних лідерів. Однак закриті дипломатичні системи схильні до зростання неефективності, тому в різних державах вживаються заходи щодо зміни характеру роботи дипломатів відповідно до нових реалій та інституціонального розвитку моделей дипломатії держав. Цілком логічно постає питання: яку додаткову цінність створює дипломатія як інструмент і дипломатична служба, а також – у чому сьогодні полягає сенс кадрового менеджменту та кадрової політики в дипломатичній сфері, які важелі впливу дипломатії на міждержавні відносини, та що можливо інституціонально упередити? [2].

Комунікативна стратегія – це елемент стратегічного планування в дипломатії та зовнішньополітичній сфері. Комунікацію слід розглядати як інституціональну структуру, і як інституціональний процес, що відбувається в соціокультурному і просторово-часовому вимірах [1; 2; 3, с. 21-27].

Розвиток процесів глобалізації, посилення суспільної та соціокультурної ролі інформації в умовах економічної кризи та демографічної нестабільності регіонів, що відбуваються сьогодні, формують особливе комунікаційне середовище та регіональні особливості системного аналізу міжнародних відносин, зовнішньої політики та дипломатії.

Питання політики і дипломатії будуть недостатніми, якщо вони не включені в комунікативний простір – дипломатичні практики, зокрема, які пов'язані із вживанням їжі та напоїв під час традиційних протокольних заходів. Йдеться про розширення предметного поля історії їжі та соціуму («культурний поворот»), дає можливість по-новому підійти до з'ясування різних соціальних категорій і спільнот, міжкультурних зв'язків, які об'єднують суспільство за обіднім столом чи фуршетом під час міжнародних переговорів [3, с. 21-27].

Дипломатична комунікація це як ансамбль різноманітної практики і техніки інформативного посередництва, та як багатогранний процес політичного спілкування за допомогою символіки та семіотики, дипломатичних норм протоколу та етикету, майстерності публічного спілкування, публічних виступів і мистецтва переговорів, мистецтва вживання їжі та напоїв [4, р. 196-209; 5].

Висвітлення міжнародних позицій, форм і правил дипломатичної зустрічі, починаючи від «базових актів» церемонії прийому та етикетно-нормативних правил дипломатичного прийняття, правил прощання в протокольних зустрічах, дозволило виявити комплекс знакових систем, що забезпечують стабільність відносин між державами, у т.ч. – і засобами їжі та напоїв (інституціональні інструменти політико-дипломатичного характеру). Вербальні акти строго регламентованого спілкування представляють собою найбільш важливу складову дипломатичних контактів і дипломатичної комунікації (виголошення протокольних тостів і дипломатичне меню) [5; 6, с. 337-363].

Протягом своєї багатовікової історії дипломатія була інструментом науки і мистецтва, і в дипломатичному середовищі переважала роль людського чинника. Однак, в умовах швидкого розповсюдження штучного інтелекту (ШІ), великих даних та роботизації – діяльність уряду зазнає серйозних змін і зовнішньополітичне відомство не може залишатися осторонь від них. Необхідна взаємна узгодженість пріоритетів зовнішньої та внутрішньої політики країни за умов постійного ускладнення політичної влади та управління, взаємодії політики та дипломатії. Це вимагає синхронізації зусиль відомств та організацій, які здійснюють міжнародну діяльність. Для досягнення цілей зовнішньої політики потрібна єдність дій та підзвітність усіх ланок розгалуженої системи МЗС, дипломатичної системи держави та моделі дипломатії держави [5; 6, с. 337-363].

Природа дипломатії політична, але МЗС – це бюрократична організація, яка займається переважно управлінською діяльністю. Пересічні дипломати та співробітники установ МЗС – не політики, а чиновники, робота яких регулюється нормативно-правовими актами. Дипломатія – це теж об'єкт стратегічного планування [7].

Будь-яка політика передбачає не лише постановку цілей інституціонального розвитку, які будуть підтримані суспільством, а й організацію їхньої повної та своєчасної практичної реалізації. В умовах сьогодення дослідження актуальних проблем сучасного суспільства з позицій історії, міжнародних відносин, зовнішньої політики, дипломатії, політології, соціології, юриспруденції та філософії стає важливим і затребуваним для представників соціуму ХХІ століття. Соціокультурний напрям такого політико-системного осмислення набуває нового вмотивування, застосування прикладного аналізу та осмислення етапів інституціонального розвитку [8; 9, с. 32-37].

Сучасна економіка України інституціоналізується в умовах поліцентричного світоустрою ХХІ століття. Незважаючи на виконання всіх вимог глобалізації – уніфікацію та інституціональну адаптацію національних просторів під часто невластиве їм середовище, сьогоденній мондіалізований світ не стає більш гомогенним, а взаємини між державами більш гармонійними [10; 11, с. 7-9].

Теорія, історія та практика дипломатії на сьогодні особливо актуалізується в контексті трансформаційних процесів, що відбуваються в умовах мондіалізованого світоустрою ХХІ століття. Дана проблематика є сферою наукових інтересів для багатьох науковців, зокрема й вітчизняних: Андрій Кудряченко, Сергій Толстов, Григорій Перепелиця, Олег Машевський, Володимир Манжол, Віктор Матвієнко, Вячеслав Ціватий, Віктор Константинов, Микола Дорошко, Анатолій Круглашов, Валентин Хонін, Наталія Л. Яковенко, Микола Капітоненко, Олег Кондратенко, Юлія Подрез, Ірина Крупеня, Сергій Маковський, Олена Ковтун, Віталій Макар, Сергій Лиман, Олександр Тригуб, Людмила Вовчук, Богдан Ференс, Станіслав Желіховський, Сергій Русаков, Інна Хоменська, Марія Зайцева, Олена Ялова.

Глобалізація на сьогодні сприяє посиленню розмежування в рівнях політико-дипломатичного, соціокультурного, соціального та економічного розвитку держав. Глобалізація безпосередньо впливає на інституціоналізацію, модернізацію і трансформацію державно-правових інститутів, економічних систем, норм і відносин на всіх рівнях: всесвітньому, національному та регіональних, а також сприяє посиленню тенденцій універсалізації в різних сферах суспільно-політичної, соціокультурної та політико-дипломатичної сфер життя соціуму [12].

В умовах, сучасного поліцентричного (багатополярного) світу ХХІ століття багатьом державам, у т.ч. й Україні, належить досить ініціативно та ефективно забезпечити реалізацію інституціональних реформ і модернізацію норм у сфері міжнародного правопорядку, економіки і

світоустрою [1; 13, с. 66-79].

Після краху біполярної системи, на початок XXI століття людство виявилось в ситуації існування різних центрів сили (центрів міжнародного впливу). Концепт «багатополярність» («поліцентричність») став міжнародно-політичною реальністю. У цьому напрямі одним із об'єднувачих інституціональних векторів у світовій політиці є саме економічна дипломатія та національні економіки в умовах глобалізації (мондіалізації). Персоніфікованим фактором й одним з істотних показників ступеня розвитку глобалізації є діаспоральні впливи, а також такі компоненти виробництва, як робоча сила та міграційні процеси робочої сили. Згаданий глобалізаційний фактор – один з найбільш парадоксальних у системі сучасного світового економічного розвитку. Так відзначається активізація еміграційних процесів та підвищення ступеня впливу іноземної робочої сили на економічний підйом окремих країн і регіонів. Глобалізація має значний вплив і на економічну модель України [2; 14, с. 51-53].

У сучасному поліцентричному світі XXI століття, ключовими тенденціями глобального економічного розвитку, що розкривають його сутнісний характер, є діаспоральна політика, особливості та векторна спрямованість національних економік, інституціоналізація та міграційні процеси сучасності. Важливими чинниками впливу на економічні моделі держав, у т.ч. й України, є міграційна політика і діаспоральних політика держав [3, с. 21-27; 10; 15, с. 148-164].

Таким чином, інституціоналізація, транснаціоналізація та регіоналізація політико-дипломатичних процесів в сучасному поліцентричному світі повністю вписується в логіку системного сучасного розуміння процесу розвитку, якому притаманні синтез лінійного та нелінійного (*емерджентного*) процесів, складна циклічна природа з широкою амплітудою коливань прогресивної та регресивної динаміки, з'єднанням етапів тривалого стійкого економічного розвитку з періодами деградації.

При цьому саме глобальний економічний розвиток з точки зору причинно-наслідкової залежності є процесом формування якісно нової економічної системи та економічної моделі міждержавних відносин. При цьому відмирання однієї компоненти одночасно приводить до формування інституціонально нової.

Найбільш яскраво ця тенденція проявляється на рівні інтеграційних об'єднань, у рамках яких одночасно відбуваються інтеграційні й дезінтеграційні процеси, а також формування нових утворень субрегіонального типу. Усі ці фактори є складовими елементами системи формування парадигми глобального політико-дипломатичного та економічного розвитку в поліцентричному світі XXI століття, з урахуванням міграційних, діаспоральних та інституціональних чинників.

В умовах нестійкого глобального розвитку та в умовах пандемії COVID-19 особливо актуалізувалося питання про необхідність формування для кожної держави системи економічної безпеки, а також – участь у

колективних системах безпеки, інноваційних міжнародних економічних інституціях, інтеграційних блоках і союзах, зокрема – інституцій системного аналізу міжнародних економічних відносин. Одним із ефективних напрямів – є пошук нового інструментарію саме через системний аналіз міжнародних економічних відносин.

Практична користь отриманих результатів полягає у фіксації розривів між зовнішніми цілями політики держави та цілями, якими керуються дипломатичні установи. Ці розриви, а також дублювання та надмірність цілей знижують ефективність реалізації зовнішньої політики, і є можливість запропонувати конкретні заходи щодо їх оптимізації. На сьогодні склалася багаторівнева система зовнішньополітичного планування, і перш за все – стратегічного планування в сфері дипломатії, яка встановлює загальну і функціональну мету діяльності МЗС, його підрозділів та посадових осіб, а також наявність системи зворотних зв'язків.

Спосіб каскадування цілей відображає інституціональні зв'язки між рівнями структурованості та офіційних документів МЗС: вхідні, якщо документ розроблений на підставі актів вищого рівня, і вихідні, якщо він є основою розробки інших документів. Каскадування цілей є перехід із вищого стратегічного на середній тактичний, і нижній – оперативний рівень, без втрати і заміни комунікативного сенсу.

Список використаних джерел і літератури:

1. Євроатлантичний вектор України: національна доповідь / ред. кол. С. І. Пирожков, І. О. Кресіна, А. І. Кудряченко, Ю. С. Шемшученко та ін. Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України. Київ: Національна академія наук України, 2019. 328 с.
2. Малиновська О.А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії: монографія. К.: НІСД, 2018. – 472 с.
3. Ціватий В.Г. Концепт «Дипломатична гурманістика» як новий напрям інституціональних досліджень історії та сучасної моделі гастрономіки (історії їжі): міжнародно-політичний і теоретико-методологічний дискурси. *Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії]*. За ред. С.С. Русакова. Випуск 49. Київ: ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2023. Випуск 49. С. 21-27.
4. Tsviatyi V.G. National Security as a Component of Global Security: Lessons from Ukraine's Crises. *Eastern Europe Regional Studies*. 2017. No 2 (4). P. 196–209.
5. Paradiplomacy in action. The foreign relations of subnational actors. L., 1999. 231p.
6. Ціватий В.Г. Публічне мовлення, дипломатична риторика і міжкультурна комунікація у сфері міжнародних відносин та етикетних практик: інституціональний, міжнародно-інформаційний та політико-дипломатичний дискурси. *Трансформація суспільних відносин в умовах цивілізаційних змін: Монографія*. Розділ. 4.7. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2023. С. 337-363.
7. Foreign Policy of Ukraine: monograph / Based on the scientific concept of Professor Lyudmyla D. Chekalenko; V. Tsviatyi. Ed. by Tsviatyi V. G. K.: LAT&K, 2016. 294 p.
8. Українське козацтво. Мала енциклопедія / Г.К. Швидько, С.Р. Лях, В.Г. Ціватий, Л.О. Нестеренко. Київ: Генеза – Запоріжжя: Прем'єр, 2002. 2-ге вид. 568с., іл., карти.
9. Ціватий В.Г. Дипломатичний інструментарій, норми протоколу та етикету міжнародної ввічливості провідних держав Європи та України доби раннього Модерного часу: інституціональний і комунікативний аспекти. *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей / За ред. С. С. Русакова*. Вінниця–Київ, 2022. Вип. 44. С. 32-37.
10. Modern Diplomacy in Practice. Written and Edited by Robert Hutchings, Jeremi Suri.

Springer Nature Switzerland AG, 2020. 260 p.

11. Ціватий В.Г. Переговори і моделі переговорного процесу в мондіалізованому світі XXI століття: міжкультурно-комунікаційний і політико-дипломатичний аспекти. *Нотатки сучасної науки: електронний мультидисциплінарний науковий часопис*. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2023. Випуск 4 (IV). С. 7–9.

12. Калакура Я.С., Рафальський О.О., Юрій М.Ф. Ментальний вимір української цивілізації / Я.С. Калакура, О.О. Рафальський, М.Ф. Юрій. К., 2017. 560 с.

13. Петур Р. К. Дипломатичний протокол як інструмент багатосторонньої дипломатії. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2015. № 09. С. 66–79.

14. Ціватий В.Г. Інституціональна історія та особливості української ідентичності як фактор формування сучасної парадигми розвитку суспільства: теоретико-методологічний, міжкультурно-регіональний і практичний дискурси сучасної дипломатичної системи та моделі дипломатії України. *Формування сучасної парадигми розвитку суспільства: Колективна монографія*. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. С. 51–79.

15. Ціватий В.Г., Подрез Ю.В. Концепт «Україна», українські землі та українське суспільство в добу раннього Модерного часу (XVI-XVIII століття): дипломатія, політика, культура, ментальність (міжнародно-політичний, інституціональний і соціокультурний дискурси трансформаційних епох). *Україна та світ: виміри сьогодення: кол. моногр.* Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2024. Розділ 3.7. С.148-164.

УКРАЇНСЬКО-ФІНСЬКІ ВІДНОСИНИ ЗА ЧАСІВ ДИРЕКТОРІЇ УНР (1919-1920 РР.)

*Біліченко Лідія Сергіївна,
магістр історії,*

Чорноморський національний університет ім. Петра Могили

Актуальність дослідження. Перші контакти між Україною та Фінляндією зав'язалися ще за часів Центральної Ради. 14–15 січня 1918 р. Сенат прийняв рішення послати в Україну делегацію у складі екстраординарного професора Йосеппі Юліуса Міккола та доктора філософії Яло Лахья Каліма, яка мала повідомити уряд УНР про проголошення Фінляндією незалежності. Однак, офіційні дипломатичні відносини між Українською державою та Королівством Фінляндія були встановлені за період гетьманування Павла Петровича Скоропадського. Зокрема, у 15 вересня 1918 р. відбувся обмін посольствами, а ще раніше – 9 серпня 1918 р. відкрилися фінські консульства у Києві та Одесі). Держави визнавали незалежність одна одну.

В економічному плані Фінляндія була зацікавлена в отриманні з України хліба та цукру, а Україні був необхідний фінський папір, проте налагодженню українсько-фінських торговельних відносин перешкоджала Німеччина. Незважаючи на це, після довгих переговорів, вдалося 30 вересня 1918 р. укласти угоду щодо продажу «Товариством фінських паперових заводів» 1 000 000 пудів паперу в Україну, натомість Фінляндії надавалося

право на закупівлю 250 000 пудів цукрового піску за ціною 100 а перші чотири партії цукру мали бути відправлені до Фінляндії одразу після того, як фінське посольство отримає відомості про те, що відповідні партії паперу по 62 500 пудів вже завантажені для вивезення в Україну. Загальна сума угоди досягала 30 000 000 фінських марок, третина яких мала бути сплачена Україною як аванс.

14 листопада влада в Україні змінилася і був встановлений режим Директорії УНР. У січні 1919 р. Директорія поновила офіційне посольство у Гельсінкі. Майже одразу по відкритті посольства, до посла почали зголошувалися торговельні фірми, аби зав'язати торговельні зносини з Україною. Були пропозиції й на виділення товарів у кредит.

Актуальність теми дослідження полягає у тому, що на сьогоднішній момент у вітчизняній історичній науці немає узагальнюючих робіт з даної тематики у консолідованому вигляді, із широкою ретроспективною огляду інформації, в яких розкриваються українсько-фінські відносини протягом 1919-1920 рр.

Історіографія та джерельна база дослідження. На сьогоднішній момент існують три праці сучасних українських дослідників Л. Біліченко [1] та О. Куха [2] у яких висвітлюються українсько-фінські відносини зазначеного періоду та окреслені основні напрямки діяльності Надзвичайної Дипломатичної Місії Директорії УНР у країнах Скандинавії протягом 1919-1920 рр. Основним джерелом для дослідження зазначеної тематики також слугують документи Центрального Державного архіву вищих органів ваді та управління України.

Виходячи з вищесказаного **метою** даної наукової розвідки є дослідження українсько-фінських відносин у добу Директорії УНР протягом 1919-1920 рр.

Виклад основного матеріалу. 13 січня 1919 р. наказом Міністерства закордонних справ Директорії УНР була заснована Надзвичайна Дипломатична Місія УНР у Швеції та Норвегії. З повідомленням пану Міністру закордонних справ УНР Місія наголошувала на тому, що вона була сформована виключно з бувшої Місії Української Держави гетьманського періоду, а наказом від 17 січня 1919 р. голові місії у Швеції та Норвегії доручено керувати і справами посольства у Фінляндії. Головою Місії було призначено дипломата К. Лоського [1, с. 64-71].

У дипломатичному паспорті К. Лоського зазначалося, що: «Правительство Української Народної Республіки сим подає до відома всім, що власник цього дійсно є Кость Лоський – Голова Надзвичайної Дипломатичної Місії Української Народної Республіки в Швеції, Норвегії та Фінляндії, і тому просить Високі Правительства чужоземних держав і пропонує кожному, до кого це може відноситись, а військовим і цивільним установам Української Народної Республіки наказує, щоби власникові цього не тільки не чинено ніяких перепон при переїзді, чи проживанню повсюди, але щоби були вжиті заходи для оказання йому всякої допомоги.

Паспорт цей видається в цілях установлення ідентичності особи,

а також для уможливлення вільного переїзду в чужоземні держави, що підписами та приложенням Державної печатки стверджується» [6, арк. 11].

1 січня 1919 р. обов'язки аташе при українському посольстві у Фінляндії був призначений виконувати Йосип Майданюк [3, арк. 10]. Обов'язки секретаря українського посольства спершу було покладено на колишнього секретаря Д. Донцова М. Галущинського, якого з 14 лютого 1919 р. замінив П. Сливенко. Перекладачами працювали фіни Г. Куркі. Однак, 23 лютого 1919 р. Г. Куркі звільняється з посади перекладача посольства, а замість нього назначається З. Мансікка [3, арк. 1].

Через те, що на видачу для утримання посольства у Фінляндії не було штатних кредитів, наказом за № 2 Повіреного у справах Української Народної Республіки при уряді Фінляндії, посольству на утримання було переведено 11 454 карб. та 15 коп. штатних сум, як борг, який належить поверненню по приналежності в разі отримання відповідних кредитів [3, арк. 6].

Через те, що консульські справи в Фінляндії перейшли до посольства, було вирішено за необхідне призначити суму грошей, яку потрібно брати від українських громадян за закордонні паспорти, які видаються їм від посольства. Маючи на увазі, що законом встановлено за закордонний паспорт 20 карб. державного і 5 карб. паспортного збору, 2 карб. на заготовку бланку бланків і інші канцелярські видатки по видачі паспортів, необхідно брати не менше як 3 карбованця. Також було доручено канцелярії посольства при видачі закордонних паспортів брати від інтересантів і заносити на прибуток по 110 фінських марок за кожний паспорт, з яких 80 марок – державного, а 20 марок – паспортного [3, арк. 2].

Окремого інформаційного бюро при посольстві. Через те, що великої політичної діяльності через мале значіння Фінляндії в загально-світовій політиці, посольство розвинути не могло, велику частину інформаційної роботи виконував сам повірений у справах посольства. Справа інформації була поставлена у посольстві ось як: все що приходило до Місії з пресових бюр українських у Гельсінки, Відні, Берліні, Парижі розглядалося та перекладалося негайно а потім передавалося до Міністерства закордонних справ УНР. Так, у одному з листів до міністра, повірений у справах посольства зазначив наступне: «Виконуючи 3-й пункт телеграми, надісланої мені Вами через Берлінське посольство, і в доповнення до сповіщення від 26 червня за №301-б, маю честь надіслати Вам, Високошановний Пане Міністре, витинки з фінляндських часописів щодо України, з перекладом їх на російську мову, а частково і на українську мову [4, арк. 2].

Також, у січні 1919 р. посольство доручило своєму секретарю М. Галущинському виїхати до Стокгольму задля перевізки дипломатичної кореспонденції до українського посольства у Швеції і отримання там відомостей про стан речей в Україні [5, арк. 11].

Функціонувало посольство до листопада 1920 р., коли після повалення Директорії УНР 10 листопада 1920 р. посольство припинила свою діяльність на території Фінляндії [1, с. 71].

Висновки. Таким чином, офіційні дипломатичні відносини між Директорією УНР та урядом Фінляндії були встановлені на початку січня 1919 р. з відкриттям українського посольства у Гельсінкі. 13 січня 1919 р. наказом Міністерства закордонних справ Директорії УНР була заснована Надзвичайна Дипломатична Місія УНР у Швеції та Норвегії, яка опікувалася і справами українського посольства у Фінляндії. Основними напрямками діяльності посольства було: інформаційна діяльність (переклад іноземних часописів на українську мову та перенаправлення їх до Міністерства закордонних справ УНР), виконання функцій консульства, видача українським громадянам іноземних паспортів тощо.

Список джерел та літератури

1. Біліченко Л. Діяльність Надзвичайних дипломатичних місій укр у країнах Скандинавії (1919–1920 рр.). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія.* 2023. № 14/56. С. 64–71.
2. Кух О. Фінляндія на сторінках кам'янецької преси 1919–1920 рр. *Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка.* 2012. Т. 19. С. 294–302.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф – 3512. Оп. 1. Спр. 1.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф – 3512. Оп. 1. Спр. 3.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф – 3512. Оп. 1. Спр. 6.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф – 3513. Оп. 1. Спр. 2.

НІМЕЦЬКІ КОЛОНІСТИ НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ ЗАРОДЖЕННЯ КАПІТАЛІСТИЧНИХ ВІДНОСИН (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Мельничук Марія Олександрівна,

аспірантка Київського національного університету імені Тараса

Шевченка

Науковий керівник –

доктор історичних наук, професор А. І. Чуткий

mariiamelnichuk@gmail.com

З втягненням українських земель до процесу капіталістичної трансформації відбуваються зміни не лише в соціальній, а і в етнічній структурі населення. Демографічні зміни на Поділлі у середині XIX ст.-початку XX ст. відбувались природним (народжуваність-смертність), так і механічним (еміграція-імміграція) рухом населення. Проте регіон не зіштовхнувся з особливим збільшенням темпів урбанізації, як індустріальний Донбас та мультикультурний Південь України.

Фактором повільного зростання частки міського населення стали аграрний характер економіки Поділля та засилля латифундій польських поміщиків в сільській місцевості. Варто лише зацентувати увагу на тому, що жодне з міст регіону наприкінці XIX ст. не перевищило позначку в 50 000 жителів. Навіть у найбільшому на той час місті краю, Кам'янці-Подільському, кількість населення ледь сягнула 35 000 осіб [8, с. 8-34].

Етнічне ядро регіону складали українці, поляки, євреї і після інтеграції регіону в склад Російської імперії наприкінці XVIII ст. – росіяни. Поки іноземці займали міський ремісничий, а згодом – фабрично-заводський сектор, то українське населення домінувало на селі та міських околицях.

Ще у 1820-х рр. в с. Кам'янка (нині – територія, контрольована т. зв. «Придністров'ям») з'явилися перші родини вюртемберзьких виноградарів [6, с. 122]. Завдяки зусиллям запрошених німецьких переселенців з'являється текстильна мануфактура у містечку Дунаївці та декілька аграрних колоній в Ямпільському повіті [4, с. 134-135].

З батьківщини іноземці привезли високу культуру агрономії та тваринництва: поселяни приділяли велику увагу удобренню ґрунтів, застосовували в сільськогосподарському процесі новітній реманент, проводили меліоративні та осушувальні роботи.

Володіючи непоганим капіталом, переселенці не шкодували інвестицій у господарство. Далекоглядні хазяї розуміли, що в подальшому зиск виправдає витрати. Присадибна ділянка українського господаря, що ледве зводив кінці з кінцями через понаднормову панщину, звідомо програвала німецькій економії.

Порівняно з Волиню і Півднем України, на Поділлі німецького населення було не так вже й багато. На моє переконання, непопулярність Поділля для мігрантів була зумовлена його малоземеллям. Навіть наприкінці XIX ст. частка групи складала 12 474 осіб, в 1909 р. – 4220 осіб. Різкому скороченню представників групи сприяли селянські бунти [2, с. 914].

В той же час на Півдні України йшов звавий процес заселення іноземцями з метою активізації господарського потенціалу регіону. Щодо Волині та Чернігівщини, то тут мотивом до запрошення стала наявність незадіяних угідь, які потребували якісної обробки з огляду на низьку родючість лісових ґрунтів. Досвідчені ж господарі з Центральної Європи добре знали на удобренні.

Попри десятиліття перебування на новій батьківщині, колоністи не поспішали присягати імператору та залишались вірними протестантизму. Громада дбала за культосвітнє виховання молоді, не шкодуючи фінансів і зусиль. На чужині батьки вчили дітей читанню і письму рідною мовою, долучали їх до фольклору, відзначали традиційні релігійні дати [1, с. 80].

Цілком вірогідно, що небажання вступати в контакти з місцевими жителями вказувало на те, що переселенці вбачали в колонії тимчасовий дім через труднощі на батьківщині, як-от аграрне перенаселення, військові конфлікти, переслідування за віру. Зі стабілізацією ситуації німці плекали надію на повернення.

Місцеве населення прийняло появу чужинців по-різному. Німецькі ремісники одразу уславились майстерністю, виконуючи на замовлення металеві та дерев'яні вироби, хатне начиння, предмети особистого вжитку. Звісно, таке положення непокоїло місцевих умільців, що зіштовхнулись із сильними конкурентами [3, с. 14].

Важливе місце представники общини посідають і в фабрично-заводській промисловості, що тільки-но почала зароджуватися на території краю. Запрошені з Австро-Угорщини високопрофесійні фахівці німецького походження (архітектори, інженери, технологи, ремонтники, хіміки) особливо шанувались подільським власниками підприємств за відповідальність і скрупульозність в роботі [5, с. 224].

Після скасування кріпацтва зафіксовані незвичайні випадки скупки підприємливими німецькими мігрантами угідь. Наприклад, колоніст міг придбати 5 десятин землі за 15 руб. кожна, а згодом — продати цих же 5 десятин по 75 руб. за десятину, у підсумку отримавши 300 руб. заробітку на одному лише перепродажі. Причиною для дорожчання ділянки був її обробіток, удобрення, меліоративні роботи — тобто усі роботи проводились для того, щоб продана земля чудово родила для нових власників [7, Арк. 49].

Ці факти є ознакою капіталістичної трансформації: прийдешнє населення не особливо рахується з тутешніми жителями, а одразу стає активним учасником економічних відносин. Німці зрозуміли, що місцеве населення слабко розуміється на важливості інтенсифікації господарювання, тому застосовують засновану на аналітичних здібностях ідею в підприємницькій активності.

Таким чином, німецькі колоністи на Поділлі змогли виявити себе як старанні господарі, майстри, професійні фахівці. Група залишалась відособленою в соціальному плані, що було спричинено релігійним і мовним чинником. Попри незначну частку німецького населення, представники групи принесли в край просунуту культуру агрономії і стали зразком успішної ділової активності, заснованої на принципах працелюбства та кмітливості.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

1. Білецький П. М. Іноземне підприємництво в Подільській губернії (1861–1917 рр.) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 – історія України / Білецький Павло Миколайович ; Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський, 2016. 336 с.
2. Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793-1914) / Даниэль Бовуа, пер. с франц. М. Крисань. Москва: Новое лит. обозрение, 2011. 997 с.
3. Воронін А. Записка про чужоземних поселенців у Київській, Волинській та Подільській губерніях. 1871. Київ, 1942. 28 с.
4. Геринович В. Кам'яниччина. Ч. II. Населення і його економічна діяльність. Записки Кам'янець-Подільського інституту народної освіти. Т. 2. Кам'янець на Поділлі, 1927. 168 с.
5. Гульдман В. К. Подольский адрес-календарь. Каменец-Подольский : Тип. Подол. губ. правления, 1900. 349 с. [Електронний ресурс] Інтернет-сторінка Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. В. Отамановського. – Режим доступу: www.library.vn.ua/ebooks/downloads/adres-kalendar.pdf

6. Миські поселення в Російській імперії. Т. IV. С.-Петербург: тип. тов. «Общественная польза», 1864. 792 с. [Електронний ресурс] Електронна бібліотека Інституту історії України НАН України. – Режим доступу: history.org.ua/LiberUA/GorPosRI_1864/GorPosRI_1864.pdf

7. ЦДІАУК. Ф. 442. оп. 864. Спр. 61. 56 арк. Арк. 49.

8. Чорний С. М. Національний склад населення України в ХХ сторіччі. Київ: ДНВП «Картографія», 2001. 85 с.

ЖІНКА-ВОЇН В ПРАКТИКАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Микосянчик Марія Вікторівна

*студентка Рівненського державного гуманітарного університету
(м.Рівне)*

*Науковий керівник: Візитів Юлія Миколаївна,
кандидат історичних наук, доцент
mikosmaria21@gmail.com*

У статті розглядається роль українських жінок в армії СРСР під час Другої світової війни. Зазначається, що значна кількість жінок активно служила у військах зв'язку, медичної служби, протиповітряної оборони та інших сферах. Наголошується на тому, що хоча жінки обіймали посади з однаковими або схожими обов'язками з чоловіками, їхні будні на фронті часто були суттєво складнішими через інтенсивність бойових дій.

Ключові слова: Друга світова війна, жінка-воїн, зв'язківниця, воєнна медсестра, військовополонена.

Постановка проблеми. У сучасній науці спостерігається поступова зміна підходу до розуміння ролі жінок під час Другої світової війни. У вивченні історії за часів СРСР найважливіше місце посідала ідеологія та цензурні кліше, тому місце та внесок жінок у перебіг війни часто представлялися досить однобічно. Проте сучасні дослідники розглядають аналізують участь жінок у військових формуваннях, як Організація Українських Націоналістів (ОУН) та Українська Повстанська Армія (УПА), їхню роль у підпільній боротьбі, а також долю жінок у концтаборах та таборах для військовополонених. Лише з допомогою такого підходу можливо краще зрозуміти специфіку жіночого досвіду під час війни і відтворити образ жінки як воїна у практиці Другої світової війни.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Після початку російсько-української війни у 2014 році, дослідження участі жінок у військових діях, зокрема у Другій світовій війні, почастішали. Н. Залеток, д. і. н., завідувачка відділу архівознавства УНДІАСД, провела дослідження особливостей служби та побуту радянських та британських жінок, які працювали як зв'язківці під час Другої світової війни [3]. Науковиця прийшла до висновку, що, хоча жінки з обох країн в армійських підрозділах зв'язку

займали подібні посади з аналогічними обов'язками, проте побут та будні радянських жінок на фронті переважно були суттєво більш суворими. Це було пов'язано з інтенсивністю бойових дій, які відбувалися на території СРСР під час війни.

Своєю чергою О. Баковець порівнювала участь українських жінок у Першій світовій війні, Другій світовій війні та російсько-українській війні [2], дійшовши висновку: «жінки від часів Першої світової війни до наших днів займають активну громадянську позицію, не залишаються осторонь військових конфліктів і завжди готові не лише допомагати, підтримувати військових-чоловіків, а й нарівні з ними проявляти звитягу, стійкість та мужність у захисті своєї Батьківщини» [2, с. 154]. Однак стаття дослідиці досить епізодичний характер та тільки побіжно аналізує підняту проблему.

Дослідження Н. Макогончук є цінним ресурсом, оскільки воно описує героїчні вчинки жінок, які брали участь у різних військових частинах під час Другої світової війни [5]. Серед цих жінок відзначаються Нечепорчукова (Наздрачова) Мотрона, яка єдиний український кавалер ордена Слави; Марія Лагунова, яка проявила відвагу як член танкового екіпажу; Поліна Володимирівна Гельман, яка була членом жіночого авіаційного полку, відомого як «Нічні відьми»; а також Євдокія Миколаївна Завалій, єдина жінка-командир взводу морської піхоти. Ці історії відображають внесок жінок у різноманітних сферах військової діяльності та демонструють їхню надзвичайну мужність і відвагу під час війни.

Хоча дослідження служби українок під час воєнних дій активізувалося у період незалежності України, до сьогодні недостатньо вивчено роль жінки-воїна у перебігу Другої світової війни. Визнання їхнього внеску у військові події та вивчення їхнього досвіду стало краще можливим завдяки доступу до архівних матеріалів, мемуарів та інших документів.

Постановка завдання. Дослідження ролі українських жінок-воїн у практиках Другої світової війни має на меті розкрити їхню участь у військових формуваннях, підпільній діяльності, доло у полоні та окупації, а також вивчити вплив воєнного досвіду на їхнє подальше життя та ставлення суспільства до жіночої участі у війні.

Виклад основного матеріалу дослідження.

СРСР виділявся серед інших країн масштабами участі жінок у воєнних діях під час Другої світової війни [6, с. 88], оскільки велика кількість жінок брала участь у бойових операціях, працювала на фронті та на військових заводах, а також виконувала медичні завдання, що зробило їх невід'ємною частиною радянської армії.

У зв'язку з великими втратами серед чоловіків на фронті у 1942 році, в СРСР була організована масова мобілізація жінок, які були включені до різних сфер воєнної праці, зокрема у військово-протиповітряної оборони, зв'язку, внутрішньої охорони та на військово-автомобільні шляхи. О. Мамроцька, відсилаючись на офіційні джерела, називає число у півмільйона жінок, яких призвали на військову службу у цей період [6, с. 88].

Однією з типових воєнних посад для жінок у період Другої

світової війни була посада зв'язківців, які відігравали важливу роль у забезпеченні зв'язку та передачі інформації між військовими підрозділами, що допомагало координувати бойові дії та забезпечувати ефективну комунікацію у воєнних умовах. Як пише Н. Залеток, «лише в комсомольсько-молодіжних підрозділах бійців-фахівців Всеобуча при наркоматі оборони було підготовлено 49 509 зв'язківців» [3, с. 141].

Під час Другої світової війни Марія Ріст (Федорко) почала свою військову кар'єру як телефоністка, а пізніше перекваліфікувалася на роботу з рацією [3, с. 142]. Вона отримала освіту на курсах зв'язківців, які проходили при корпусному окремому батальйоні зв'язку, де навчалася працювати з різними типами обладнання. У своєму військовому підрозділі вона виконувала обов'язки телефоністки, сиділа на комутаторах та брала участь у роботі на передовій. Пізніше, коли її полк відправився на Карпати, вона стала членом штурмової десантної групи. У складних умовах війни вони часто спали на соломі, а взимку використовували шинелі для утеплення. Під час форсування Дніпра Марія вносила поранених із поля бою та доставляла їх до медичної частини, за що була нагороджена першою медаллю «За відвагу». У спогадах М. Ріст (Федорко) зазначила, що в її полку було небагато жінок, включно з однією іншою телефоністкою та чотирма жінками у медсанчастині. Умови життя військовослужбовців були важкими, особливо взимку, коли їм доводилося спати на соломі, використовуючи шинелі та інші одяг для утеплення [9].

Відомою особистістю серед *жінок-зв'язківців* є Галиною Дидик [7]. Їй було доручено обов'язки референта Управління центральної виборчої комісії Тернопільщини. Протягом 1944–1945 років вона успішно організувала курси підготовки медсестер, залучила студентів старших курсів медичних університетів для відкриття курсів лікарів та створила підпільні лікарні. Пізніше її відібрали для роботи зв'язковою Романом Шухевичем. Серед «особистих доручень» генерал-хорунжого були: підбір конспіративної квартири, забезпечення продуктами, збір відомостей про арештованих, медичний огляд, послуги медсестри та супровід. Також в архівах зберігаються фотографії, які показують зв'язкову Галину Дидик з Романом Шухевичем в квартирі «Полісся» у Білогорщі.

Сержантка М. Пилипчук відзначалася відвагою та професіоналізмом у військовій службі. Від липня 1944 року вона очолювала відділення зв'язку і розвідки 375-го окремого зенітного артилерійського дивізіону, що входив до складу 56-ї армії [2, с. 191]. Пізніше, вона зайняла посаду командирки окремої роти зв'язку, яка обслуговувала штаб 86-ї дивізії 3-го Українського фронту. У своїх посадах вона проявила високий рівень професіоналізму, відданість своїй країні та мужність у найскладніших обставинах воєнного часу. Її приклад відданості та самовідданості став прикладом для інших воїнів.

Під час Другої світової війни українські жінки активно служили у військах протиповітряної оборони. Вони виконували важливі завдання, спостерігаючи за повітряним простором, працюючи з радіолокаційним

обладнанням, а також забезпечуючи антилітакову та антиракетну оборону. Їхні вміння виявилися невід'ємною частиною воєнного зусилля, спрямованого на захист населення та інфраструктури від повітряних нападів в часи війни.

Скажімо, П. Бойченко, яка закінчила Одеське військове училище і у жовтні 1942 року приєдналася до військової частини 29796 1-ї повітряної армії Західного фронту, пізніше перейшовши до 3-го Білоруського фронту [8]. Вона брала участь у боях на Ржевському, Оршанському, Німанському та інших напрямках, обслуговуючи бойові точки, що розміщувалися в рядах військ, які наступали. Її командир, В. Семьонов, характеризує службу П. Бойченко, відзначив, що вона вирізнялася виключною мужністю, дисциплінованістю і безстрашністю. Незважаючи на сильний артилерійський обстріл і вибухи снарядів навколо, П. Бойченко продовжувала працювати на своїй рації, виконуючи свій військовий обов'язок, як ніби нічого не відбувається навколо неї.

Документи про Мирославу-Уляну Гресько, яка була членом Організації Українських Націоналістів, зберігається у наступних архівах: ГДА СБУ (Головний державний архів Служби безпеки України) – та архів УСБУ ЛО (Управління Служби безпеки України у Львівській області). Жінка була членом Організації Українських Націоналістів (ОУН) з грудня 1943 року. 28 червня 1945 в околицях села Тершакова над Дністром потрапила разом із сотнею УПА у вороже оточення, з якого треба було швидко прориватися. Під час бою проявила героїзм, про що свідчить звіт сотні. Однак через 5 років після того була заарештована управлінням МДБ Львівської області та засуджена.

Медична служба в армії СРСР була ще однією важливою сферою, де жінки відіграли ключову роль під час Другої світової війни. Вони працювали на передовій та у тилу, надавали невідкладну медичну допомогу пораненим воїнам, виконували хірургічні втручання, ведення медичної документації та навчали персонал.

Багато жінок служили як медсестри, фельдшери та лікарі у військових госпіталях. Вони працювали в умовах постійної небезпеки та стресу, демонструючи величезну відвагу та професіоналізм у лікуванні поранених. Свідчення Євгенії Андрусяк (дружину Різуна) були опубліковані у книзі «Спогади» у 2002 році [Андрусяк]. Із документів стає очевидним, що дівчина у с. Космач проходила медсестринський вишкіл в УЧХ. Вона згадувала, що інколи доводилося працювати з хворими на тиф і перебувати кілька днів з ними в одній криївці, потерпаючи від недоїдання. При цьому Євгенія Андрусяк надавала медичну допомогу хворим на тиф, будучи вагітною.

Роль жінок в ОУН також складно переоцінити. У рядах ОУН жінки брали участь у підпільній діяльності, виконуючи різні завдання від розповсюдження антирадянської пропаганди до організації допомоги військовим підрозділам. Вони також займалися збором інформації, підготовкою документів, а також агітаційною роботою серед місцевого

населення.

Важливим є видання «Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади», що містить чимало відцифрованих першоджерел. У цьому виданні вміщено документи про учасницю ОУН Марію Лаврів (Скрентович), яка згадує, що на початку радянсько-німецької війни, коли вона тільки що склала присягу на вірність ОУН, її завданням було поширювати нелегальну літературу, вивчати українознавство та теренознавство [4, с. 530]. Також вона проходила військовий вишкіл разом з подругою. Після відступу більшовиків вони активно вивчали історію та географію України, теренознавство, отримували військову підготовку, а також проходили медичні курси. У 1942–1943 роках Марія проходила вишколи юнацьких провідників у різних районах, під час яких вивчала ази розвідки, медичної допомоги та військової підготовки.

Висновки і перспективи подальших розвідок в обрано напрямку.

У СРСР під час Другої світової війни значна кількість жінок служила у військах зв'язку, медичної служби, протиповітряної оборони та інших сферах. Вони обіймали посади з однаковими або схожими до чоловічих обов'язків, здійснюючи різноманітні завдання на фронті. Проте, будні радянських жінок на фронті були суттєво суворішими в порівнянні з чоловіками через інтенсивність бойових дій. Крім того, забезпечення їм задовільних умов проживання та перебування на фронті було досить складною задачею, адже умови були часто дуже важкими і небезпечними. попри це українські жінки в армії СРСР виявили себе не лише як досвідчені фахівці, але й як мужні бійці, готові вести боротьбу на рівні з чоловіками у найскладніших умовах воєнного часу.

Список використаних джерел:

1. Андрусак Є. Спогади. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2002. 128 с
2. Баковецька О. О. Українські жінки у війнах XX–XXI століть. *Молодий вчений*. 2021. № 3(2). С. 152-156.
3. Залеток Н. Служба британських та радянських жінок у військах зв'язку в роки Другої світової війни. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія*. Серія : *Історичні науки*. 2021. Вип. 32. С. 140-144
4. Літопис нескореної України: документи, матеріали, спогади : [у 2 кн.]. Кн. 1 / підготували Я. Лялька, П. Максимук, І. Патер та ін.. Авт. передмови Я. Лялька, Р. Бачинський. Львів : Просвіта, 1993. 800 с
5. Макогончук Н. Жіноче обличчя другої світової війни. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України*. Серія : Педагогічні науки. 2019. № 1. С. 251-266.
6. Мамроцька О. А. Інтерпретація участі жінок України у військових діях на фронтах Другої світової війни. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 143(1). С. 88-92
7. Патриляк І. К. Україна в роки Другої світової війни : спроба нового концептуального погляду. Ніжин : Видавць ПП Лисенко М. М., 2010. 590 с.
8. ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 4620. Оп. 2. Спр. 128. Арк. 28.
9. Я помню. URL: <https://bit.ly/34FhyMI> (дата звернення: 05.03.2024).

ФІЛОСОФІЯ PHILOSOPHY

ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО ІНТЕРВ'Ю В ПСИХІАТРИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

*Тасенко Михайло Володимирович,
аспірант Київського національного університету імені Тараса
Шевченка
Науковий керівник –
доктор філософських наук, професор С. В. Руденко
mtasenko.kr@gmail.com*

Своєчасна та достатня діагностика у психіатрії – є основою для постановки обґрунтованого діагнозу та вибору і призначенні необхідної психофармакологічної та психотерапевтичної стратегій.

Традиційно, в психіатрії, при обстеженні осіб, що мають симптоми психічних розладів, лікарі використовують метод клінічного інтерв'ю (психіатричного інтерв'ю), яке дає можливість встановити критеріальний діагноз, що є підставою для прогнозування перебігу хвороби та призводить до прийняття рішення про визначення методу лікування [1, с.20]. Психіатричне інтерв'ю забезпечує багатовимірне розуміння біопсихосоціальних елементів психічного розладу. Воно надає інформацію, необхідну для того, аби психіатр у співпраці з пацієнтом розробив особистісно-орієнтований план лікування.

За останні роки відбулось відродження феноменологічних підходів у процесах діагностики та лікуванні психічного здоров'я. Феноменологічна психопатологія – міждисциплінарна галузь наукових досліджень, яка має на меті описати та класифікувати характерні особливості досвіду переживання психічних розладів. Одним з основних методів у феноменологічній психопатології є феноменологічне інтерв'ю, яке складається з напівструктурованих психометричних опитувальників, призначених для дослідження аномалій різних вимірів досвіду [4, с.2].

Основними феноменологічними опитувальниками є:

1. EASE: Examination of Anomalous Self-Experience – це список симптомів для напівструктурованого феноменологічного дослідження емпіричних або суб'єктивних аномалій, які розглядаються як розлади базової або «мінімальної» самосвідомості. EASE розроблена на основі самоописів, отриманих від пацієнтів, які страждають на розлади шизофренічного

спектру. Шкала має високу описову, діагностичну та диференціально-діагностичну релевантність для розладів спектру шизофренії [2, с.236].

2. EAWЕ: Examination of Anomalous World Experience – це детальне напівструктуроване інтерв'ю, метою якого є опис та аналіз досвіду людини, пов'язаного з різними аспектами її життєвого світу. Воно має на меті дослідити шість ключових вимірів суб'єктивності: простір та об'єкти, час та події, інші люди, мова (усна чи письмова), атмосфера (загальне відчуття реальності, життєздатність, сенс) та екзистенціальна орієнтація (цінності, ставлення та світогляд) [3, с.10].

3. EAFI: Examination of Anomalous Fantasy and Imagination – це інструмент для напівструктурованого, феноменологічного дослідження емпіричних аномалій уяви [5, с.1].

Феноменологічне інтерв'ю фокусується на суб'єктивному досвіді, на протизагаду класичному клінічному інтерв'ю, що зосереджується лише на симптомах психічного захворювання. Таким чином, зосередження на індивідуальних переживаннях, унікальному досвіді психічної хвороби кожної окремої людини створює нові перспективи для проведення персоналізованої психо- та фармакотерапії та покращення рівня надання психіатричної допомоги в цілому.

Список літератури

1. Boland R. J., Verduin M. L. Kaplan & Sadock's concise textbook of clinical psychiatry. *Kaplan & Sadock's concise textbook of clinical psychiatry* : підручник. 5th ed. 2023. P. 20–21.
2. EASE: examination of anomalous self-experience / J. Parnas et al. *Psychopathology*. 2005. Vol. 38. P. 236–258.
3. EAWЕ: examination of anomalous world experience / L. Sass et al. *Psychopathology*. 2017. Vol. 50. P. 10–54.
4. Phenomenology as a resource for translational research in mental health: methodological trends, challenges and new directions / R. Ritunnano et al. *Epidemiology and psychiatric sciences*. 2023. Vol. 32, no. 5. P. 1–7.
5. Rasmussena A. R., Stephensena H., Parnas J. EAFI: examination of anomalous fantasy and imagination. *Psychopathology*. 2018. Vol. 51. P. 1–11.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ CULTUROLOGY

ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ ТРАДИЦІЙ ТАНЦЮ В КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВСТІ УКРАЇНЦІВ

Савчин Лілія Михайлівна

*професор кафедри історії, теорії музики та
методики музичної освіти Інституту мистецтв
Рівненського державного гуманітарного університету
кандидат історичних наук, доцент,
заслужений діяч мистецтв України
liliasavchin@gmail.com*

Логіка осмислення етнокультури традицій танцю займає чільне місце в площині культурологічних досліджень. Відтак, цілком виправданим є інтерес наукового світу до традицій в українській гуманістиці, яка може бути як інструментом культурологічних знань, так і певним заміром результатів у висвітленні проблем дослідницького простору в теоретичному осмисленні.

Так, в умовах глобальних проблем етнокультура є важливою стратегією в актуалізації народознавчих процесів, що (зважаючи на глобальні процеси) притаманні культурі ХХІ століття. Осмислення, вивчення, актуалізація етнокультурних засад традицій танцю в календарній обрядовості українців сприяє багатогранності і самобутності культурного, освітнього, мистецького потенціалу українського народу. Строката картина народних традицій танцю в площині календарної обрядовості зростає на основі міцної кореневої системи, що передбачає збереження і трансляцію культурної пам'яті етносу як потенцію духовного становлення загальнолюдських пріоритетів.

Відтак, зміст і сутність танцювальної культури слід розглядати як провідну складову традицій українців у поєднанні із релігією, звичаями, фольклором, взаємозв'язок яких творить свята народного календаря. У такому календарі відображається уся культурна пам'ять народу, від сімейно-побутових відносин до світоглядних ідеалів народу, успадкованих протягом тисячоліть. Так обряди тлумачаться як сукупність і порядок проведення значущих символічних дій, які відбуваються в родині з року в рік у певні календарні дні. Символіка обрядів, у яких танець є повноцінним компонентом певного етносу, пов'язана також і з певними видами мистецтв (хореографією, музикою, піснюю, драмою) [1].

Прикметною особливістю календарних свят є їх зв'язок з обрядовою культурою, де художня складова є доміантною ознакою. Мистецтво танцю спорадично супроводжує святково-обрядову культуру, а народна пам'ять буде взаємини у просторі етнокультури, яка організовує середовище культурних архетипів. Саме у такому середовищі з'являється естетика зв'язку ментально-світоглядних рис архетипового континууму з художніми формами його прояву в звичаях, обрядах, ритуалах, у т.ч. в танцях, музиці, драмі, пісні. Відтак, естетика форми і змісту традицій танцю опосередковується не лише родинною обрядовістю, а генерується у святково-обрядовій культурі народного календаря. Доречно тут зазначити, що традиції танцю, від часу історичної ходи під впливом географічних, і світоглядно-ментальних, культурних чинників життя народу, було релевантним святково-обрядовій культурі, як його художній прояв.

Найбільш збережена традиція народного танцю спостерігається на Поліссі, Галичині, Лемківщині, Буковині. Попри те, що до недавнього часу танець був одним із провідних чинників прояву етнокультурного духу, втрата його народних першоджерел викликає псевдо-автентичні еклектичні утворення, які позбавлені справжнього фольклорного підґрунтя і тому є штучними, аж до кітча. Лакуни у збереженні зразків етнокультурного духу утворилися внаслідок втрати зв'язків з автентичними джерелами, з глибинами народної хореографії. Нині народний танець під впливом етнокультурного Ренесансу відроджує втрачені фольклорні традиції, повертаючи свою генетичну першооснову до життя.

Паралельне дослідження календарних обрядів з усієї автохтонної території України засвідчує їх гетерогенні походження і самобутні трансформації, зумовлені регіональними і локальними особливостями. Компаративний, типологічний і структурний аналізи праслов'янських свят у зіставленні з календарними обрядами інших індоєвропейських народів дає змогу проводити діахронічні реконструкції календаря давніх українців-русичів. Але культурологічна реконструкція давньоруського календаря і календарних обрядів киеворусичів нині далека від завершення, оскільки бракує точних наукових даних з автентичних джерел. До того ж будь-яка реконструкція є лише більш-менш вірогідною версією гіпотетичного прототексту календарного обряду [2].

Отже, лексичною точкою опори святкувань в Україні був, і є донині, танець. Усе починалося з хороводу – колишні магічні дії дохристиянського періоду знайшли своє яскраве відображення в *святках календарного циклу*. Неписаним законом і основою існування кожної громади було підпорядкування традиційній основі календарних свят, концентруючи святкування на приверненні прихильності сил природи. Оскільки календарний рік наших прапредків починався в березні, з плином часу – у вересні, а з XVII століття – в січні, тому календарне обґрунтування потребує висвітлення відповідних святково-обрядових дій на історичних паралелях етнокультурної пам'яті. Віднедавна православна церква України під час Помісного Собору 27 липня 2023 року затвердила перехід на

новоюліанський календар з 1 вересня 2023 року. Відтак, свята календарного циклу зорієнтовані на новоюліанський календар – відбулася зміна дати (а точніше повернення до першооснови) більшості церковних свят на 13 днів раніше, тому їх зміст ми розглядаємо з огляду на сучасну особливість.

Оскільки нами акцентовано увагу на традиціях танцю, то можна окреслити, що саме таким шляхом етнокультура опосередковано демонструє монади внутрішньої свободи і втілює динаміку зовнішнього світу у відтворених образах свят календарної обрядовості українців. На сьогодні календарна обрядність зимового періоду – від Святого Миколая до Стрітіння – має назву Різдвяно-новорічний цикл. Колядки, щедрівки, драма Коза, танцювання, за традиціями з пустощами, розвагами, жартуваннями донині зберігається в народній пам'яті й відтворюється в певній регіональній особливості.

Унікальна специфіка весняного календаря балансує від Стрітіння, Колодія, з розмаїтими назвами – Масниця, Запусти, Заговини, Сиропусний тиждень до Великодня. А вже на Великдень «розговляються», тобто спершу заговини, затим розговини. Великоднього тижня дівчата на осонні водять весняних хороводів з приспівками.

Літній період від Трійці, Йвана Купайла до Спаса щонайбільше пританцьовують. Так, Водіння Куста, хороводи довкола багаття, співи, вінки на ріку, а затим завершення літнього періоду в серпні Першою Пречистою.

Осіньної пори гопакують хлопці з дівчатами на Покрову, а на Андріївські вечорниці розкішно стрибають, розважаються варениками, калитою, гучно пританцьовують. Слід наголосити, що протягом усього календарного циклу танці в обрядах мають місце здебільшого хороводний характер. Хоровод у людському виконанні усвідомлюємо як художній проєкт величі Краси самої Природи. Наприклад, коло як геометрична танцювальна форма з його магічним значенням генетично пов'язане з рухом і ритмом головних небесних світил. Зокрема, Коло Свароже у давніх слов'ян символічно ідентифікує зодіакальний сонячний рік. А вже саме за календарний рік Сонце обходить у космічному *ритмі* усі дванадцять сузір'їв, що знайшло вираз у природі хороводів і танців «по колу» взагалі.

Етнокультурні засади традицій є трансляційним компонентом культури і, з огляду на це, суттєвою ознакою взаємозв'язку традицій, етнокультури і календарної обрядовості. Відтак їх об'єднувача складова з опертям на звичаї попередніх поколінь закріплені в соціальному досвіді та ментальності народу. Саме на таких засадах програмується сучасний соціум, зумовлюючи культурні уподобання і глибинний орієнтир людини в культурі.

Список використаної літератури

1. Савчин Л. М. Культурна пам'ять народу в хореографічних традиціях етнокультури. Монографія. Науково-дослідний інститут українознавства. Київ. 2023. 323 с.
2. Чебанюк О. Ю. Україна, держава: календарні обряди : енцикл. України : Україна – українці. Кн. 1 / редкол. В. А. Смолій. Київ : Наук. думка, 2018. 608 с.

КОЛЕКТИВНА КУЛЬТУРНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ТВОРЕННЯ СУСПІЛЬНОГО ІДЕАЛУ УКРАЇНИ

*Боришполь Ганна Іванівна,
аспірантка Національної академії керівних кадрів
культури і мистецтв
angolovatska@gmail.com*

*Науковий керівник –
доктор культурології, професор С.М. Садовенко*

Мета – обґрунтувати теоретичні засади культурологічного осмислення поняття колективної культурної ідентифікації як джерела творення культурного феномену суспільного ідеалу України початку ХХІ століття. Методологія дослідження в діалектичному зв'язку поєднує: культурологічний підхід (для розкриття поняття колективної культурної ідентичності як джерела творення «культурного феномену суспільного ідеалу»), типологічно-інтегративний (для визначення спільних стійких культурних ознак творення колективної культурної ідентичності: культурний код, архетип, суспільний ідеал як світоглядна універсалія), парадигмальний (для здійснення системного поєднання змістоутворюючих чинників колективної культурної ідентичності в композиційну єдність), метод феноменологічного аналізу та герменевтичної інтерпретації (для осмислення сутності феноменів дослідження). Наукова новизна полягає в розгляді колективної культурної ідентичності як джерела творення суспільного ідеалу хронотопу культури України початку ХХІ століття крізь лінзу феноменів культурного коду та архетипу. Висновки. Означено сутність колективної культурної ідентичності, культурного коду та архетипу як одних з твірних основ креації суспільного ідеалу. У ракурсі поняття архетипу здійснено інтерпретацію колективної культурної ідентичності як джерела творення суспільного ідеалу в хронотопі культури України. Проаналізовано трансформаційні зміни колективної культурної ідентичності в умовах домінування певного архетипу, що характеризує парадигмальні контури соціокультурного середовища та суспільного ідеалу України початку ХХІ ст. Встановлено діалектний зв'язок між розгортанням колективної культурної ідентичності та творенням суспільного ідеалу суспільства.

Ключові слова: культурний феномен суспільного ідеалу, колективна культурна ідентичність, культурний код, архетип, творчість, світогляд, хронотоп культури України початку ХХІ століття.

Актуальність теми дослідження. Необхідність визначення джерел та змістоутворюючих координат суспільної єдності в контексті парадигм cultural studies актуалізує пошуки культурних стратегій та концептів, які б створювали теоретичну та практичну основу творення культурного

світопросектування в українському суспільстві, консолідували спільноту на лініях культурно-ідентифікаційного розмежування і формували аксіосферу феномену суспільного ідеалу в структурі колективної культурної ідентичності. Отже, метою статті є аналіз феномену колективної культурної ідентичності як джерела творення суспільного ідеалу в хронотопі культури України початку ХХІ століття.

Аналіз досліджень та публікацій. Культурна ідентичність, як і сама культура є суспільним конструктом. Науковці (Р.Барт, В. Вільденбанд, Г. Гердер, Г. Гегель, К. Гірц, В. Дільтей, Г. Зіммель, І. Кант, Е. Кассіер, Ж. Лакан, Ж.-Ф. Ліотар, Ф. Ніцше, Г. Ріккерт, Е. Саїд, А.Тойнбі, М.Фуко, А. Шопенгауер, О. Шпенглер та ін.) осмислюючи культуру в співставленні з людиною (філософсько-антропологічний підхід), природою, історією (філософсько-історичний підхід) та суспільством (соціологічний підхід) надали підстави для розгляду категорії «культура» як простору та сукупності культурних характеристик і феноменів, що є основною ознакою цивілізації і визначає суспільні умови буття. Вивченню цивілізаційного пізнання культури, засадничих принципів культурології, її теоретико-методологічної проблематики, національних духовних традицій культури присвячені праці таких українських дослідників, як В. Андрущенко, Ж. Безвершук, Ю. Богущького, С. Віткалова, Т. Власевич, П. Герчанівської, Р. Демчука, Ж. Денисюк, Н. Корабльової, Н. Кривди, С. Кримського, В. Личковаха, Л. Новохатько, О. Овчарук, М. Поповича, С. Русакова, С. Садовенко, О. Сапожник, С. Степіна, С. Сторожук, В. Судакової, В. Шейка, Г. Чміль. Таким чином, отримання і оновлення змісту принципів цивілізаційного пізнання культури, а саме: системного, синергетичного, порівняльного аналізу, антропологічного, цілісності, міждисциплінарності, дозволяє осягнути динаміку розвитку культури та досліджувати окремі культурні феномени.

Сучасні українські дослідження переважно мають тенденцію теоретичного вивчення національної складової ідентичності, проблематики причин і наслідків розмивання української національної ідентичності, а також процесу становлення національної ідентичності українців в умовах гібридної війни та агресії РФ проти України (В. Богайчук, П. Горінов, В. Горський, Ж. Денисюк, Р. Драпушко, В. Дяк, Н. Костенко, В. Кравченко, І. Лисий, О. Ніколаєнко, С. Пірожков, М. Степико, В. Табачковський, К. Тушко, Л. Угрин, Н. Хамітов С. Яремчук та ін.). Тому у практичному аспекті постає необхідність теоретичного обґрунтування поняття колективної культурної ідентичності як одного з основних джерел творення засад суспільної єдності – феномену суспільного ідеалу України в умовах її утвердження у світовому хронотопі культури початку ХХІ століття.

Виклад матеріалу. Культурна ідентичність не тільки допомагає людям усвідомити, хто вони є, але також визначає, «хто вони не є» (за Я.Грицаком), що вони відстоюють в порівнянні з іншими: суспільний ідеал, культурні смисли та символи, ціннісні переконання, культурні артефакти та практики. За цими координатами людина сприймає, переживає і розвиває свою

ідентичність в суспільних стосунках. Культурна ідентичність проявляється в зв'язках через культурну взаємодію, які люди створюють в просторі суспільства або утримуються від них. Це має значення як для кожної людини так і суспільно значимі наслідки. Колективна культурна ідентичність зумовлює стійкість культури та культурної традиції в суспільстві, визначає певні риси та характеристики суспільства, які стають частиною культурної ідентичності особистості. Таким чином, ми вирізняємо індивідуальну та колективну культурну ідентичність. Розглядаючи культурну ідентичність як ресурс розвитку суспільства, який потребує збереження, П. Герчанівська вважає, що досягти цієї мети можливо шляхом встановлення діалогу в міжкультурній взаємодії та толерантного ставлення до культури Іншого і акцентує увагу на саморегульованому характері творення колективної життєдіяльності та консолідованості спільноти. [1] Культуролог О. Овчарук вводить аспект творчої особистості як провідника символічних кодів та універсальних смислів національно-історичної пам'яті в історично сформовану спільноту людей та контекст культури хронотопу.[5] Науковці-культурологи Н. Кривда та С. Сторожук зауважують на тому, що системні соціокультурні руйнації не означають зникнення суспільних зв'язків, вони стають менш тривкими, проте лишають ресурс та місце для відродження та розгортання «локальних культурних символів» в великому значному тексті хронотопу культури «почуття взаємного піклування і лояльності», поваги до колективної «самотакості» (за В. Агеевою) різного типу спільнот, чия ідентичність формується на іншому культурному підґрунті [4]. Культуролог та етнограф С. Садовенко акцентує нашу увагу на спонтанному та крос-культурному характері сучасних практик ідентичності і вводить поняття софт-традиціоналізму в поле культурологічного дослідження ідентичностей ризомного віртуального середовища культури, зауважуючи на необхідності використання аксіологічного підходу до осмислення феноменів культури, переживання яких може бути вираженням сучасною семіотичною мовою. [6] Сприйняття дійсності в системі бінарної опозиції сутнісних понять добра – зла, гармонії – хаосу, центру – маргінесу, осмислення телеологічності хронотопу культури початку ХХІ століття, вимагає пошуків «адекватних співвідношень між традицією та репрезентацією» культурної інформації [6], розгортання проблематики культурної ідентичності особистості та колективної культурної ідентичності в дихотомії джерел культурних смислів: розуму та емоцій, свободи, волі та усвідомленої необхідності та детермінізму, визначенні парадигм буттєвості суспільних ідеалів в динамічній єдності символічних універсумів, які вже втратили свій визначальний вплив та нових, які ще не набули домінуючого статусу, проте теж вже присутні в культурному континуумі аксіосфери суб'єктів хронотопу культури.

У зв'язку з визначеною науковою новизною дослідження культурологічне трактування суспільних зв'язків та основ їх єдності через архетипічність як універсального поза історичного тла аксіосфери цілісного «часопростору» дозволяє нам розглядати архетипи одними з ключових

координат. Домінуючим архетипічним комплексом в структурі феномену суспільного ідеалу постає той, існування якого створює вирішальні підстави творення домінуючого суспільного ідеалу в діалектичному поєднанні з колективною культурною ідентифікацією. З іншого боку, відчуженість такого стає одною з основних перешкод розвитку суспільного ідеалу. Ми бачимо, що латентний характер відродження самотутніх ідеалів та колективної культурної самоідентифікації змінюється через актуалізацію відповіді на екзистенційні виклики. Осмислення і ціннісно-сміслові переживання моменту біфуркації хронотопу культури в просторі колективного несвідомого детермінують перевпорядкування світобачення і доводять динамічність характеристик індивідуальної та колективної ідентичності, прогнозують міцність цілісного існування українського суспільства через визнання приналежності та володіння сутнісно відмінними смисловими комплексами, надання особистістю та суспільством пріоритетного значення власному способу творення «часопростору» життя та його світопроектування. Робимо припущення, що саме історично-дискурсивні конотації та попередня державна культурницька політика продовжують викликати «стокгольмський синдром» (Н. Бейерут) та «ідентифікацію з агресором» (А. Фройд), отже романтизацію минулого, що позначає існування захисно-підсвідомих травматичних зв'язків і підсвідомого визначення своєї жертви необхідною для досягнення «спільної» мети/ідентифікації, коли «девальвоване почуття історичної пам'яті, що, однак, не заважає їй, втрапивши ілюзії минулого (і, як наслідок закону вічного коловороту, – майбутнього), більш-менш комфортно почуватися у мінливих митях сучасного». [7, с. 98] Мить залишається там, де проміжок між минулим і майбутнім набуває самодостатній семантичний статус. [7]

Взаємні суспільні очікування є складним культурним явищем. Колективна культурна ідентифікація не є усталеною, має динамічний характер, детермінується та актуалізується в моменти біфуркації та протиріч, закладених через вже існуючі домінуючі культурні коди колективної ментальності та домінуючі суспільні ідеали. «Прочитання» сучасного контексту великого тексту хронотопу культури стає можливим через наявність спільноти українців, що є носіями спільних культурних кодів, глибинних спільних архетипічних комплексів, проявлених в мові, історії, колективній пам'яті, артефактах матеріальної та нематеріальної культурної спадщини. Відбувається зростання колективної ментальності суспільства до нового рівня, коли «культурна ідентичність...вже не розглядається як вільний дрейф у варіативних культурних світах» [4, с.61], а визначається рядом об'єктивних образно-символьно-ціннісних критеріїв суспільного ідеалу як усвідомлена необхідність активного включення у прочитання його колективним менталітетом, «що сприймає», є «не даність, а заданість, яка передбачає використання інших символів – смислів та їхнє виробництво для здійснення самого життя образу, символу і смислу у їхній нерозривній єдності як умови самого їхнього побутування».[8, с.4] Колективні ментальність та культурна ідентичність у феноменальній

взаємозалежності постають відповідно як акти культуромислення та культуротворення. [3] Тому на нашу думку, основний процес творчого «виробництва» домінуючої культурної інформації та нового потенціалу ціннісної енергії, що закладається в аксіосферу феномену суспільного ідеалу, не усталений, творчий характер мислення дійсності особистістю та колективною свідомістю є провідним культуромислинним актом, в якому застосовуються внутрішні «психологічні знаряддя праці» (за Л. Виготським) відповідно до стадії творчого мислення, відбувається «підгодовування домінанти творчості, яка спонукає до перебудови суб'єктності, повернення самості, реалізації позитивної програми культурного звільнення» [7, с. 91]. Таким чином, відбувається творення нової культурної інформації (культурного наративу) новою ментальністю особистості та спільноти, яка твориться особистістю та спільнотою, які творять самих себе як творчо мислячі особистість та спільнота. Тобто, суспільні ідеальні уявлення, сприйняті як домінуючі культурні наративи та парадигми смислів та цінностей, детермінуються існуванням цих архетипічних конструктів колективної ментальності та самоактуалізуються в момент загроз для колективної культурної ідентичності, реконструюються в колективному менталітеті як прояв національної гідності, національного духу, актах суспільної комеморації. Нашу гіпотезу підтверджують результати он-лайн опитування, проведеного двома сесіями (травень 2022 року та березень 2024 року), однією з задач якого було визначення актуальних для українців «першообразів» серед традиційних: «Дім», «Поле», «Храм», «Серце», «Герой». Аналіз результатів показав домінування архетипів Дому та Серця, які зберегли свою актуальність, свою онтологічну заданість, «gestalt» (за К. Хюбнером), для більшості респондентів.

Висновки. Просектування архетипічності культури хронотопу на пошук парадигмальних вимірів культурного феномену суспільного ідеалу дозволяє використати феноменальну диференціацію та інтеграцію колективної культурної ідентичності і як джерело творення «від базових установок колективного позасвідомого до їх інтерпретативних варіацій» для подальшої концептуалізації семантичного топосу культури та аксіосфери феномену суспільного ідеалу України в хронотопі культури початку ХХІ століття, беручи до уваги амбівалентний характер співвідношення етики та архетипічності. На нашу думку, така амбівалентність створює культуротворче протиріччя і підтверджує метафізичну природу культурологічного знання та міждисциплінарний характер культурологічного пізнання.

Література:

1. Герчанівська П. Е. Культурна ідентичність як ресурс суспільного розвитку. Культура і сучасність : альманах. 2021. № 2. С. 3–9. С.4
2. Гібернау М. Ідентичність націй / Монтсеррат Гібернау ; пер. з англ. П. Тарашука; ред. Л. Марченко. Київ : Темпора, 2012. 303 с.
3. Демчук Р. В. Ідентифікаційні поняття культурології / Демчук Р. В. // Культурологія : Могиллянська школа : колективна монографія / наук. ред. та упоряд. М. А. Собоуцький, Д. О. Король, Ю. В. Джулай ; Нац. ун-т «Києво-Могиллянська академія», каф. культурології. Київ : Олег Філок, 2018. С. 9–45.

4. Кривда Н. Ю. Культурна ідентичність як основа колективної єдності / Н. Кривда, С. Сторожук // International Journal of Innovative Technologies in Social Science. Vol. 2, 2018. С. 58–63.
5. Овчарук О. В. Творча особистість у вимірах феномену національно-культурної пам'яті. Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв : наук. журнал. 2022. № 2. С. 23–29.
6. Садовенко С. М. Софт-традиціоналізм як стратегія актуалізації народної традиції у постмодерних параметрах хронотопу української народної художньої культури. Культура і сучасність : альманах. 2021. № 1. С. 48-55
7. Садовенко С. М. Хронотопи аксіосфери української народної художньої культури: Монографія. Київ : НАКККіМ, 2019. 356 с.
8. Сіверс В. А. Символічні трансформації цінності. Вісник ДАКККіМ, 2011. №3 С. 3 – 8
9. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е. Сміт. Київ : Ніка — Центр, 2006. 320 с.
10. Яремчук, С., Дияк, В., & Тушко, Проблеми формування української культурної ідентичності в умовах війни. Київ : Науково-теоретичний альманах Грані, 26(1), 2023. С. 105—111. <https://doi.org/10.15421/172317>

РІЗДВЯНІ ОБРЯДИ ТА ЗВИЧАЇ В УКРАЇНІ ТА СЕРБІЇ: ТИПОЛОГІЧНІ ТА КОМПАРАТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Железняк Дарина Сергіївна
магістрантка кафедри філософської антропології,
філософії культури та культурології Навчально-наукового
інституту філософії та освітньої політики
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова

«Різдво – це час, коли треба повернутися до традицій і згадати про свої корені» – так звучить сербський народний вислів про одне з найважливіших релігійних та культурних святв Україні та Сербії. Різдво відзначають мільйони людей, він глибоко вкорінений в історії та традиціях обох країн. І саме різдвяні традиції - це те, що робить Різдво таким особливим. Це те що об'єднує людей та робить це свято незабутнім. Вивчення даного питання є частиною процесу збереження та популяризації різдвяних традицій, які є важливою частиною культурної спадщини обох країн. У цій статті ми пропонуємо порівняти різдвяні традиції України та Сербії, дослідити, як люди в обох країнах готуються до Різдва, як вони його святкують, які страви готують. Також провести порівняльний аналіз традицій святвечора обох країн.

Святкування Різдва в Україні з 1918 р. до 2022 р. відбувалось 25 грудня (католицька церква) та 7 січня (православна церква). З 1 вересня 2023 року ПЦУ перейшла на новоюліанський церковний календар і тепер уся Україна святкує Різдво 25 грудня [3]. Сербія ж святкує Різдво згідно

юліанського календаря – 7 січня. Відповідно до цього Різдвяний святвечір українці святкують у ніч з 24 на 25 грудня, а серби у іч з 6 на 7 січня.

Саме проведенню святвечора присвячено найбільше традицій. Серби називають Різдвяний святвечір «Баднідан» [5, с. 137]. День свята починають ще до сходу сонця, коли глава сім'ї разом з онуками і синами (обов'язково з кимось із молодших) пострілом з рушниці оголошує односельчан про похід в ліс - за «бадняком». «Бадняк» - це не просто поліно, а символ різдвяної традиції сербів. За віруваннями, це молоде дубове поліно, свіжозрубане в лісі, має неодмінно бути присутнє в оселі протягом трьох святкових днів. Голова сім'ї обов'язково повинен власноруч принести «бадняк» на плечах до дому, де воно буде повільно прогорати, даруючи тепло та затишок. Тріски, які відлітають під час рубки бадняка, називають «Іверія». Повертаючись з лісу, господар повинен захопити одну таку тріску в дар господині будинку. Буває, що івер вдається зловити в повітрі – це до удачі [2].

На світанку частина родини, що залишилась вдома розпалює вогонь та готує особливу страву – «печеницю», смажачи на рожні порося, відгодованого до свят. Жінки займаються святковим пирогом та іншими смаколиками. Напередодні Різдва вечеря має бути пісна. Зі сходом сонця починають лунати церковні дзвони. Тоді сім'я одягається у святкове вбрання і вирушає до церкви на різдвяну літургію. Після служби всі повертаються додому, несучи хліб «просфору». Вітають один одного словами «Христос народився!» та отримують у відповідь «Воістину народився!». Ці вітання лунають аж до Водохреща (19 січня). Перший день Різдва серби називають Божић, тобто Син Божий, і співають колядок про купання новонародженого в молоці небесних корів[4, с. 223].

Чекаючи на святковий обід, гості та сім'я пригощаються теплою ракією та сушеними фруктами. А головним моментом обіду стає «печениця», яка символізує здоров'я і благополуччя в домі. На столі також з'являються квашена капуста, тушкована капуста з копченим свинячим м'ясом, пиріг з каймаком, «пребранац» - boiled beans з олією та цибулею, та інші страви. Кульмінацією свята стає заломлення «погачі» - домашнього різдвяного хліба з прісного тіста. Господиня робить його на світанку, вплітаючи всередину золоту або срібну монету. Кожному дістається шматок, і той, кому трапиться монетка, вважається щасливим протягом року [5, с. 137].

В Україні є своя версія «Бадняка», а саме – Дідух. Після обходу двору, до хати заносили необмолочений пшеничний або житній сніп. Цей символ достатку дбайливо зберігали з часів обжинків. В українській хаті на Різдво з'являлося особливе місце, що звалось «Раєм», куди і ставили оберіг. Це найпочесніше місце – під образами, де Дідух ставав не лише окрасою, але й сакральним центром різдвяного святкування. Вважалося, що саме там, з моменту встановлення перебуватимуть душі померлих предків, які стають покровителями роду і дому. Традиція прикрашати ялинку іграшками з'явилася значно пізніше. Спочатку це було поширено лише у містах, а згодом й у селах. Проте, прикрашений васильками та калиною різдвяний сніп залишався ріднішим для українців. Він уособлював не лише багатство

та родючість, але й зв'язок живих з померлими, родинне дерево, де кожне зерно – це душа предка, а багатство колосків – символ продовження роду та його благополуччя. Недаремно в народі цей святковий сніп називали ласкавими іменами: «дідух», «коляда», «колядник» [1, с. 39]. Він був не просто декорацією, а й оберегом, який мав принести в оселю щастя, добробут та благословення предків. Дідух залишався в хаті до Водохреща, а потім весною його спалювали аби був добрий урожай.

На столі має бути 12 страв. Господиня починала приготування з самого рання, адже повинна була встигнути до появи першої зірки. Усі страви повинні бути пісні. Зазвичай це кутя, вареники, грибова юшка, голубці, картопля, риба (не в усіх регіонах), гриби, капусти, квасоля, узвар, пампушки. Кутя – безперечно головна страва святвечора. За звичаєм перший її має скуштувати господар. Також на столі обов'язково мають бути свічка, сіль та часник. Перед святою вечерею, як і підчас трапези не можна було сваритись. Існують і різні прикмети, наприклад: ожеледь на деревах – вродять горіхи й садовина, сніг іде – врожай на яблука [6].

Отже, можемо зробити висновок, що Різдво – це одне з найважливіших релігійних та культурних свят в Україні та Сербії. Різдвяні традиції в Україні та Сербії мають багато спільного, але й існують певні відмінності. У обох країнах люди готують пісні страви напередодні Різдва, ходять до церкви на різдвяну літургію, співають колядки та вітають один одного зі святом. В Україні важливу роль відіграє Дідух – необмолочений пшеничний або житній сніп, який символізує багатство, родючість та зв'язок живих з померлими. У Сербії ж головним символом Різдва є «бадняк» – дубове поліно, яке символізує тепло, затишок та добробут.

Різдвяні традиції – це те, що робить Різдво таким особливим. Це те, що об'єднує людей та робить це свято незабутнім. Вивчення та збереження цих традицій – це важливе завдання для обох країн.

Література:

1. Затьоскін О. М. Календарні свята та обряди українців. *Культурне розмаїття: матеріальна та нематеріальна культура різних країн світу* : праці 13 міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 20-21 листопада 2020 р.). – Харків, 2020. С. 39.
2. На Різдво і Новий рік в Сербію. 2020. URL: <https://za-kordon.in.ua/uk/podorozhi/vidpochynok-turyzm/2096-na-r-zdvo-novij-r-k-v-serb-yu> (дата звернення: 07.02.2024).
3. Про врегулювання календарного питання в Православній Церкві України: Постанова Архієрейського Собору Української Православної Церкви від 24 травня 2024 року/ Православна Церква України. URL: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/202245/> (дата звернення: 08.02.2024).
4. Романовський В. Архетип сонця та календарні звичаї й обряди українців. Харків: Друкарня Мадрид. 2021. – 223 с.
5. Сорочук Л. В. Символіка Різдва: українська самобутність та світова практика. Київ : б.в., 2015. – 137 с.
6. Сьогодні – Святий Вечір перед Різдом Христовим: традиції і звичаї. *Високий Вал*. 2019. URL: <https://val.ua/uk/107580.html>

NEW TOOLS: ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MARKETING

Kozłowska Katarzyna

*Politechnika Rzeszowska im. Ignacego Łukasiewicza,
Zakład Marketingu, Wydział Zarządzania*

Disruptive technologies like artificial intelligence have revolutionized business operations, extending far beyond traditional computing domains to encompass a wide array of industries and devices. AI now assumes complex roles in areas once believed to rely solely on human intellect, such as journalism and marketing. Among these disruptive technologies, AI stands out as the most recent and promising disruptor with significant potential for transforming marketing practices. Across the globe, professionals are actively exploring AI solutions tailored to their marketing needs. Despite the exponential growth in AI adoption among marketers and consumers, there remains a notable gap in comprehensive research covering its impact on marketing, consumer behavior, and psychology. As AI continues to evolve, understanding its nuanced implications across these interconnected fields becomes increasingly crucial for businesses seeking to leverage its full potential in driving growth and innovation. Embracing this understanding can empower organizations to harness the full potential of AI-driven insights and innovations to drive sustainable growth and innovation. Moreover, the integration of artificial intelligence into marketing strategies represents not just a technological advancement, but a fundamental shift in the way businesses connect with their audiences. Furthermore, the impact of AI extends beyond the realm of marketing tactics to reshape the very nature of consumer interactions. From chatbots providing instant customer support to recommendation engines tailoring product suggestions, AI-driven experiences are becoming increasingly pervasive in the consumer journey. As a result, understanding the psychological underpinnings of these interactions becomes essential for marketers seeking to optimize engagement and conversion rates.

Key words: marketing, artificial intelligence, customer behavior, chatbots, data analysis

ПСИХОЛОГИЯ ТА ПЕДАГОГІКА PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY

WIELOWYMIAROWA SAMOTNOŚĆ WSPÓŁCZESNYCH NASTOLATKÓW

Dobosz Marzena

*Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa w Poznaniu
doktor nauk społecznych (pedagogika)*

Wielowymiarowe konteksty samotności

Ze względu na to, że pojęcie samotności jest pojęciem wielowymiarowym, to próba jego definicji wymyka terminologicznym ramom. Samotność towarzyszy nam od samego początku i jest stanem ambiwalentnym, który to w zależności od czynników zewnętrznych, jak i wewnętrznych określa stosunek jednostki do samotności. Samotność zatem może być z jednej strony, czymś pożądanym i wiązać się z wolnością, przestrzenią i chwilą wytchnienia, a nawet modą na bycie samotnym, ale z drugiej może także oznaczać zagrożenie, izolację, pustkę i pewnego rodzaju problem psychospołeczny. Samotność może również wskazywać na zakres świadomości podjętej decyzji o byciu samotnym, podkreślając istotę możliwości dokonania w tym obszarze wyboru. Niewątpliwie, pojęcie samotności przenika do różnych dziedzin i dyscyplin naukowych, wprowadzając terminologiczne utrudnienia w próbach dokonania jego konkretyzacji.

W literaturze naukowej można znaleźć definicje samotności, które w różnicowany sposób ujmują to pojęcie. Samotność nie dotyczy jedynie wybranej sfery życia i jestestwa ludzkiego, ale zdaniem Janusza Gajdy (1987) samotność to: „stan złożony i trudny do jednoznacznej oceny, który charakteryzuje się występowaniem przynajmniej jednego z aspektów, jak: samotność fizyczna, psychiczna, moralna” (s. 11). Na samotność również można spojrzeć z perspektywy fenomenu, która według Elżbiety Dubas (2006) „to wyjątkowa cecha doświadczenia, szczególnie manifestacja skomplikowania natury człowieczeństwa. Jądro samotności zakorzenione jest w istocie bytu ludzkiego, z jednej strony skażonego niedoskonałością, a z drugiej, skazanego na dążenie do ideałów, istoty jakby z zakodowaną „matrycą” doskonałości i przy tym świadomej tej swojej pełnej sprzeczności sytuacji egzystencjalnej” (s. 329). To pojęcie można również zdefiniować z uwzględnieniem istoty kontaktu, zarówno inter- jak i intrapersonalnego. Na ten aspekt zwróciła uwagę Doris Wolf (1995)

„[...] życie, czy to w pojedynkę czy też w związku, przepełnione jest poczuciem wyobcowania i opuszczenia. Być samotnym oznacza cierpieć na brak kontaktu psychicznego tak ze sobą, jak i z innymi” (s. 20). Samotność może zostać również zdefiniowana z perspektywy źródła cierpienia, bólu i niepokoju: „być samotnym to znaczy być bezradnym, nie móc czynnie zmierzyć się ze światem – rzeczami, ludźmi, to znaczy, że świat może mnie zaatakować, podczas gdy ja nie mogę się bronić. Tak oto samotność staje się źródłem intensywnego niepokoju. Rodzi ona nadto uczucie wstydu i winy” (s. 23).

Samotność wymaga kompleksowego i wielowymiarowego podejścia. Według Józefa Rembowskiego (1992) samotność stanowi wielopłaszczyznowy stan psychospołeczny oraz emocjonalne doświadczenie jednostki, wynikające z niezgodności między oczekiwaniami a rzeczywistymi możliwościami jednostki. Badacz także wyodrębnił pięć podejść dotyczących samotności:

4. Psychodynamiczne: Samotność jest postrzegana jako dynamiczna i patologiczna siła, której źródła wiążą się z przeżyciami z okresu dzieciństwa.

5. Fenomenologiczne: Samotność wynika z indywidualnych przeżyć jednostki i ma charakter zindywidualizowany.

6. Egzystencjalistyczne: Samotność jest traktowana jako naturalna część ludzkiej egzystencji i mimo jej trudnego i bolesnego charakteru, pozwala jednostce na kreatywne podejście.

7. Interakcjonistyczne: Samotność jest podzielona na samotność emocjonalną, cechującą się brakiem związków i więzi personalnych, oraz samotność społeczną, oznaczającą brak więzi społecznych i poczucia przynależności do społeczności.

8. Poznawcze: Skutkiem tej samotności jest pogorszenie jakości relacji społecznych lub ich całkowita utrata. Istotnym aspektem tej formy samotności jest sposób postrzegania jej przyczyn, co wpływa na intensywność przeżyć i doświadczeń związanych z samotnością.

Choć zazwyczaj samotność wzbudza negatywne konotacje, to jednak nie musi mieć jedynie pejoratywnego charakteru. Samotność może mieć wymiar pozytywny, na co wskazuje A. Storr (2010) „zdolność do przebywania w samotności może być czymś niezwykle cennym wtedy, gdy odczuwamy konieczność dokonania gruntownej zmiany naszej postawy mentalnej. Po znaczących przemianach warunków życia często nieodzowne jest dokonanie fundamentalnych przewartościowań znaczenia i sensu egzystencji” (s. 57). Zatem w samotności może tkwić siła potrzeba do wprowadzenia zmian w swoich życiu i skupieniu się na tym, co jest ważne i istotne. Można mówić zatem o innym wymiarze samotności, czyli samotności pozytywnej, która związana jest z m.in. z doświadczaniem samotności jako pogłębianiem świadomości i refleksji związanej z egzystencją człowieka. Zdaniem E. Dubas (2022) samotność pozytywna może odnosić się do zróżnicowanych aspektów ludzkiego życia i dotyczyć odosobnienia fizycznego, które jest następstwem wyboru, samotności rozwojowej oraz samotności twórczej. Bazując na spostrzeżeniach badaczki samotność będąca zjawiskiem związanym z ludzką egzystencją pełni rolę pojęcia nadrzędnego, odnoszącego się do dwóch fundamentalnych sytuacji: wspólnego

istnienia (bycia Razem) i egzystencji indywidualnej (bycia Osobno) (Dubas, 2022). To z kolei prowadzi do powstania dwóch skrajnych konsekwencji, czyli doświadczania osamotnienia, objawiającego się poprzez izolację, alienację, wykluczenie, a także doświadczania samotności pozytywnej, która obejmuje świadome odosobnienie fizyczne, rozwijającą się samotność, oraz kreatywną samotność.

Na dialektyczny charakter samotności zwrócił uwagę również Piotr Domeracki (2015), podkreślając że: „samotność i wspólnotowość – chociaż nie tylko one – są na zmianę awersem i rewersem” (s. 52). E. Dubas (2009) podkreśliła także istotę tzw. zrównoważonego pojmowania samotności, opierającego się na wszechstronnym, holistycznym zrozumieniu ludzkiego doświadczenia egzystencji, uwzględniając jego kompleksowy i wielowymiarowy rozwój. Taka perspektywa samotności obejmuje wszystkie aspekty człowieka, w tym biologiczne, psychiczne i społeczne, rozwijające się na przestrzeni całego życia jednostki. Holistyczne podejście uwzględnia zarówno sferę cielesności, jak i duchowości, odnosząc się także do otoczenia życiowego jednostki oraz wprowadzając perspektywę adaptacji, transgresji, transformacji i transcendencji osobistej.

Ludzkie życie składa się zarówno z bolesnych wydarzeń, jak i tych, które mogą stać się źródłem twórczego potencjału, który umożliwia modyfikację trudnych doświadczeń w osobiste, wartościowe wybory. Efektem tego procesu jest dojrzała tożsamość, zdolna do radzenia sobie z trudnościami życia i tworzenia warunków dla dalszej transformacji i osobistej autokreacji. W tym kontekście samotność obejmuje różnorodne doświadczenia związane zarówno z życiem we wspólnocie i w relacjach z innymi, jak i byciem samemu. Istotną kwestią w zrównoważonym pojmowaniu samotności jest różnorodność doświadczeń w egzystencji ludzkiej, czasem skrajnie różnych, które jednak ostatecznie prowadzą do poszerzenia zakresu świadomości. Dzięki temu jednostka ma możliwość przyjęcia zróżnicowanych postaw wobec samotności, które z kolei przyczyniają się do lepszego zrozumienia jej istoty.

Ambiwalentność i subiektywizm samotności są wpisane w życie człowieka. Samotność pojawia się na każdym etapie życia człowieka, oddziałując na jego funkcjonowanie w zróżnicowanych płaszczyznach: od kształtowania relacji inter- i intrapersonalnych, a więc z innymi i samym sobą, aż po internalizację oraz eksterioryzację świata, zarówno tego zewnętrznego, jak i wewnętrznego.

Należy podkreślić, że w procesie rozwoju człowieka samotność może być na danym etapie życia inaczej rozumiana i postrzegana. W przypadku okresu adolescencji, kiedy to tożsamość młodego człowieka jest dynamicznie kształtowana przez oddziaływanie zróżnicowanych czynników, to samotność, zarówno w wymiarze pozytywnym, jak i negatywnym pełni szczególną funkcję.

Tożsamość współczesnego pokolenia

Pojęcie „tożsamości” zostało wprowadzone do nauk społecznych oraz spopularyzowane w latach 50-tych XX wieku za sprawą Erika Eriksona (1994), amerykańskiego psychologa, który stwierdził, że tożsamość we współczesnych

czasach jest ważnym przedmiotem badawczym, zaś poszukiwanie własnej tożsamości jest jednym z najtrudniejszych i najważniejszych zadań w procesie rozwoju człowieka. Zgodnie z tą koncepcją osobowość człowieka musi zmierzyć się z kryzysami, które kształtują jego ego o niepewnej stabilności oraz będącego w stanie ciągłego zagrożenia dezintegracją. Zatem tożsamość tworzą połączone doświadczenia, które zostały zgromadzone na poszczególnych etapach rozwoju i przyczyniają się do zaistnienia poczucia wewnętrznej ciągłości i jedności. W procesie kształtowania tożsamości istotną funkcję pełnią czynniki zewnętrzne, również te, które dotyczą budowania i pogłębiania relacji z samym sobą oraz z pozostałymi członkami środowiska społecznego.

Należy również poruszyć ważną kwestię dotyczącą różnic między poczuciem tożsamości a tożsamością. Według Anny Brzezińskiej (2006) człowiek w inny sposób jest postrzegany zarówno przez samego siebie, jak i przez społeczeństwo. W przypadku tożsamości można mówić o przypisywaniu jednostce pewnych cech przez jej otoczenie, co umożliwia jej identyfikację. Te cechy są powiązane z pytaniami typu „kim ta osoba jest dla innych?” czy „kogo otoczenie chce w niej dostrzec?”. Z kolei poczucie tożsamości, jak definiuje badaczka, to sposób, w jaki jednostka postrzega samego siebie. Dzięki temu możliwe jest udzielenie odpowiedzi na pytania typu „kim ja jestem?” oraz „kim jestem dla innych, czyli dla mojego otoczenia, społeczności lub społeczeństwa?”. Poczucie tożsamości wynika ze zgromadzonych informacji o sobie, dokonanej oceny i autorefleksji, a także doświadczeń, a także jest tworzone poprzez: „[...] przynajmniej w pewnym stopniu świadomość własnych atrybutów i doświadczeń, jakie składają się zarówno na jej odrębność, jak i na jej podobieństwo z innymi, na jej poczucie ciągłości w czasie i przestrzeni oraz poczucie uczestnictwa w zmieniającej się sieci stosunków społecznych” (Melchior, 1993, s. 231). Nawiązując do powyższych słów poczucie tożsamości kształtowane jest również poprzez poczucie uczestniczenia w nawiązywaniu i pogłębianiu kontaktów społecznych.

Postrzeganie tożsamości ze zindywidualizowanej perspektywy umożliwia wyszczególnienie poczucia odrębności, identyczności, ciągłości i integralności. Każdy z tych elementów jest związany z etapami rozwojowymi jednostki i wpływa na kształtowanie się tożsamości, także w aspekcie społecznym. Te elementy obejmują relacje, związki i więzi jednostki z jej społecznym otoczeniem, co również związane jest z samotnością, zarówno o pozytywnym, jak i negatywnym wymiarze. Nawiązując do definicji tożsamości autorstwa Zygmunta Baumana (1993) „tożsamość jest jedną z najbardziej uniwersalnych potrzeb ludzkich. Ma ona charakter instynktowy, kiedy oznacza zaprzeczenie anonimowości i potrzebę bycia włączonym, oraz charakter społeczny, kiedy w związku z tożsamością podkreślamy, że człowiek potrzebuje oparcia w innych, włączenia do grupy, jak i pozostania specyficznym, odrębnym od innych” (s. 8). Zatem tożsamość ma relacyjny charakter, który z jednej strony związany jest z zaspokojeniem potrzeby bycia w relacji z innymi i szukania w nich oparcia, zaś z drugiej wskazuje na zaistnienie potrzeby bycia kimś odrębnym i różniącym się od członków społeczności.

Według M. Wróblewskiej (2011) tożsamość tworzona jest przez następujące elementy: „[...] poczucie jedności, czyli zgodność (koherencja) obrazu „ja” (integralność); poczucie ciągłości w czasie obrazu „ja” (ciągłość istnienia „ja”); poczucie wzajemności między własnym obrazem „ja” a sposobem, w jaki jest się spostrzeganym przez innych” (s. 177). W związku z tym tożsamość człowieka dotyczy aspektów powiązanych z budowaniem i pogłębianiem relacji z samym sobą oraz z innymi. Proces kształtowania tożsamości zależy od oddziaływania czynników, zarówno tych wewnętrznych, jak i zewnętrznych. W okresie adolescencji proces kształtowania tożsamości uwarunkowany jest zróżnicowanymi determinantami, które przyczyniają się do rozwoju tożsamości w oparciu o kontekst biologiczny, psychologiczny i społeczny. W okresie wczesnej i środowiskowej adolescencji (11-17 r. ż) tożsamość młodych ludzi kształtowana jest w kontekście zmian biologicznych związanych z okresem dojrzewania, a także w kontekście psychologicznym, dotyczącym m.in. tworzenia relacji interpersonalnych na fundamencie przynależności lub odrzucenia (Piotrowski, 2013).

Jedną z teorii, która porusza problematykę kształtowania tożsamości w ujęciu kontaktów i więzi interpersonalnych jest teoria interakcjonistyczna (Novikova, 2013). Zgodnie z nią interakcje dokonują się za pośrednictwem symboli, określających zarówno charakter grupy, jak i tożsamość jej członków. To poprzez oddziaływanie czynników wewnętrznych i zewnętrznych interakcje są podporządkowane dynamicznemu procesowaniu kształtowania się jaźni, przejawiającej się w postaci podjętych działań. Jednakże warto w przypadku rozważań na temat roli samotności w kształtowaniu tożsamości młodzieży spojrzeć na ten proces z perspektywy przemian zachodzących we współczesnym świecie.

Dziś w dobie ponowoczesności pojęcie tożsamości ulega redefinicji i to poprzez podejmowane wybory człowiek może mieć wpływ na kształt własnej tożsamości. We współczesnym świecie tożsamość człowieka zatem staje się wynikiem wyboru, który warunkuje przystosowanie się jednostki do zmieniającej się rzeczywistości (Wróblewska, 2011, s. 177). Zatem nasuwają się pytania, dotyczące korelacji między samotnością a tożsamością współczesnego nastolatka postrzeganej przez pryzmat wyzwań i zjawisk zachodzących w świecie ponowoczesnym.

Samotność współczesnego nastolatka

Kim jest współczesny nastolatek? Obecnie do tej grupy wiekowej należy tzw. pokolenie Z urodzone w latach 1995-2009 oraz część pokolenia tzw. Alpha (2010-2025). Obie grupy wyróżniają się tym, że jej przedstawiciele urodzili się w dobie szybkiego rozwoju technologicznego, co jest charakterystyczne dla ery cyfrowej. W związku z tym codzienne i regularne korzystanie z urządzeń technologicznych i Internetu stanowi permanentną część ich codziennego życia. To z kolei oddziałuje na sposób funkcjonowania młodzieży w różnych sferach, której proces kształtowania się tożsamości jest procesem dynamicznym, zmiennym i pełnym napięć. Należy również zauważyć, że samotność

współczesnego nastolatka związana jest także ze sposobem budowania i postrzegania kontaktów interpersonalnych nie tylko w świecie rzeczywistym, ale przede wszystkim w przestrzeni online.

Jean M. Twenge (2019) w swojej publikacji zatytułowanej „iGen. Dlaczego dzieciaki dorastające w sieci są mniej zbuntowane, bardziej tolerancyjne, mniej szczęśliwe i zupełnie nieprzygotowane do dorosłości - i co to oznacza dla nas wszystkich” przeanalizowała wyniki badań „Monitoring the Future, 2009–2015” przeprowadzonych przez Uniwersytet Michigan, dotyczące m.in. związku między używaniem mediów społecznościowych przez młodzież a odczuciem samotności. Badania wykazały, że młodzież regularnie korzystająca z platform społecznościowych częściej zgadza się z twierdzeniami typu: „Często odczuwam samotność”, „Często czuję się wykluczony” i „Często pragnę nawiązać więcej prawdziwych przyjaźni”. Natomiast dla osób spędzających czas bezpośrednio z przyjaciółmi lub uprawiających sport, takie odpowiedzi pojawiały się rzadziej.

Zatem aktywność w mediach społecznościowych koreluje z większym odczuciem samotności, podczas gdy aktywność poza ekranem związana jest z mniejszym poczuciem osamotnienia. Młodzież, która spędza realny czas z przyjaciółmi, rzadziej doświadcza samotności, a ryzyko tego jest mniejsze o niemal połowę. Natomiast dla nastolatków korzystających z mediów społecznościowych codziennie lub niemal codziennie, istnieje 11% większe prawdopodobieństwo odczuwania samotności. Istotne jest to, że unikanie samotności przez młodzież wynika z aktywności poza ekranem, a nie z samego korzystania z mediów społecznościowych. Należy podkreślić, że nastolatki poświęcające więcej czasu na media społecznościowe, niż na bezpośrednie relacje z przyjaciółmi są najbardziej podatne na uczucie samotności. Ograniczenie czasu spędzanego na mediach społecznościowych na rzecz osobistych relacji może skutkować mniej bezpośrednimi, ale bardziej satysfakcjonującymi interakcjami społecznymi.

Analiza wyników badań, dotyczących odczuwania samotności przez współczesnych nastolatków pozwala na ujęcie jej w szerszej perspektywie, jako problemu, który dotyka coraz więcej nastolatków. Przykładem jest badania Health Behaviour in School-aged Children (HBSC), którego rezultaty zostały udostępnione publicznie 10 października 2023 (w Światowym Dniu Zdrowia Psychicznego) przez Europejskie Biuro Regionalne WHO. Tematyka badania dotyczyła zdrowia psychicznego nastolatków w Europie, Azji Środkowej i Kanadzie w latach 2021-2022 i objęło 280 000 młodych ludzi z 44 krajów w wieku 11, 13 i 15 lat (WHO, 2023). Zgodnie z uzyskanymi danymi, Polska notuje jedno z najniższych średnich wyników pod względem odczuwanej satysfakcji z życia przez nastolatków. Ponadto w Polsce, jak i Wielkiej Brytanii zarejestrowano najniższy wskaźnik dobrostanu psychicznego respondentów. Badano również odsetek chłopców i dziewcząt w wieku 11-15 lat, którzy doświadczali długotrwałej lub częstej samotności w ciągu ostatniego roku. Młodzież polska w tej grupie wiekowej zajmuje drugie miejsce, tuż po Wielkiej Brytanii, jeśli chodzi o częstotliwość odczuwania samotności, z wyraźną dysproporcją między płciami w grupie 15-latków. Aż 38% dziewcząt czuje się samotna w porównaniu do 20% chłopców, zaś przypadku dziewcząt w wieku 13

lat odsetek wynosi 36% (chłopców w tym samym wieku – 18%). Najmniejsza różnica dotyczy nastolatków w wieku 11 lat (dziewczeta – 22%, chłopcy – 13%). Wyniki badań wskazują na wzrost niepokojącego zjawiska poczucia samotności wśród młodego pokolenia w Polsce, zwłaszcza wśród dziewcząt.

Kolejnym przykładem badania, którego wyniki wskazują na rosnący problem samotności wśród dzisiejszych nastolatków oraz na jej główne przyczyny jest badanie przeprowadzone w ramach projektu MindGenic. Badanie ankietowe zostało przeprowadzone drogą on-line w dniach 27.09 – 26.10.2022 r. wśród 1171 osób w wieku 12-24 lat, należących do generacji Z. Analiza uzyskanych wyników pozwala na sformułowanie następujących wniosków (MindGenic, 2023):

1. Ponad 60% badanych doświadcza częstego poczucia samotności, a z tego ponad połowa wyraża otwarcie, że często znajduje się w takiej sytuacji. Około 43% respondentów uważa, że często doświadcza poczucia samotności w szkole lub na uczelni. Badani borykają się z samotnością także wśród najbliższych, gdzie ponad 56% młodych osób deklaruje, że często lub bardzo często odczuwa samotność w domu;

2. Ponad 17,3% ankietowanych wskazuje, że nie ma żadnej osoby, z którą mogłaby podzielić się swoimi problemami;

3. Osoby badane najczęściej postrzegają Internet i media społecznościowe jako główną przyczynę ich samotności, co stanowi 16,5% ogólnych odpowiedzi. Na kolejnym miejscu znajduje się brak akceptacji, tolerancji lub po prostu zrozumienia (14,1%).

Wyniki badań zostały także podzielone pod względem grup wiekowych. Najczęstszą wskazywaną odpowiedzią jako przyczynę samotności wśród 13-14 latków był brak wiedzy na temat tego, dlaczego odczuwają samotność (20%). Drugą odpowiedzią pod względem ilości wskazań było brak wsparcia ze strony otoczenia, rodziny, pedagogów (13,3%), zaś 11,4% badanych wini za swoją samotność na Internet i na negatywny wpływ mediów społecznościowych. W grupie 15-16 latków głównym powodem ich samotności był brak tolerancji, akceptacji, zrozumienia (16,4%), zaś na kolejnych miejscach brak wiedzy na temat jednoznacznej przyczyny odczuwanej samotności (12,4%) oraz sieć online (11,3%). Kolejna grupa wiekowa obejmująca młodzież w wieku 17-18 i wśród nich najczęstszą odpowiedzią było brak wiedzy na temat przyczyn ich samotności (24,6%), brak akceptacji czy zrozumienia (18%) oraz Internet i media społecznościowe (11%) (MindGenic, 2023).

Ważne są także odpowiedzi badanych, które dotyczą powiązania między cechami współczesnej rzeczywistości, a problemem samotności dzisiejszych nastolatków. Zdaniem ankietowanych to m.in. szybkość życia wyrażająca się np. w postaci utrzymywania relacji z wieloma osobami na raz i pogoni za ciągłym poznawaniem nowych ludzi, zbyt duża liczba bodźców i wzorców, dystans społeczny, globalizacja i zmniejszająca lokalność, utrudniająca zawieranie głębokich relacji np. bez kontaktu na żywo, kreowanie się na kogoś, kim się nie jest, czy też brak wspólnotowości przyczyniają się do samotności młodzieży. Istotnym aspektem jest to, że nastolatki dostrzegają i są świadomi źródeł

samotności, które tkwią z jednej strony w świecie wirtualnym, zaś z drugiej w realnej rzeczywistości. Świat online oferuje szybkość zawierania relacji, ale powierzchownych i krótkotrwałych, a dynamika zmian zachodzących w świecie offline sprawia, że nastolatkom brakuje tego „zakorzenienia się”, wyrażającego się w braku poczucia bycia częścią większej całości i przynależności. A to z kolei może negatywnie oddziaływać na proces kształtowania się tożsamości, któremu będzie towarzyszyć samotność. W związku z tym nasuwa się pytanie: Czy może wreszcie czas usłyszeć to, co mają do powiedzenia nastolatki, zanim będzie za późno? Wszak samotny młody człowiek może wyrosnąć na samotnego dorosłego, który nie tylko on jako indywidualna jednostka, ale również całe społeczeństwa będą mierzyły się z negatywnymi aspektami samotności.

Wnioski

Bez wątpienia współcześni nastolatki borykają się z narastającym problemem samotności. Okres dojrzewania związany jest ze zmianami zachodzącymi w różnych sferach życia i funkcjonowania nastolatka, a szczególności tych, które dotyczą kształtowania tożsamości. W tym trudnym dla młodzieży czasie ważna jest jakość budowanych relacji, zarówno z samym sobą, jak i z innymi. Niestety, ale jak pokazują wyniki ostatnich badań polscy nastolatki należą do jednych z najbardziej samotnych młodych ludzi, którzy jej przyczyn m.in. upatrują w braku wsparcia ze strony najbliższego otoczenia, czy też w negatywnym wpływie Internetu oraz mediów społecznościowych. Nie bez znaczenia są również zmiany zachodzące we współczesnym świecie. Dzisiejsi nastolatki dostrzegają i są świadomi negatywnych stron szybko zmieniającej się rzeczywistości, globalizacji, zawierania licznych ale powierzchownych znajomości online oraz braku wspólnotowości w realnym świecie. Te zjawiska są związane z poczuciem samotności i zagubienia nastolatków, których samotność nie tylko powinna zostać dostrzeżona, ale również wymaga podjęcia odpowiednich działań ze strony tych dorosłych. Tych dorosłych próbujących dogonić zmieniający się świat, ale zapominających o tym, że to kolejne pokolenie, a więc nastolatków będzie za niego odpowiedzialnych.

Bibliografia

1. Bauman, Z. (1993). Ziemia, krew i tożsamość. *Przegląd Polonijny*, 19, 8.
2. Brzezińska, A. (2006), Dzieciństwo i dorastanie: korzenie tożsamości osobistej i społecznej. A. W. Brzezińska, A. Hulewska, J. Słomska (red.), *Edukacja regionalna*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
3. Domeracki, P. (2015). Paradygmatyczne konceptualizacje samotności i wspólnotowości w dyskursie monoseologicznym. *Filozofia Chrześcijańska*, 12, 33. <https://doi.org/10.14746/fc.2015.12.06>.
4. Dubas, E. (2009). Auksologia andragogiczna. Dorosłość w przestrzeni rozwoju i edukacji. *Rocznik Andragogiczny*, Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB.
5. Dubas, E. (2006). Samotność – uniwersalny „temat” życia ludzkiego i wychowania.. P. Domeracki, W. Tyburski (red.), *Zrozumieć samotność. Studium interdyscyplinarne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
6. Dubas, E. (2012). *Sztuka starzenia się – uczenie się starości. Kontekst andragogiczny*. E. Dubas, A. Wąsiński (red.), *Edukacyjna przestrzeń starości. Wybrane konteksty refleksji i badań*.

Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.

7. Dubas, E. (2022). Współczesne konteksty edukacji dorosłych. *Edukacja Dorosłych*, 2, 26. <https://doi.org/10.12775/ra.2013.007>.
8. Erikson, E. (1994), *Identity and the Life Cycle*, W. W. Norton & Company.
9. Fromm, E. (1994). *O sztuce miłości*. Rebis.
10. Gajda, J. (1987). *Samotność i kultura*. Instytut Wydawniczy Związków Zawodowych.
11. Melchior, M. (1993). *Kategoria tożsamości jako wyzwanie badawcze*. A. A. Jawłowska, M. Kempny, E. Tarkowska (red.), *Kulturowy wymiar przemian społecznych*, : Wydawnictwo IFiS PAN.
12. MindGenic. (2023). *Nigdy więcej samotności. Badania osamotnienia pokolenia Z w Polsce*,
13. <https://mindgenic.ai/badamy-samotnosc/>.
14. Novikova K. (2013). Społeczne teorie tożsamości: przegląd wybranych koncepcji. *Journal of Modern Science*, 2.
15. Piotrowski, K. (2013). Tożsamość osobista w okresie wkraczania w dorosłość. *TIPI*.
16. Rembowski, J. (1992). *Samotność*. Uniwersytet Gdański.
17. Strorr, A. (2010). *Samotność. Powrót do jaźni*. WAB.
18. Twenge, J. M. (2019). *iGen. Dlaczego dzieciaki dorastające w sieci są mniej zbudowane, bardziej tolerancyjne, mniej szczęśliwe i zupełnie nieprzygotowane do dorosłości - i co to oznacza dla nas wszystkich*. Wydawnictwo Smak Słowa.
19. Wolf, D. (1995). *Pokonać samotność*. Czytelnik.
20. Wróblewska, M. (2011). *Kształtowanie tożsamości w perspektywie rozwojowej i edukacyjnej*. J. Nikitorowicz, A. Sadowski, D. Misiejuk (red.), *Pogranicze. Studia Społeczne*. Tom XVII, Uniwersytet w Białymstoku.
21. World Health Organization. Regional Office for Europe 2023. (2023). *A focus on adolescent mental health and wellbeing in Europe, central Asia and Canada. Health Behaviour in School-aged Children international report from the 2021/2022 survey. Volume 1*.
22. <https://www.who.int/europe/publications/i/item/9789289060356>.

PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY PRACY ZDALNEJ: WYZWANIA I MOŻLIWOŚCI DLA WSPÓŁCZESNYCH ORGANIZACJI

Kołacz Oliwia,

*studentka Politechniki Rzeszowskiej im. Ignacego Łukasiewicza
170854@stud.prz.edu.pl*

Praca zdalna stała się integralną częścią dzisiejszego rynku pracy, szczególnie w kontekście globalnej pandemii COVID-19. Wraz z jej rosnącą popularnością pojawiają się nowe wyzwania i możliwości dla organizacji. Niniejszy abstrakt skupia się na psychologicznych aspektach pracy zdalnej oraz ich wpływie na współczesne organizacje.

W ostatnich latach zaobserwowano wzrost zainteresowania psychologicznymi aspektami pracy zdalnej, zarówno przez badaczy, jak i praktyków zarządzania zasobami ludzkimi. Jednym z kluczowych wyzwań jest utrzymanie wysokiego poziomu zaangażowania i motywacji pracowników, którzy często pracują w izolacji od swoich kolegów i przełożonych. Dodatkowo, rozproszenie zespołów może utrudnić efektywną komunikację i współpracę, co wymaga nowych podejść do budowania więzi i wspólnego celu.

Jednak praca zdalna niesie również liczne możliwości. Elastyczność czasowa pozwala pracownikom na lepsze dostosowanie harmonogramu pracy do swoich indywidualnych preferencji i życiowych potrzeb. Zwiększona autonomia może prowadzić do większej satysfakcji zawodowej i wyższej produktywności. Ponadto, praca zdalna umożliwia organizacjom dostęp do globalnego rynku talentów, co może przyczynić się do zwiększenia różnorodności i innowacyjności w zespołach.

Analizując te aspekty, abstrakt ma na celu zidentyfikowanie kluczowych strategii zarządzania i praktyk wspierających efektywność pracy zdalnej oraz tworzenie zdrowszego i bardziej produktywnego środowiska pracy we współczesnych organizacjach. Poprzez integrację psychologicznej wiedzy z praktykami zarządzania, możemy lepiej zrozumieć potrzeby i motywacje pracowników, co prowadzi do bardziej skutecznego zarządzania zasobami ludzkimi w erze pracy zdalnej.

PSYCHOTHERAPY COMBINED WITH PHARMACOTHERAPY IN DERMATOLOGICAL DISEASES

Kozłowski Maciej

*Students Science Club "URCell", Medical College of Rzeszow University,
mk121957@stud.ur.edu.pl*

*Supervisors of SSC „URCell”: dr hab. n. med. inż. Dorota Bartusik-
Aebisher,
prof. UR, dr hab. n. med. David Aebisher, prof. UR*

Dermatological diseases can have a significant impact on a person's mental health, leading to increased levels of stress, anxiety, and depression. This can further exacerbate the symptoms of the skin condition, creating a vicious cycle of physical and emotional suffering. In recent years, there has been growing recognition of the importance of addressing both the physical and psychological aspects of dermatological diseases in treatment.

Psychotherapy, as a form of psychological intervention, has been shown to be effective in helping individuals cope with the emotional distress associated with skin conditions. By providing a safe space for individuals to explore their feelings, thoughts, and behaviors, psychotherapy can help them develop healthier coping mechanisms and improve their overall quality of life.

In addition to psychotherapy, pharmacotherapy can also play a crucial role in the treatment of dermatological diseases. Medications such as corticosteroids, antihistamines, and antibiotics are commonly used to manage the physical symptoms of skin conditions, reducing inflammation, itching, and infection.

When combined, psychotherapy and pharmacotherapy can provide a holistic approach to the treatment of dermatological diseases, addressing both the physical symptoms and the psychological impact of the condition. By working together, healthcare providers can help individuals improve their overall well-being and enhance their ability to manage their skin condition effectively. This integrated approach can lead to better treatment outcomes, increased patient satisfaction, and improved quality of life for individuals living with dermatological diseases.

Key words: psychotherapy; pharmacotherapy; skin; dermatology

SPOSOBY WALKI ZE STRESEM

dr Czekan Dariusz

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa w Poznaniu

Stowarzyszenie Centrum Inicjatyw Edukacyjno-Społecznych w Szczecinie

W dobie dynamicznego rozwoju cywilizacji, globalizacji kultury, coraz większych wymogów wobec posiadanych kompetencji, człowiek w szczególności sposób zostaje narażony na destrukcyjne działanie stresu. Obserwując otaczający świat, pokusić się można o stwierdzenie, iż stres staje się elementarnym czynnikiem ludzkiego życia i niewątpliwie jednym z największych zagrożeń ludzkości.

Bodźcami wpływającymi na powstawanie sytuacji są między innymi: poczucie ograniczenia prywatności, brak akceptacji w gronie rówieśników, niepoprawne relacje czy najzwyczajniej lęk.

Stres w ujęciu teoretycznym

Stres towarzyszył każdemu żywym organizmom począwszy od narodzin życia na Ziemi. Takie pojęcia jak stres, radzenie sobie ze stresem czy też adaptacja są związane z problemami indywidualnymi człowieka (psychologia i psychofizjologia) jak i uwarunkowaniami genetycznymi. Definiować pojęcie stresu można więc z wielu punktów widzenia: ewolucyjnego, biologicznego, medycznego, antropologicznego, psychologicznego, pedagogicznego, socjologicznego itp.

Poczynając od lat trzydziestych naszego stulecia, rozwinięto intensywne badania nad stresem, interesując się jego naturą, mechanizmami działania i czynnikami, które go wywołują. Hans Selye, twórca znanej teorii stresu, opublikowanej w 1936 roku, uważa stres „za zjawisko biologiczne, stanowiące niespecyficzny sposób reakcji organizmu człowieka na jakiegokolwiek stawiane mu wymagania: fizyczne, psychiczne lub somatyczne; może być ono traktowane jako następstwo każdego, pozytywnego lub negatywnego zdarzenia, wobec którego staje człowiek. Zatem, wbrew rozpowszechnionym poglądom, stres nie wiąże się tylko z przykrymi przeżyciami, ale może być przeżyty także przez człowieka, który na przykład niespodziewanie się zakochał.”¹

Stres stanowi złożone zjawisko, obejmujące zmiany psychologiczne i fizjologiczne pojawiające się w odpowiedzi na rozmaite bodźce lub sytuacje niebojętne dla człowieka. Mogą one stanowić stresory ze względu na znaczenie, jakie człowiek im przypisuje, albo też mogą być stresotwórcze ze względu na swoje własności (np. wirusy, bakterie, hałas czy też temperatura). Reakcje fizjologiczne związane są z pobudzeniem układu vegetatywnego lub wewnętrznego wydzielenia, a w przypadku, gdy stres jest długotrwały – z rozwijającym się „ogólnym zespołem adaptacyjnym”, który obejmuje zarówno pobudzenie vegetatywne, jak i hormonalne. Zmiany psychologiczne dotyczą

¹ W. Oniszczenko, *Stres – to brzmi groźnie*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1993, s. 8

przede wszystkim procesów poznawczych (spostrzeganie, myślenie i pamięć) oraz emocjonalno – motywacyjnych. Reakcje fizjologiczne i psychologiczne są zwykle ściśle ze sobą związane, chociaż ich natężenie może być inne u każdego z nas. „Zewnętrnie” stres przejawia się pobudzeniem ruchowym, jakkolwiek reakcja stresowa może być tak silna, że prowadzi do opóźnienia, zahamowania lub całkowitego zablokowania reakcji motorycznych. Chroniczny stres może doprowadzić do rozwijania się zaburzeń w funkcjonowaniu organizmu oraz w osobowości człowieka.²

Analiza pojęcia

Pojęcie *stresu* jest powszechnie znane i kojarzone w znaczeniu negatywnym z przeciążeniem, wywołanym trudną sytuacją, chorobą, przykrym przeżyciem, zmartwieniem, ale też wpływem bodźców fizycznych, np. hałasu.

Popularny słownik języka polskiego PWN definiuje *stres* jako „stan mobilizacji sił organizmu będący reakcją na negatywne bodźce fizyczne i psychiczne, mogące doprowadzić do zaburzeń czynnościowych”.³

W psychologii *stres* jest definiowany jako dynamiczna relacja adaptacyjna pomiędzy możliwościami jednostki, a wymogami sytuacji (stresorem), charakteryzująca się brakiem równowagi. Podejmowanie zachowań zaradczych jest próbą przywrócenia równowagi.

W terminologii medycznej *stres*, jest zaburzeniem stanu równowagi, spowodowanym czynnikiem fizycznym lub psychologicznym. Czynniki powodującymi stres mogą być czynniki umysłowe, fizjologiczne, anatomiczne lub fizyczne.

W nauce pojęcie *stresu* wprowadzone zostało do użycia przez Hansa Hugona Salye’go, który badaniu tego zjawiska poświęcił 50 lat pracy naukowej. Z tego też powodu nosił przydomek *dr Stress*. Salye napisał ponad 1400 artykułów i 30 książek dotyczących stresu. Jako pierwszy postawił hipotezę, że choroby somatyczne są skutkiem niezdolności człowieka do radzenia sobie ze stresem. Zjawisko to nazwał mianem „niewydolności tzw. syndromu ogólnej adaptacji”.⁴ Według Salye’go: „Termin stres określa sumę wszystkich nieswoistych skutków działania różnych czynników, które mogą oddziaływać na ustrój”.⁵

Istnieją trzy typy definicji stresu:

1. Stres jako bodziec. Są to sytuacje występujące w naszym otoczeniu mające naturalną zdolność do wywoływania napięcia i silnych emocji. Przykre, przeszkadzające i odrywające nas od aktywności, różnorodne nieprzyjemne sytuacje, np. hałas w miejscu pracy, przykre wydarzenie lub choroba.

Wczesne badania nad *stresem* traktowały go właśnie jako sytuację zewnętrzną (bodźcową), wywołującą określone stany emocjonalne.

2 Ibidem, s. 31 – 32

3 *Słownik języka polskiego PWN*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2001

4 J.F. Terelak, *Człowiek i stres*, Oficyna Wydawnicza „Branta”, Bydgoszcz 2008, s. 25 - 26

5 Z. Bargiel, *Stres – problem otwarty*, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 1997, s.

Przykładem mogą być badania Basowitza z lat pięćdziesiątych nad skoczkami spadochronowymi, w których stres pojmowany był jako „klasa bodźców, która posiada duże prawdopodobieństwo wywołania lęku u większości ludzi”.⁶ Faktem jest, iż jakkolwiek ludzie różnią się w percepcji zdarzeń, to jednak pewne ich klasy, np. śmierć bliskich, mają podobną wagę dla bardzo różnych ludzi, bez względu na ich wiek, płeć czy wykształcenie.

2. **Stres jako reakcja.** Zarówno fizjologiczna jak i psychologiczna, będąca odpowiedzią na działanie sytuacji stresowych. To właśnie Hans Selye określił *stres*, jako „niespecyficzną reakcję organizmu na wszelkie niedomagania”.⁷ Definicja ta była wielokrotnie krytykowana gdyż późniejsze badania wykazały, iż reakcja stresowa jest w znacznym stopniu specyficzna ponieważ jej przebieg zależy od charakteru bodźca, a także od właściwości indywidualnych organizmu.

3. **Stres jako relacja między jednostką a środowiskiem.** Reakcja wynikająca z braku „odpowiedniości” pomiędzy jednostką a jej otoczeniem biologicznym oraz społecznym. Według definicji Lazarusa, „Stres psychologiczny jest szczególną relacją między osobą a środowiskiem, którą osoba ocenia jako nadwyrężającą jej zasoby i zagrażającą jej dobrostanowi”.⁸ Warto zwrócić uwagę, iż definicja ta traktuje *stres* jako zjawisko całkowicie subiektywne, możemy bowiem o nim mówić jedynie wówczas, gdy jednostka sama oceni swoją relację ze środowiskiem jako zagrażającą.

*Trzy typy reakcji na stres:*⁹

1. **Dystres** – jest szkodliwą reakcją organizmu na zagrożenie, utrudnienie lub niemożność realizacji ważnych celów i zadań człowieka, pojawia się w momencie zadziałania bodźca, czyli stresora.

2. **Eustres** – jest korzystną formą stresu, pozytywnie mobilizującą do działania.

3. **Neustres** – jest to bodziec dla danej osoby naturalny w działaniu, chociaż dla innych bywa on eustresowy lub dystresowy.

Rodzaje stresu

Kiedy mówimy o reakcjach organizmu na jakiegokolwiek stawiane mu wymagania, możemy mieć na myśli zarówno zmiany biologiczne, jak i psychologiczne. Na tej podstawie wyróżnia się dwa rodzaje stresu, biologiczny i psychologiczny, jakkolwiek w rzeczywistości pojawia się jeden i drugi.¹⁰ Kiedy przeżywamy treść przed pierwszą randką lub ważną rozmową z naszym szefem, to często odczuwamy także przyspieszone bicie serca, pocą nam się dłonie, czujemy „suchość” w ustach. I odwrotnie – kiedy pojawi się ból lub np. kłucie w okolicy serca, często równocześnie odczuwamy lęk przed tym co złego może nam się zdarzyć. Tak więc zmiany fizjologiczne oraz psychologiczne występują

6 J. Reykowski, *Funkcjonowanie osobowości w warunkach stresu psychologicznego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1966, s. 189

7 H. Selye, *Stres życia*, Wydawnictwo PZWL, Warszawa 1960, s. 14

8 J.F. Terelak, *Człowiek i stres...*, op.cit., s. 63 - 64

9 Ibidem, s. 92

10 W. Oniszczenko, *Stres – to brzmi groźnie...*, op.cit., s. 7

zazwyczaj łącznie.

Stres biologiczny

Będąc studentem Uniwersytetu Praskiego, Hans Selye w 1926 roku zwrócił uwagę na to, że u większości badanych pacjentów cierpiących na rozmaite choroby somatyczne występuje szereg wspólnych objawów, takich jak: utrata apetytu, osłabienie mięśni, podwyższone ciśnienie tętnicze, wzrost temperatury ciała, utrata motywacji do osiągnięć. Próbując odpowiedzieć na pytanie, dlaczego te symptomy są ogólne, jak gdyby niezależne od natury konkretnych zaburzeń somatycznych, H. Selye doszedł do wniosku, że są one „po prostu syndromem choroby”, a termin „stres” stosował dla opisu „zespołu wszystkich niespecyficznych zmian wewnątrz organizmu, funkcjonalnych lub organicznych”, mówiąc prościej - dla określenia „stopnia kłopotów cielesnych”. Współczesne określenie stresu przez H. Selyego jest następujące: „stres jest to niespecyficzna reakcja organizmu na dowolne wymaganie stawiane mu z zewnątrz”.¹¹

Odpowiadając na liczne wątpliwości związane z takim określeniem stresu, H. Selye twierdził, że reakcja stresowa stanowi niespecyficzny układ zmian psychofizjologicznych, które nie zależą od natury bodźca (czynnika) wywołującego stres. W tym sensie stres mogą wywoływać zarówno zdarzenia negatywne, jak i pozytywne. Salye nazwał czynniki wywołujące stres stresorami, przy czym - według tego autora - nie muszą one mieć natury tylko fizycznej czy biologicznej, jak długotrwały, intensywny wysiłek, zmęczenie, ból czy znaczna utrata krwi. Także emocje, takie jak: miłość, radość, gniew, złość, nienawiść, podobnie jak myśli o doznanych krzywdach czy niepowodzeniach, wywołują w konsekwencji zmiany charakterystyczne dla zespołu stresu. Pobudzenie emocjonalne to zresztą jedno z najczęstszych źródeł stresu, niektórzy psychologowie twierdzą nawet, że procesy emocjonalne, takie jak lęk, poprzedzają większość fizjologicznych reakcji stresowych. Kiedy organizm człowieka podlega oddziaływaniu stresora (stresorów), powstają w nim niespecyficzne zmiany, nawet w przypadku bardzo zróżnicowanych stresorów mogą one być takie same (można powiedzieć, że organizm reaguje stereotypowo), co oczywiście nie znaczy, że wielkość czy natężenie zmian musi być identyczne w przypadku każdego organizmu.

Kiedy zadziała jakiś bodziec, jest on odbierany przez receptory i drogami nerwowymi (sensorycznymi) pobudzenie to jest przenoszone do kory mózgowej; równocześnie część pobudzenia jest przekazywana poprzez odgałęzienia nerwowe do układu limbicznego, które kieruje podstawowymi mechanizmami zachowania, w tym m.in. reakcjami obronnymi i agresywnymi, a także analizuje docierające do organizmu bodźce ze względu na ich znaczenie emocjonalne. Tak więc w układzie limbicznym dokonuje się ocena emocjonalna, a w korze mózgowej - interpretacja poznawcza bodźca wywołującego określone pobudzenie. Jeśli zdarzenie zostanie ocenione jako niezagrażające, to nie pojawia się reakcja stresowa, jeśli natomiast zostanie zinterpretowane i ocenione jako zagrażające, to poprzez podwzgórze (jest to niewielka struktura mózgu, regulująca m.in. czynności układu vegetatywnego

¹¹ Ibidem, s. 8

i układu wydzielania wewnętrznego) pojawia się odpowiedź w postaci stresu związanego z pobudzeniem układu wegetatywnego i hormonalnego albo w postaci rozwijającego się „ogólnego zespołu adaptacyjnego” (ang. *GAS - General Adaptation Syndrome*), który stanowi wynik współdziałania układu nerwowego i hormonalnego. Podstawowymi drogami, których pobudzenie prowadzi do zmian przede wszystkim somatycznych, są obie części układu wegetatywnego - współczulna i przywspółczulna (zwane także sympatyczną i parasympatyczną). Obie te gałęzie wywierają wpływ na wewnętrzne narządy wykonawcze poprzez szybko działające mechanizmy nerwowe. Układ sympatyczny i parasympatyczny działają antagonistycznie, a normalny stan organizmu jest wynikiem zachowania równowagi między nimi. Czynność układu wegetatywnego jest ukierunkowana na utrzymanie stałej równowagi środowiska wewnętrznego poprzez wpływ na gruczoły dokrewne i mięśnie gładkie odpowiedzialne za odruchowe, samoregulacyjne (homeostatyczne) czynności, takie jak krążenie krwi i trawienie. Układ współczulny (sympatyczny) odgrywa główną rolę w wywoływaniu tzw. reakcji walki lub ucieczki w odpowiedzi na pobudzenie emocjonalne. Działanie tej części układu wegetatywnego jest ukierunkowane na zwiększenie ochrony organizmu przed różnymi zagrażającymi (niebezpiecznymi) oddziaływaniami. Pobudzenie układu współczulnego powoduje mobilizację zasobów organizmu do natychmiastowego działania. W tym zakresie układ sympatyczny współdziała z mózgowymi ośrodkami nadnerczy (są to gruczoły wydzielania wewnętrznego położone w okolicy górnych biegunów nerek), których część korowa wytwarza hormony zwane kortykosterydami, a część rdzeniowa produkuje adrenalinę i w mniejszym stopniu, noradrenalinę. Organizm znajduje się w stanie mobilizacji do działania: przyspieszeniu ulega tętno, więcej krwi płynie do mięśni i mózgu, a mniej do skóry i narządów trawiennych. Rozszerzają się źrenice oczu, obniża się temperatura skóry na skutek pocenia związanego ze zwężeniem naczyń, gruczoły kory nadnerczy wydzielają hormony do krwi, co powoduje dalsze nasilenie objawów pobudzenia. Wszystkie te zmiany subiektywnie odczuwamy jako bicie serca, pocenie się dłoni, „ściskanie” w żołądku, zmiany oddechu oraz wyraźne napięcie pobudzające do działania. Adrenalina i noradrenalina (zwane też epinefryną i norepinefryną) wydzielane przez rdzeń nadnerczy wzmagają efekty wywołane przez układ współczulny, uwalniając cukier magazynowany w wątrobie, a ten, przenikając do krwi, dostarcza energii do szybkiego działania (prawdopodobnie dlatego ludzie w stresie jedzą więcej słodczy - organizm musi uzupełniać rezerwy energetyczne). Wydzielanie adrenaliny wiąże się z wysoką wydolnością w pracy i warunkuje zdolność do intensywnego wysiłku w krótkich odcinkach czasu. Prawdopodobnie wysoki poziom lub znaczna częstotliwość wydzielania adrenaliny powodują trwałe negatywne skutki w organizmie człowieka, np. długo utrzymujące się wysokie ciśnienie krwi. O ile pobudzenie narządów wewnętrznych i gruczołów wydzielania wewnętrznego drogą nerwową następuje stosunkowo szybko, o tyle potrzeba sporo czasu, aby pobudzenie to opadło, ponieważ układ autonomiczny i hormonalny tworzą obwód zamknięty i pobudzenie nie może być od razu całkowicie rozładowane. Gdy stan

skrajnego pobudzenia przedłuża się, może dojść do śmierci organizmu.¹² Druga gałąź układu vegetatywnego - układ przywspółczulny (parasympatyczny) - odgrywa rolę przeciwną: uspokajającą i regenerującą. Pod jego wpływem następuje zwolnienie tętna, obniża się ciśnienie krwi, oddech staje się płytszy, czynność gruczołów łzowych i ślinowych nasila się, a gruczołów potowych słabnie, źrenice zwężają się, następuje obniżenie poziomu glukozy we krwi, nasila się czynność jelit, napływa do nich więcej krwi, podobnie jak do skóry, która odzyskuje „normalny kolor”. Następują ogólne odprężenie i odbudowa zasobów organizmu. Układ przywspółczulny działa przede wszystkim w takich sytuacjach, jak stan relaksacji czy zdrowienia.

Oprócz pobudzenia układu vegetatywnego mobilizację organizmu do walki ze stresorami zapewniają także hormony. Ich wydzielanie jest pobudzane zarówno na drodze nerwowej (układ vegetatywny), jak i biochemicznej - poprzez uwalnianie przez przysadkę mózgową, połączoną z podwzgórzem, tzw. hormonów tropowych, stymulujących czynność wielu gruczołów wewnątrzwydzielniczych. Długotrwała walka lub ucieczka w odpowiedzi na działające stresory stają się możliwe dzięki pobudzeniu osi endokrynnych. Istnieją trzy zasadnicze osie włączane w reakcję stresową człowieka: *osć adrenokortykotropowa* (działanie na nadnercza), *somatotropowa* (działanie na tkanki wykonawcze, przede wszystkim pobudzanie przemiany materii) oraz *tyreotropowa* (działanie na tarczycę, której hormony także wpływają na przemianę materii w tkankach). Specyficzne zmiany somatyczne obserwowane u człowieka powstałe pod wpływem pobudzenia tych osi to m.in. wzrost ciśnienia tętniczego, wzrost pojemności wyrzutowej serca, wzrost poziomu wolnych kwasów tłuszczowych oraz cholesterolu w osoczu krwi.¹³ Przy przedłużającym się lub powtarzającym oddziaływaniu stresorów obronna reakcja organizmu staje się znacznie bardziej złożona i obejmuje trzy stadia, tworzące łącznie „ogólny zespół adaptacyjny” (GAS). Stanowi on uogólnioną reakcję organizmu na działające stresory. Zmiany określane jako *GAS* przebiegają w trzech fazach. W pierwszej, zwanej fazą *reakcji alarmowej*, aktywizują się przede wszystkim mechanizmy hormonalne (pobudzenie wszystkich trzech osi) i nerwowe, a zasadniczym elementem tej reakcji jest pobudzenie osi przysadka nadnercza, czemu towarzyszy wzrost wydzielania hormonu ACTH, stymulującego czynność kory nadnerczy. W tej fazie stresu pojawiają się także zmiany w układzie sercowo - naczyniowym (np. wzrost tętna i ciśnienia krwi), zmiany napięcia mięśniowego (po początkowym wzroście może nastąpić jego obniżenie) oraz zmiany metaboliczne związane z wytwarzaniem energii. W tym czasie odporność organizmu obniża się. Jeżeli stresor jest dostatecznie silny, to odporność organizmu może zmniejszyć się do zera i wtedy następuje jego śmierć. Stan alarmu nie może trwać zbyt długo i jeśli stresor nadal działa lub jest silny, to początkowa reakcja alarmowa przechodzi w *fazę adaptacji (odporności)*. Wyraźnie obniża się aktywność tych mechanizmów, które zostały uruchomione w fazie alarmowej, zmniejsza się aktywność hormonalna, a stres ma wiele innych, nawet przeciwnych w stosunku do reakcji alarmowej objawów.

¹² Ibidem, s. 8 - 10

¹³ Ibidem, s. 11.

Następuje uruchomienie mechanizmów przystosowawczych organizmu, a jego odporność osiąga poziom powyżej normy. Działanie owych mechanizmów może prowadzić do tworzenia stanu biernej tolerancji stresorów, umożliwiających coś w rodzaju „pokojujowej” koegzystencji z nimi (tzw. reakcje syntoksyczne), np. po transplantacji następuje wytwarzanie substancji hamujących obronne reakcje immunologiczne odrzucania przeszczepionych organów albo ich celem jest aktywny atak na „intruzów”, prowadzący do ich biologicznej degradacji. „Błąd” popełniony przez organizm przy uruchamianiu mechanizmów przystosowawczych może być - zdaniem H. Selye'go - pośrednią przyczyną chorób stanowiących następstwo stresu, tzw. chorób z przystosowania (np. owrzodzenie dwunastnicy czy nabyte nadciśnienie tętnicze). Jeżeli organizm w dalszym ciągu jest narażony na działanie szkodliwych bodźców, to wchodzi w trzecią fazę stresu - *fazę wyczerpania* „energii adaptacyjnej”, kończąca się na ogół śmiercią człowieka, jakkolwiek - zdaniem H. Selye'go - nie wiemy, co naprawdę uległo wyczerpaniu. Prawdopodobnie mechanizmy adaptacyjne uczestniczące w podtrzymywaniu stadium odporności wyczerpują swoje możliwości. Wiadomo jednak, że większość stresorów, jakie na nas działają, powoduje zmiany biologiczne odpowiadające tylko pierwszej i drugiej fazie stresu, tj. reakcji alarmowej i fazie adaptacji. Normalnie w ciągu życia, nawet przy znacznych wymaganiach stawianych organizmowi, przechodzimy jedynie przez te dwa stadia i tylko niezwykle silny stres prowadzi w krótkim czasie do wyczerpania i śmierci. Należy jednak pamiętać i o tym, że organizm człowieka jest zazwyczaj wspomagany w swej walce ze stresorami, np. przez leki lub, w ciężkich stanach, przez rozmaite urządzenia ratujące życie. Stan wyczerpania nie zawsze jest zjawiskiem nieodwracalnym i jeśli dotyczy tylko części organizmu, zwłaszcza mniej ważnej dla przeżycia (np. u sportowców mięśni po długotrwałym wysiłku), to po wypoczynku może ona powrócić do normy, chociaż - według H. Selye'go - całkowita odbudowa biologiczna nie jest prawdopodobnie możliwa.¹⁴

Stres psychologiczny

Część danych dotyczących psychologicznych reakcji stresowych pochodzi z obserwacji zachowania się zwierząt. Jeśli pojawia się wiele stresorów i nasila się niebezpieczeństwo albo działają awersyjne (przykre) bodźce, to zwierzę ucieka lub walczy (agresja), natomiast wtedy, gdy oczekuje niebezpieczeństwa lub awersyjnego bodźca, to nieruchomieje („zamiera”).

*Psychologiczne reakcje stresowe u człowieka są bardziej złożone, a samo pojęcie stresu ma dwa znaczenia:*¹⁵

1. Czynniki zewnętrzne, które utrudniają zaspokojenie potrzeb i wykonanie zamierzonych zadań, stanowiące zagrożenie dla jednostki lub wpływające na obniżenie poczucia własnej wartości (np. zbyt wysokie wymagania stawiane człowiekowi lub poddanie go surowej ocenie).
2. Zmiany, które zachodzą pod wpływem tych czynników, głównie w procesach emocjonalnych i motywacyjnych, oraz związane z tym zmiany w sprawności i kierunku działania, które polegają na zastępowaniu dotychczasowego celu jakimś innym (np. niepowodzenie na egzaminie wstępnym może spowodować

14 J.F. Terelak, *Człowiek i stres...*, op.cit., s. 27 - 28

15 W. Oniszczenko, *Stres – to brzmi groźnie...*, op.cit., s. 13

rezygnację z dalszych prób i zajęcie się czymś innym, np. pracą). Zmiany stresowe utrzymują się jeszcze przez pewien czas po ustąpieniu przyczyn, a bardzo silny i długotrwały stres może doprowadzić do silnych przekształceń w osobowości człowieka. J. Reykowski określił trzy fazy stresu psychologicznego, biorąc pod uwagę stopień jego natężenia. W pierwszej z nich, zwanej *fazą mobilizacji*, następuje aktywizacja procesów psychologicznych, np. sprawniej przebiegają procesy spostrzegania i myślenia, reakcje są bardziej intensywne i szybsze, zachowanie zmienia się adekwatnie do sytuacji. Koncentrując się na zadaniach, człowiek próbuje zwalczyć stres, który w tej fazie nie osiąga jeszcze zbyt dużego nasilenia. W drugiej fazie - *fazie rozstrojenia* pod wpływem przedłużającego się stresu i wzrostu jego natężenia następuje obniżenie się poziomu czynności psychicznych, trudno jest skupić uwagę, logicznie myśleć, a także przewidywać skutki własnych działań. Często pojawiają się zahamowanie, bezradność i niekiedy schematyzm w działaniu. Przeżywane emocje wymykają się spod kontroli i człowiek zaczyna przejawiać wyraźne oznaki strachu lub gniewu. W trzeciej fazie - *fazie destrukcji* - żadna czynność nie jest poprawnie wykonana, człowiek jest niezdolny do adekwatnej oceny sytuacji, często gwałtownie obniża się poziom jego motywacji do działania i radzenia sobie z sytuacją, co może prowadzić do rezygnacji z dalszych działań (mówi się wtedy, że człowiek „poddaje się”, „załamuje”). W tej fazie mogą ujawnić się niekiedy takie zachowania, jak gwałtowne poszukiwanie pomocy, płacz, ucieczka lub agresja skierowana przeciwko ludziom, przedmiotom czy też przeciwko sobie.¹⁶

Stres psychologiczny może powodować różne zmiany jakościowe, np. fizjologiczne, zmiany w procesach psychicznych (świadomości), np. strach, poczucie braku bezpieczeństwa, oraz zmiany w zachowaniu się (reakcjach motorycznych), np. słowne lub ruchowe. Niekiedy zmiany psychologiczne (np. lęk) towarzyszą stresowi biologicznemu. Ważnym jest, iż zmiany, o których mowa, mogą być asymetryczne, tzn. u konkretnej jednostki dominują na przykład zmiany psychiczne (np. emocja strachu) i wegetatywne (np. wysokie ciśnienie krwi, szybkie tętno), natomiast w zachowaniu ruchowym pojawia się zahamowanie (człowiek nieruchomieje). Mało spostrzegawczemu obserwatorowi może wydać się zupełnie spokojny, chociaż tak naprawdę jest bardzo pobudzony i przeżywa silny stres. I odwrotnie - są ludzie, którzy na przykład przed egzaminem są w ciągłym ruchu, gestykują, dużo mówią, przejawiają reakcje wegetatywne, ale równocześnie są w pełni świadomi, skoncentrowani, gotowi do działania. Niektóre reakcje na stres mogą być typowe dla jednych, a nietypowe dla innych. Jeśli powstałe napięcie emocjonalne i towarzyszące mu pobudzenie w układzie wegetatywnym nie zostaną rozładowane (np. poprzez aktywność ruchową), lecz będą tłumione, to w warunkach przedłużającego się lub powtarzającego się pobudzenia mogą stanowić przeciążenie organizmu i wywołać negatywne skutki oraz zmiany w jego funkcjonowaniu, np. zaburzenia w układzie krążenia czy pokarmowym. Wcześniejsze koncepcje stresu psychologicznego, których przegląd znajduje się w opublikowanej w 1966 roku praca J. Reykowskiego, ujmowały to zjawisko w sposób bardzo zróżnicowany. Stres

¹⁶ Ibidem, s. 15

w znaczeniu psychologicznym uznawano za „sprawiające przykrość reakcje u osoby znajdującej się w określonej sytuacji”, ogólnie określany był jako „stan wewnętrzny człowieka powstający na skutek działania rozmaitych czynników zewnętrznych, takich jak zaburzenie wewnętrznej równowagi fizjologicznej, bolesne bodźce, presja czasu, bodźce zakłócające działanie, np. hałas, konflikty z ludźmi, zagrożenie własnego bezpieczeństwa itp.”¹⁷ I.L. Janis twierdzi, że „stres psychologiczny to takie zmiany w otoczeniu, które u większości osób powodują wysokie napięcie (pobudzenie) emocjonalne, które zakłóca normalny sposób reagowania, np. powstają lęk lub gniew, które powodują, że człowiek wycofuje się z jakiejś sytuacji lub atakuje innych, chociaż zazwyczaj tego nie czyni”¹⁸. Istotnym faktem jest, iż w ostatnim ujęciu stres to nie zmiany wewnętrzne, ale zespół zewnętrznych czynników, które zakłócając normalne funkcjonowanie człowieka. W ten sposób stres psychologiczny pojmowany jest jako układ warunków (bodźców) zewnętrznych, które negatywnie wpływają na procesy psychiczne i fizjologiczne organizmu oraz prowadzą do zmian w zachowaniu się (dezorganizując je często i obniżając sprawność działania).

Przyczyny stresu

Wszystkie czynniki tzw. szkodliwe, działające przez dłuższy czas na organizm, mogą stać się stresorami. Typowymi fizycznymi bodźcami stresowymi możemy nazwać te czynniki, które nieodmiennie towarzyszą nam w przyrodzie lub są związane z funkcjonowaniem naszego organizmu, w odróżnieniu od tych, których mechanizm spustowy został uruchomiony przez człowieka, choćby niezupełnie świadomie:¹⁹

1. **Stres ciepła** – grozący załamaniem się mechanizmów termoregulacyjnych, a więc podwyższeniem się temperatury wnętrza ciała powyżej 37 stopni Celsjusza. Zjawisko takie nosi nazwę hipertermii.

2. **Stres zimna** – będący dokładnie odwrotnością fizjologiczną stresu ciepła i grozący obniżeniem się temperatury wnętrza ciała poniżej temperatury równej 37 stopni Celsjusza. To z kolei nosi nazwę hipotermii.

3. **Stres wysiłku fizycznego** – wzmożony wysiłek fizyczny, a także uprawianie sportu mogą być stresem. Potrzeba dostosowania się organizmu do podwyższonych wymagań energetycznych spowoduje intensywniejszą konsumpcję tlenu, żywsze bicie serca, wzrost ciśnienia krwi, głównie z powodu zwężenia się trzewnych naczyń krwionośnych, co rekompensuje rozszerzenie naczyń krwionośnych mięśni szkieletowych i zapobiega omdleniom i bardziej jeszcze drastycznym objawom, przyspieszenie oddechu i wiele innych zmian, które nazywamy podwyższeniem homeostazy. Powstaje tzw. stan nowej, dynamicznej równowagi. Dynamicznej, ponieważ jest ona przejściowa i wszystko wraca do poprzedniego stanu, jeśli organizm nasz nie musi się już wysilać i znów może wpaść w stan błęgiego spoczynku (np. zwykłego siedzącego trybu życia). Kiedy jednak wyobrazimy sobie życie ludzi, którzy wciąż ciężko pracują, lub sportowców, a głównie tych, zajmujących się sportem wyczynowym, to sami odpowiemy sobie na pytanie, dlaczego wysiłek fizyczny zalicza się do stresu.

17 Ibidem, s. 16

18 J.F. Terelak, *Człowiek i stres...*, op.cit., s. 57

19 Z. Bargiel, *Stres – problem otwarty...*, op.cit., s. 13 - 16

Prowadzi on bowiem do takich zmian, jak np. przerost lewej komory serca, nadciśnienie, u kobiet zaś do zaniku miesiączki i temu podobnych zjawisk patologicznych, częstych u sportowców wyczynowych.

4. Choroby jako stres - jako stresory naturalne wymieńmy choroby wywoływane przez drobnoustroje chorobotwórcze, bo przecież człowiek ma naturalnych wrogów, wśród których najgroźniejsze są właśnie bakterie, wirusy i stosunkowo niedawno dokładniej opisane priony, wywołujące choroby śmiertelne u człowieka i zwierząt (choroba Creutzfelda-Jakoba u ludzi, czy gąbczaste zwyrodnienie mózgu u krów). Każda prawie choroba daje w początkowym okresie objawy nietypowe, a następnie na tyle typowe, że już można się pokusić o prawie w 100 procentach trafną diagnozę.

5. Zanieczyszczenie środowiska jako stres - zanieczyszczenie środowiska jest problemem wieloaspektowym. Stosowanie insektycydów, pestycydów, herbicydów i fungicydów (tępiących patogenne grzyby) obraca się przeciwko człowiekowi z powodu krążenia materii w przyrodzie, np.: pestycydy przenikają do roślin i zwierząt, które spożywa człowiek. Tkanka tłuszczowa człowieka jest nie tylko zbędnym balastem, lecz produkuje estrogeny u kobiet po menopauzie, a także gromadzi szkodliwe związki, spożywane z pokarmem zwierzęcym i roślinnym. Zdarza się, że gwałtowne schudnięcie prowadzić może do zatrucia uwalniającymi się szkodliwymi substancjami, a nawet do śmierci.

6. Hałas jako stres - do bardzo groźnego zanieczyszczenia środowiska należy hałas, a więc wszystkie dźwięki, których natężenie przekracza 80 -85 dB. Hałas działa uszkadzająco nie tylko na narząd słuchu, lecz oddziałuje patogenie na wiele życiowo ważnych funkcji. Wiąże się on nie tylko z pracą w dużych zakładach przemysłowych, lecz również z życiem w rozbudowanych aglomeracjach miejskich. Szczególnie w krajach tzw. rozwijających się, gdzie w miastach nie są przestrzegane żadne rygory ograniczające hałas (np. nie jest zakazane używanie klaksonów samochodowych) - natężenie hałasu przekracza wszelkie dopuszczalne normy. W Polsce, w dużych zakładach przemysłowych (zakłady włókiennicze w Łodzi, Elana i Merinotex w Toruniu oraz wiele innych), stwierdzono, mimo stosowania ochraniaczy usznych, nie tylko ubytki słuchu postępujące wraz ze stażem pracy, ale częstsze niż w innych grupach zawodowych zachorowania na choroby układu krążenia, chorobę niedokrwienną serca, chorobę wrzodową żołądka i dwunastnicy oraz patologię gruczołu tarczycowego, a więc choroby postrzegane przez Selye'go jako nieswoiste dolegliwości ludzi, narażonych długotrwanie na czynnik stresowy.

7. Stres psychologiczny - czynników psychologicznych, wywołujących stres i związane z nim zjawiska patologiczne jest tak bardzo dużo, aczkolwiek jednorazowe, nawet silne zdenerwowanie, stresem jeszcze nie jest. Okrzyki: „ależ jestem zestresowany!” po sprzeczce ze znajomym malowniczo i modnie oddają nasz stan ducha. Jednakże stan w jakim się znaleźliśmy (zdenerwowanie) nie ma nic wspólnego z prawdziwym stresem, który mógłby jednak wystąpić, gdybyśmy się skłócali z większą liczbą osób i przez długi czas, zachowując przy tym wszystkie powstałe urazy. W latach 70. i 80. pod patronatem Światowej Organizacji Zdrowia odbywały się

międzynarodowe sympozja, poświęcone stresowi psychospołecznemu i związanym z nim problemom zdrowotnym. Pierwsze tego typu sympozjum odbyło się w 1971 r. i było poświęcone zachorowalności na choroby psychosomatyczne i związaną z nimi śmiertelnością w następstwie działania czynników stresowych otoczenia u mężczyzn. Drugie sympozjum, z 1975r. dotyczyło stresu atakującego dzieci i młodzież. Trzecie sympozjum poświęcone było stresom, wynikającym z relacji mężczyzna - kobieta. I wreszcie w trakcie czwartego sympozjum w 1981r. omawiano problemy napięć prowadzących do stresu wynikającego z pracy zawodowej. Sympozja te odbywały się m.in. w Stanach Zjednoczonych, a brali w nich udział badacze znani i cenieni, pracujący w dziedzinie stresu psychologiczno - społecznego, tacy, np., jak sam twórca teorii stresu Hans Selye, Marianne Frankenhaeuser, Gunn Johansson, Ulf Lundberg, Lennart Levi i wielu innych. Omawiano tam stresse, wynikające z miejsca pracy, pełnionego zawodu (a więc i stopnia wykształcenia), stosunków między pracownikami, problemy samooceny pracowników i źródła stresu jakim być one mogą, szczególnie wówczas, gdy występuje zbyt duża rozbieżność pomiędzy samooceną (niezależnie, wysoką czy niską), a obiektywnym obrazem tej osoby, który tworzą sobie jej współpracownicy. Taka rozbieżność, mniejsza lub większa, dotyczy każdej pracującej osoby, a nie tylko wyjątków, choć czasem, jeśli jest bardzo daleko posunięta, może stwarzać poważne problemy zarówno osobie zainteresowanej, jak i jej otoczeniu, z którym współpracuje. Omawiano również problemy, które mogą występować nie tylko w pracy i które prowadzą do częściej spotykanych napięć w życiu społecznym, a mianowicie stres płynący z tzw. *nadstymulacji* - zbyt dużego przeciążenia oraz zbyt małego obciążenia. Zbyt małe obciążenie wiąże się najczęściej z poczuciem bycia niedocenianym na polu zawodowym, przy czym nie zawsze chodzi tu o jakieś specjalne wyróżnienia czy awanse, lecz o poczucie, że „ja mogę z siebie więcej dać, niż pozwala mi na to zakres obowiązków”. Bardzo często odczucia takie trapią świeżo upieczonych absolwentów uczelni, czy szkół, którzy byli traktowani jako zapchajdziury, z którymi nie bardzo wiadomo, co należy zrobić.

I trzeba zaiste dużej siły przebicia ze strony młodego pracownika, by z własnej inicjatywy stwarzać sytuacje, sugerujące coraz silniej, że bez niego pozostali pracownicy mieliby trudniejsze życie w pełnieniu służbowych obowiązków. Właśnie z powodu tego co Frankenhaeuser nazywa *podstymulacją*, bardziej czasem niż z powodów materialnych, pozbawienie pracy, szczególnie ludzi o wysokich kwalifikacjach, powoduje ich olbrzymie sfrustrowanie, mogące prowadzić do stresu, w efekcie którego wystąpią objawy choroby psychicznej lub nawet tendencja do targnięcia się na własne życie. Podsumowując ten wywód można stwierdzić, że upokorzenie jest jednym z cięższych stresów psychicznych. Oczywiście nie u wszystkich osób tak łatwo jest zachwiać poczuciem własnej wartości i takich ludzi można zaliczyć do odpornych na stres (a przynajmniej na ten rodzaj stresu), który ich może nawet bardziej zmobilizować do działania skierowanego na wyjście z trudnej sytuacji.

8. Stres wieku dziecięcego i wieku dojrzewania - złe relacje między rodzicami, kiedy dziecko czuje się samotne ze swoimi problemami, lub kiedy

wręcz rodzice opuszczają dziecko. Złe stosunki z rówieśnikami mogą być wtórne w stosunku do nieodpowiednich warunków, panujących w domu, lecz same w sobie też dostarczają dziecku stresogennych napięć - robi się ono nieśmiałe, lub zbyt agresywne. Można tu również zaliczyć złe relacje na płaszczyźnie dziecko-nauczyciel, z tym, że winę za nie mogą ponosić obie lub tylko jedna ze stron. Jeżeli większość z tych konfliktów lub wszystkie występują razem, wówczas poprzez chorobę sierocą, nadmierną płochliwość lub agresywność - u dzieci takich mogą się rozwinąć choroby psychosomatyczne, czasem bardzo poważne. Zaś w najlepszym wypadku dzieci przeniosą złe wzorce wyniesione z dzieciństwa na własne.

9. **Stres w wieku dorosłym** - za najcięższe stresory socjalne uważane są m.in.:

a) *Złe stosunki w rodzinie lub pracy*, a już najgorzej jest, jeżeli oba te stresy występują razem i jednostka czuje się odrzucana w pracy, zaś w domu co najmniej nie znajduje zrozumienia

b) *Poczucie niedoceniania w pracy, przeciążenia lub zbyt małego obciążenia*. Dotyczy to głównie stosunków w pracy, lecz u kobiet np. przeciążenie może być wywołane pełnieniem obowiązków zawodowych i domowych równocześnie, częstokroć przy całkowitym braku zrozumienia i słowa otuchy, nie mówiąc już - pomocy - ze strony najbliższych. Każda kobieta i nieliczni tylko mężczyźni wiedzą, że praca domowa jest szczególnie obciążająca, co oznacza, że wywołuje stres. Jeśli kobieta już coś stworzy, to najczęściej obiad, który natychmiast znika i zostają brudne naczynia. Nawet codzienne posiłki nie zostają zauważone (jak nie zauważa się powietrza). Owszem, kobieta zostałaby natychmiast zauważona, gdyby któregoś dnia obiad nie pojawił się na stole. Jeśli pracuje zawodowo i lubi swój zawód - będzie się znajdować w stanie permanentnego rozdarcia pomiędzy hierarchią obowiązków oraz ciągłego powątpiewania w jakość swojej pracy na obu polach: rodzinnym i zawodowym.

c) *Żaloba* - rozpacz a potem żal i tęsknota po utracie kogoś bliskiego.

d) *Wystąpienia publiczne* (profesorowie, aktorzy, niezależnie od stażu pracy, kwalifikacji, czy talentu).

e) *Warstwa społeczna, w której się żyje*. Wbrew pogładowi, że w średniej warstwie najbezpieczniej, walka o lepszą pozycję społeczną, oraz sfrustrowanie tych, którzy tracą uprzywilejowaną pozycję wprowadza najwięcej zamętu i stresogennych sytuacji właśnie w klasie średniej.²⁰

Sposoby walki ze stresem

Różne wydarzenia i sytuacje życiowe powodują w organizmie człowieka zmiany, które można nazwać stresowymi. Wielu tych zdarzeń i sytuacji nie jesteśmy

w stanie uniknąć, ponieważ nie możemy całkowicie odizolować się od ludzi,

od wpływu czynników fizycznych czy biologicznych na nasz organizm, nie potrafimy przewidzieć wszystkich potencjalnych zagrożeń i zapobiec ich pojawieniu się. Zatem możemy tylko próbować nie dopuścić do powstania

²⁰ Ibidem, s. 19

zagrożeń i ich wpływu na nasz organizm, ograniczyć do powstania czy też radzić sobie z jego skutkami.

Zgodnie z hipotezą M. Reuchlina każdy człowiek dysponuje wieloma sposobami adaptacji, z których jedne uruchamiają się łatwiej, a inne trudniej. Innymi słowy, nie istnieje tylko jeden dostępny człowiekowi sposób przystosowania się do określonych warunków, ale wiele różnych procesów, które wzajemnie się zastępują, jakkolwiek nie zawsze o tej samej skuteczności. Niektóre mogą utwalić się u danego człowieka (np. jedni ludzie stale unikają sytuacji trudnych, inni aktywnie próbują poradzić sobie z nimi). Istnieje także pomiędzy ludźmi ogromna różnica w zakresie wykorzystywanych strategii radzenia sobie ze stresem. I niektórzy w sytuacjach stresowych podejmują działania, które służą zwalczaniu stresu, uporaniu się z problemami, inni zaś koncentrują się przede wszystkim na „obronie”, tzn. opanowaniu objawów stresu, zmniejszenia napięcia (np. skupiają uwagę na tym, żeby poprawić swoje samopoczucie). Pierwszą postawę można nazwać zadaniową, drugą obronną. W zakresie każdej z wyróżnionych strategii pojawia się dalsze zróżnicowanie. Na przykład podejmując bezpośrednie działania, które skierowane są na stresory, ludzie mogą reagować unikaniem czy ucieczką albo atakować fizycznie. Mogą również stosować zróżnicowane mechanizmy obronne, takie jak tłumienie, wypieranie ze świadomości, zaprzeczania lękowi itp. Sposoby radzenia sobie ze stresem i ich efektywność zależą od wielu czynników. Wynikają z tego, jaki jest człowiek zarówno w sensie biologicznym, jak i psychologicznym, a więc jakie ma cechy i jak funkcjonuje jego organizm, zwłaszcza układ nerwowy. Ponadto znaczenie ma osobowość, inteligencja, doświadczenia z sytuacjami stresowymi oraz to, jaka jest „natura” sytuacji stresowej, tzn. w jakich sytuacjach stresowych, jak bardzo złożonych i jak silnie wpływających na człowieka musi on funkcjonować. Ludzie uczą się i poznają rozmaite sposoby radzenia sobie w sytuacjach trudnych, np. poprzez naśladowanie innych, metodą „prób i błędów”, albo nie są w stanie wytworzyć żadnej strategii i pozostają bierni. To ostatnie stwierdzenie jest jednak mało precyzyjne, bo w rzeczywistości, nawet jeśli człowiek w sytuacji stresowej pozostaje bierny w sensie ruchowym, to jego organizm może reagować wzmoczoną aktywnością, np. fizjologiczną czy emocjonalną. Sposób radzenia sobie ze stresem, który wykorzystamy, zależy zatem od rodzaju sytuacji stresowej, w której się znajdujemy (inaczej postępujemy, oczekując na zabieg operacyjny, jeszcze inaczej, dowiadując się o wygraniu dużej sumy pieniędzy), od intensywności stresu oraz indywidualnych właściwości człowieka.²¹ Podobnie jak zwierzęta, tak i człowiek unika sytuacji trudnych albo próbuje się z nich wycofać lub przed nimi uciec. Pierwsze zachowanie polega na tym, że nie dopuszczamy do powstawania sytuacji, które ocenia się jako potencjalnie stresotwórcze, np. osoba nieśmiała unika spotkań towarzyskich, konsekwentnie odmawiając udziału w nich. Jeżeli już jesteśmy w takiej sytuacji, to możemy spróbować wycofać się, np. wyjść ze spotkania pod jakimkolwiek pretekstem. Nie zawsze taki sposób zachowania się jest możliwy, ze względu na działanie środków kontroli. Może to być lęk przed ośmieszeniem lub skompromitowaniem

21 W. Oniszczenko, *Stres – to brzmi groźnie...*, op.cit., s. 72

się we własnych oczach lub wobec osoby, z którą przyszedliśmy na spotkanie, albo osób już tam obecnych. Dlatego raczej nie uciekamy z fotela dentystycznego, nawet jeśli przeżywamy silny strach i reakcja ucieczki typowa dla tej emocji mogłaby być usprawiedliwiona. Za typowo ludzki sposób zachowania uznaje się odsuwanie (odkładanie w czasie) tego, co może być przyczyną potencjalnego stresu, np. egzaminu, wizyty u lekarza, ważnego spotkania czy rozmowy.

Inne techniki opanowania (kontroli) stresu to nabywanie doświadczenia i wprawy w wykonywaniu zadań, co pośrednio zmniejsza ich trudność, powoduje „oswajanie się”, poszerzanie własnych kompetencji, poszukiwanie informacji o zdarzeniach lub sytuacjach, np. o egzaminatorze i przebiegu egzaminu, osobie, którą mamy się spotkać itp.

Czasami ludzie próbują przewidzieć zdarzenie i przeżyć je emocjonalnie znacznie wcześniej w stosunku do rzeczywistego czasu jego wystąpienia. W taki sposób można przygotować się na przykład do publicznego wystąpienia, do ważnej rozmowy, wyjazdu, wizyty u lekarza czy randki. Podobnie można przewidywać własne reakcje na stres. Jeśli rzeczywiście pojawia się, to nie będziemy nimi zaskoczeni i może to nam zapewnić poczucie kontroli nad sytuacją, nad tym, co się dzieje (jest to być może sposób przydatny dla osób nieśmiały). W niektórych sytuacjach ludzie próbują odwrócić uwagę od źródła stresu, wprowadzać nastrój zabawy (żarty, opowiadanie dowcipów), lekceważyć niebezpieczeństwo („nie jest tak źle”), pomniejszać znaczenie celu działania i ewentualnej porażki czy straty („wcale mi na tym nie zależy”). Tego rodzaju zachowania można czasem zauważyć u studentów przed egzaminem. Niekiedy osoby przeżywające silny stres próbują rozładować napięcie poprzez intensywny wysiłek fizyczny albo silną koncentrację na jakiejś czynności, co może wyrazić się w dokładności jej wykonania, np. sprzątnięciu mieszkania. Tego rodzaju zachowaniem może być także silne koncentrowanie uwagi na jakimś „obiekcie”, np. bardzo uważne przyglądanie się paznokciom czy czubkowi buta. W sytuacjach stresowych może również ujawnić się i nasilić tendencja do korzystania z pomocy innych ludzi. Jakkolwiek sytuacje stresowe zwykle wzbudzają potrzebę bliskości ludzi (wynika to ze związku potrzeby kontaktu emocjonalnego z potrzebą bezpieczeństwa), to jednak czasem ludzie wolą pozostać w takiej sytuacji samotni przez dłuższy lub krótszy czas. Być może zależy to od rodzaju sytuacji stresowej oraz cech danej osoby, np. niektórzy wolą, aby ich cierpienia nie widzieli inni ludzie, bo zagrażałoby to obrazowi ich osoby. W pewnych sytuacjach ważną rolę w zwalczaniu stresu odgrywa *identyfikacja z grupą*, do której człowiek należy. Łatwiej jest również znieść stres, gdy źródło zagrożenia jest wyraźnie określone i przeciwko niemu kierowana jest np. agresja.

Sposoby radzenia sobie ze stresem w ujęciu R. Lazarusa²²

R. Lazarus określa stres jako szczególny rodzaj relacji człowiek - środowisko, wynikający ze sposobu oceny sytuacji, w której się znaleźliśmy, oraz własnych możliwości radzenia sobie z nią. Powstałą teraz sytuację lub zdarzenia mające miejsce w przeszłości możemy ocenić jako szkodę lub stratę,

²² Ibidem, s. 74 – 78.

natomiast to, co może się zdarzyć w przyszłości, oceniamy jako zagrożenie lub wyzwanie. Kiedy sytuacja zostanie oceniona jako stresowa, w konsekwencji pojawiają się negatywne emocje, które pobudzają człowieka do działania mającego na celu zmianę warunków (sytuacji) albo do „złagodzenia” emocji. Te dwie formy aktywności ukierunkowane na opanowanie stresu określamy jako *radzenie sobie ze stresem*. R. Lazarus podaje kilka sposobów radzenia sobie przez ludzi ze stresem. Każdy z tych sposobów może służyć zarówno rozwiązaniu problemu, jak i opanowaniu emocji, a podjęte działania mogą być skierowane zarówno na otoczenie, jak i na siebie, niezależnie od rodzaju dokonanej oceny relacji z otoczeniem. Na przykład te same sposoby radzenia sobie mogą być wykorzystane zarówno wtedy, gdy mamy do czynienia ze stratą, jak i wtedy, gdy oceniamy sytuację jako wyzwanie. Jednym ze sposobów opanowania stresu jest poszukiwanie informacji. Możemy poszukiwać informacji o samej sytuacji, co będziemy mogli wykorzystać przy podejmowaniu decyzji o tym, w jaki sposób zachować się lub co zrobić, aby sytuację zmienić. Czasami informacje takie mogą służyć przewartościowaniu szkody, straty czy zagrożenia, a więc zmianie pierwotnej oceny sytuacji (np. dowiadując się o spodziewanej podwyżce płacy, możemy zmienić nasze dotychczasowe przekonanie, że doznajemy krzywdy). Informacje mogą także służyć potwierdzeniu słuszności wcześniejszej decyzji czy wreszcie samouspokojeniu. Czasami jednak unikamy informacji (wolimy czegoś nie wiedzieć, nie zdawać sobie z czegoś sprawy), ponieważ tego właśnie wymaga osiągnięcie samouspokojenia, co więcej pragniemy niekiedy pozostać w niepewności, nie znając wszystkich szczegółów, których moglibyśmy się dowiedzieć (pełna informacja mogłaby spowodować nasilenie stresu, zamiast jego osłabienia). Zwłaszcza gdy niewiele możemy zrobić, aby zmienić sytuację („sytuacje beznadziejne”, „bez wyjścia”), pozostawanie w niepewności może podtrzymać naszą nadzieję i odporność psychiczną. Wielu ludzi mówi, że „woli nie znać całej prawdy, bo gdyby ją poznali, to mogliby się załamać”. Niepewność i związana z nią nadzieja mogą pomagać w łagodzeniu cierpienia.

Innym sposobem radzenia sobie ze stresem jest *podejmowanie bezpośrednich działań*, czyli różnych czynności służących zmianie sytuacji. Działania takie są bardzo zróżnicowane i mogą służyć zarówno przezwyciężeniu skutków jakiegoś przeszłego zdarzenia (np. kobieta ponownie wychodzi za mąż po nieudanym związku albo koncentruje się na sprawowaniu opieki i wychowaniu dziecka czy angażuje się w pracę, która ją całkowicie pochłania), jak też tego, co ma miejsce w teraźniejszości. Działania, o których mówimy, mogą także służyć zapobieganiu przyszłym zagrożeniom (np. uprawianie sportu czy zmiana diety dla uniknięcia chorób serca, odkładanie pieniędzy w banku „na czarną godzinę”). Bezpośrednie działania służące opanowaniu stresu mogą być skierowane zarówno na otoczenie (np. walka z napastnikiem na ulicy), jak i na siebie samego (np. przyjmowanie leków w czasie choroby). Oba sposoby postępowania mogą zmienić stresującą sytuację na lepszą.

Zdaniem R. Lazarusa niekiedy powstrzymanie reakcji czy brak działania mogą przynieść więcej korzyści i okazać się skuteczniejszym sposobem poradzenia sobie z sytuacją stresową niż to, co mielibyśmy ochotę zrobić.

Z grupy bezpośrednich działań służących opanowaniu stresu zostały wyłączone procesy poznawcze, gdyż - zdaniem R. Lazarusa - tworzą one odrębną grupę tzw. wewnątrz psychicznych metod zaradczych. Obejmuje ona bardzo zróżnicowane sposoby, służące zarówno samooszukiwaniu się, np. poprzez zaprzeczenie („nie wierzę, że to prawda”, „to nie może być prawda”), czy pozorowaniu reakcji (sposób zachowania przeciwny do rzeczywiście przeżywanych uczuć, „udawanie”, „nadrabianie miną”), jak i unikaniu zagrożenia, oddzieleniu się od niego, np. poprzez wycofanie się, racjonalizację (przyjęcie pozornie rozsądnego wytłumaczenia własnego działania, które ma w rzeczywistości inne przyczyny, „wytłumaczenie się przed samym sobą”) czy intelektualizację (nadmiernie logiczne analizowanie, rozważanie, co nam zagraża).

Wszystkie te metody mają znaczenie przede wszystkim uspokajające, gdyż redukując przykre emocje, poprawiają nasze samopoczucie, nie zmieniają jednak obiektywnej relacji człowieka - środowisko (czyli nie zmieniają samej sytuacji stresowej). Podobnie jak bezpośrednie działania, także te metody mogą służyć przewyciężaniu skutków zdarzeń czy sytuacji dawnych, np. poprzez ich ponowną interpretację („teraz patrzę na to inaczej”), albo aktualnych, gdy oceniamy, że „ta sytuacja nie jest wcale taka groźna”, albo wreszcie możemy podjąć próbę uniknięcia konsekwencji przyszłych zdarzeń. Wykorzystując te sposoby radzenia sobie ze stresem, możemy znowu koncentrować się albo na sobie, oceniając własne położenie, albo też na otoczeniu, oceniając np. prawdopodobieństwo doznania krzywdy od innych ludzi.

Bibliografia

1. Bee H., *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2004
2. Brzezińska A., *Spoleczna psychologia rozwoju*, Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, Warszawa 2000
3. Debesse M., *Etapy wychowania*, Wydawnictwo Żak, Warszawa 1996
4. Harwas – Napierała B., Trempała J., *Psychologia rozwoju człowieka – charakterystyka okresów życia człowieka*. Wydawnictwo Naukowe PWN,
5. Warszawa 2000
6. Kępiński A., *Rytm życia*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1972
7. Oniszczenko W., *Stres – to brzmi groźnie*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne,
8. Warszawa 1993
9. Przetacznik – Gierowska M., Tyszkowa M., *Psychologia rozwoju człowieka*, t.1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1996
10. Reykowski J., *Osobowościowe i sytuacyjne przesłanki agresji.*, „Psychologia Wychowawcza”, nr. 3, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1973
11. Selye H., *Stres życia*, Wydawnictwo PZWL, Warszawa 1960
12. Terelak J.F., *Człowiek i stres*, Oficyna Wydawnicza „Branta”, Bydgoszcz 2008
13. Wolański N., Specyfika poszczególnych okresów rozwoju ontogenetycznego człowieka, W: Biomedyczne podstawy rozwoju i wychowania, N. Wolański, (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1983
14. Wolański N., *Czynniki rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1987
15. Wygotski L.S., *Problem wieku rozwojowego*, w: L.S. Wogotski, *Wybrane prace psychologiczne II: dzieciństwo i dorastanie*, red. Naukowa: A. Brzezińska,
16. M. Marchow, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2000
17. Żebrowska M., *Psychologia rozwojowa dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1986

PODŁOŻE POWSTANIA TRENDU KOREPETYCJI WŚRÓD UCZNIÓW

Lic. Gucwa Kamil

student Uniwersytetu im. KEN w Krakowie
kamil.gucwa@student.up.krakow.pl

Lic. Łapot Magdalena

studentka Uniwersytetu im. KEN w Krakowie
magdalena.lapot@student.up.krakow.pl

Promotorzy:

Dr hab. Alicja Walosik, prof. UKEN w Krakowie
Alicja.walosik@up.krakow.pl

Abstrakt

Niniejsza praca skupia się na przyczynach powstawania trendu brania przez uczniów szkół podstawowych i ponadpodstawowych dodatkowych płatnych lekcji w celu polepszenia wyników w nauce. Wyjaśniono czym jest proces uczenia, jaki wpływ ma podstawa programowa na potrzebę korzystania z korepetycji. Zaprezentowano również autorskie badanie, własne spostrzeżenia i wnioski.

Wprowadzenie

Korepetycje są powszechnie stosowanym, lecz nie zawsze skutecznym, środkiem wspomagającym proces edukacyjny. Praca ta ma na celu zidentyfikowanie i zanalizowanie problemów związanych z korepetycjami, z uwzględnieniem perspektywy uczniów i nauczycieli. [5] Rozwój technologii informacyjno-komunikacyjnych sprawił, że rynek pracy staje się coraz bardziej konkurencyjny, co skutkuje rosnącymi oczekiwaniami względem osób z wykształceniem. Występuje coraz większa presja na uczniów, by osiągnęli jak najlepsze wyniki w nauce, aby zapewnić sobie przewagę na rynku pracy w przyszłości. W rezultacie, wielu uczniów decyduje się na korzystanie z korepetycji w celu poprawy swoich osiągnięć szkolnych i zwiększenia szans na lepszą przyszłość. [7]

Od uczniów wymaga się przyswajania coraz większej ilości wiedzy w krótszym czasie. Programy nauczania są często rozbudowane, a tempo przedstawiania nowych materiałów jest szybkie, co może prowadzić do problemów z nadążaniem przez niektórych uczniów. [6] Korzystanie z korepetycji umożliwia uczniom indywidualne podejście do nauki, skupienie na ich słabszych obszarach i nadrobienie zaległości. Zmiany społeczne i rodzicielskie oczekiwania również wpływają na popularność korepetycji. W dzisiejszym społeczeństwie coraz większe znaczenie przywiązuje się do osiągnięć w nauce, a rodzice często zdają sobie sprawę, że korepetycje mogą pomóc ich dzieciom w osiągnięciu

sukcesu akademickiego. Rodzice często angażują korepetytorów, aby zapewnić swoim dzieciom dodatkowe wsparcie i pomoc w zdobyciu wiedzy. [5]

Proces uczenia się

Proces uczenia się przez ucznia jest niezwykle ważny i stanowi fundament dla jego przyszłego rozwoju. Jest to nieustanny proces, który trwa przez całe życie i obejmuje odkrywanie nowych informacji, zdobywanie nowych umiejętności oraz zmianę sposobu myślenia. Uczeń przystępuje do procesu nauki z określonymi celami i oczekiwaniami, pragnie poszerzyć swoją wiedzę, rozwijać umiejętności, zdobyć nowe doświadczenia i osiągnąć sukces w różnych dziedzinach. [4] Proces ten rozpoczyna się od zdobycia wiedzy teoretycznej, poprzez odkrywanie nowych pojęć, faktów i informacji, które są później przekształcane na praktyczne umiejętności. Nie zawsze nauczycielowi uda się przekazać nowe zagadnienia, tak aby uczeń je zrozumiał, z tego wynika częsta chęć przerobienia danego materiału z inną osobą, która w inny sposób może dotrzeć do swojego podopiecznego. Uczeń uczy się poprzez interakcję z otoczeniem, nauczycielem, rówieśnikami i innymi źródłami wiedzy, takimi jak książki, Internet czy inne zasoby. [8] Ponadto, proces uczenia się przez ucznia wymaga również motywacji ze strony nauczyciela. Motywacja jest kluczowa, aby utrzymać zainteresowanie i zaangażowanie w naukę. Uczeń musi widzieć sens i znaczenie zdobywanej wiedzy oraz mieć poczucie, że jego wysiłek i praca będą prowadzić do osiągnięcia zamierzonych celów. Motywację można osiągnąć poprzez stawianie realistycznych celów, docenianie postępów i może wynikać z wewnętrznej chęci rozwoju i poznawania świata. [4]

Podstawa programowa w szkole:

Nauczyciele to fundament każdego systemu edukacji, a podstawa programowa stanowi wytyczne dla danego przedmiotu. Jednak problemem, z którym borykają się polscy nauczyciele, jest wyrobienie się z programem na lekcjach. Przede wszystkim, podstawa programowa dość często jest obszerna i szczegółowa, a jednocześnie nauczyciele mają ograniczoną ilość czasu na omówienie poszczególnych zagadnień.. Wielu nauczycieli stara się przekazać pełną wiedzę z danego przedmiotu, co może prowadzić do przeciągania czasu na poszczególnych zagadnieniach i braku czasu na resztę materiału. [2] Ponadto, wielu nauczycieli stara się zadbać o zrozumienie i przyswojenie materiału przez wszystkich uczniów, co również może prowadzić do opóźnień. Niewystarczające wsparcie dla nauczycieli ze strony systemu edukacji. Nauczyciele są zwykle odpowiedzialni za swoje lekcje, jednak często brakuje im pomocy w przygotowaniu i wdrożeniu programu nauczania. Ponadto, często brakuje nauczycielom odpowiednich materiałów dydaktycznych, które mogłyby ułatwić przekazywanie wiedzy uczniom. [3]

Różnorodność uczniów i ich indywidualne tempo nauki. Podstawa programowa zakłada pewien czas przeznaczony na poszczególne zagadnienia, jednak nie uwzględnia ona różnorodności w nauce uczniów. Niektórzy uczniowie mogą potrzebować więcej czasu, aby zrozumieć pewne koncepcje, podczas gdy inni mogą szybko przyswajając wiedzę. Nauczyciele stają wobec wyzwania, jak dostosować program nauczania do indywidualnych potrzeb każdego ucznia. [9]

Zmieniające się warunki nauczania w czasie pandemii COVID-19 wpływają również na prawidłową realizację założeń podstawy programowej. Nauczanie zdalne wymaga dodatkowego wysiłku ze strony nauczycieli w celu dostosowania programu nauczania do warunków online. Ograniczenia techniczne i brak dostępu do odpowiednich narzędzi mogą utrudniać nauczycielom realizację programu nauczania. [1]

Ważne jest również dostosowanie podstawy programowej do różnorodności uczniów. Nauczyciele powinni mieć elastyczność w dostosowywaniu programu nauczania, aby móc zaspokoić indywidualne potrzeby uczniów. To wymaga większego zaangażowania ze strony nauczycieli i większego wsparcia ze strony systemu edukacji. [3]

Różnorodność potrzeb i zróżnicowane poziomy umiejętności uczniów

Przekazanie wiedzy wszystkim uczniom w klasie jest dużym wyzwaniem dla nauczycieli. Każdy uczeń ma inny sposób postrzegania i przyswajania informacji, a także różny poziom intelektualny, tempo nauki i różnice kulturowe. Dlatego nauczyciele muszą stawić czoła problemowi, jak najlepiej dostosować swoje metody nauczania, aby każdy uczący się osiągnął sukces i zrozumiał przekazywaną wiedzę. [9] Nauczanie powinno być oparte na różnych technikach i strategiach, które uwzględniają różnorodność odbiorców. Wyczerpujące wykładanie materiału może być trudne dla niektórych uczniów, którzy mogą mieć problemy ze skupieniem lub wolniejszym tempem przyswajania informacji. Dlatego nauczyciele powinni stosować różne metody nauczania, takie jak wizualizacje, praktyczne doświadczenia, gry i dyskusje grupowe, aby pomóc uczniom o różnych stylach uczenia się zrozumieć i przyswoić materiał. [4] Zróżnicowane poziomy umiejętności w klasie. Niektórzy uczniowie mogą być bardziej zaawansowani i szybciej przyswajać wiedzę, podczas gdy inni potrzebują więcej czasu i wsparcia. W takich przypadkach nauczyciele powinni dostosować różne poziomy złożoności materiału i zadania, aby dostosować się do indywidualnych potrzeb uczniów. Jednocześnie, istotne jest, aby nie zostawiać w tyle tych uczniów, którzy potrzebują dodatkowej pomocy. Nauczyciele w takiej sytuacji powinni pracować z nimi indywidualnie, udzielać im dodatkowego wsparcia i dostosowywać metody nauczania tak, aby zapewnić, że zrozumieją i przyswoją przekazywaną wiedzę. [3]

Idea korepetycji

Korepetycje są popularną formą nauki dodatkowej, która ma na celu wspomaganie i uzupełnienie regularnego procesu edukacyjnego. Pomagają uczniom w lepszym zrozumieniu materiału, przygotowaniu się do egzaminów i poprawie wyników szkolnych. Jednakże, w ostatnich latach obserwuje się narastający problem związany z nadmierną ilością korepetycji wśród uczniów. [5]

Najważniejszym aspektem tego problemu jest zgubny wpływ korepetycji na rozwój samodzielności i odpowiedzialności uczniów. Bardzo często zamiast samodzielnie próbować rozwiązywać problemy, uczniowie polegają na swoich korepetitorach, oczekując gotowych odpowiedzi i rozwiązań. To prowadzi do braku kreatywności i umiejętności samodzielnego myślenia. Zamiast uczyć się

samodzielnie radzić sobie z problemami, uczniowie zdają się na zewnętrzną pomoc, co prowadzi do powstania zależności. [7] Wielu uczniów i ich rodziców zafascynowanych jest jedynie osiągnięciami szkolnymi i zdolnościami redagowania pracy zawodowej przez korepetytorów. Ośrodkowym celem edukacji jest jednak nie tylko uzyskanie wysokich ocen, ale również rozwijanie logicznego myślenia, krytycznego spojrzenia na świat i umiejętności pracy w grupie. Wymiar emocjonalny jest często zaniedbywany w procesie korepetycji, przez co uczniowie nie uczą się radzić sobie z niepowodzeniami i bywają zbyt wrażliwi na krytykę. [8]

Aspekt finansowy

Korepetycje, choć stanowią cenną pomoc edukacyjną, mogą wiązać się z wydatkami finansowymi, które nie zawsze są osiągalne dla wszystkich uczniów. Ceny za godzinę lekcji mogą być dosyć wysokie, zwłaszcza w przypadku bardzo popularnych nauczycieli, którzy mają duże doświadczenie i wysoką skuteczność w przygotowywaniu uczniów do egzaminów. Niektórzy rodzice mogą sobie pozwolić na korzystanie z usług takich korepetytorów, jednak nie wszyscy mają takie możliwości finansowe. Dla wielu osób, wynagrodzenie nauczyciela za pomoc w nauce to duża inwestycja, która może odbić się na ich budżecie domowym. [5] Istnieje często potrzeba długotrwałego korzystania z korepetycji. Niektóre dzieci i młodzież potrzebują regularnej pomocy w nauce przez dłuższy czas, aby osiągnąć wymagane wyniki. [9] Taki ciągły koszt może być znaczącym obciążeniem dla rodzin, szczególnie jeśli mają inne ważne wydatki, takie jak rachunki, opłaty za mieszkanie czy inne potrzeby codzienne. Korepetytorzy zbyt często chcą narzucić swoje usługi, sugerując, że bez nich nie uda się osiągnąć dobrych wyników w szkole. Wielu rodziców i uczniów w obawie o niepowodzenie, decyduje się na regularne korepetycje, chociaż w praktyce mogliby sobie poradzić samodzielnie. [2] W ten sposób, jedno narzucane rozwiązanie finansowe może prowadzić do większych długoterminowych problemów finansowych. Korepetycje są często kosztowne i nie wszyscy rodzice mogą sobie na nie pozwolić. To prowadzi do nierówności w edukacji, gdy niektórzy uczniowie mają dostęp do dodatkowej nauki, a inni nie. To powoduje wzrost nierówności i powoduje, że uczniowie, którzy nie korzystają z korepetycji, czują się gorsi i mniej pewni w swoich zdolnościach. [7]

Badania:

Badanie obejmowało 100 uczniów szkół podstawowych. Przeprowadzona ankieta odbywała się za pomocą platformy Microsoft Forms. Udostępniono adres do badania na platformie „Facebook” na okres jednego tygodnia. Każdy uczeń mógł oddać swoje głosy anonimowo. Przed badaniem zostało postawione kilka problemów badawczych:

- Czy korzystasz obecnie z usług korepetycji?
- Jakie przedmioty są dla Ciebie najtrudniejsze i wymagają wsparcia korepetytora?
- Czy odczuwasz poprawę swoich wyników po korzystaniu z usług korepetytorów?
- Czy uważasz, że koszty związane z korepetycjami są adekwatne do

otrzymanych wyników?

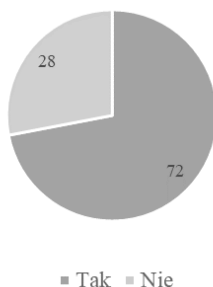
- Czy uważasz, że istnieje potrzeba wprowadzenia organizacyjnego wsparcia finansowego korepetycji?

Celem badania było otrzymanie wyników od uczniów, jak w dzisiejszych czasach wygląda rynek korepetycji. Uczniowie mieli szansę na anonimowe podzielenie się swoim zdaniem na ten temat.

Poniżej wyniki przeprowadzonego badania.

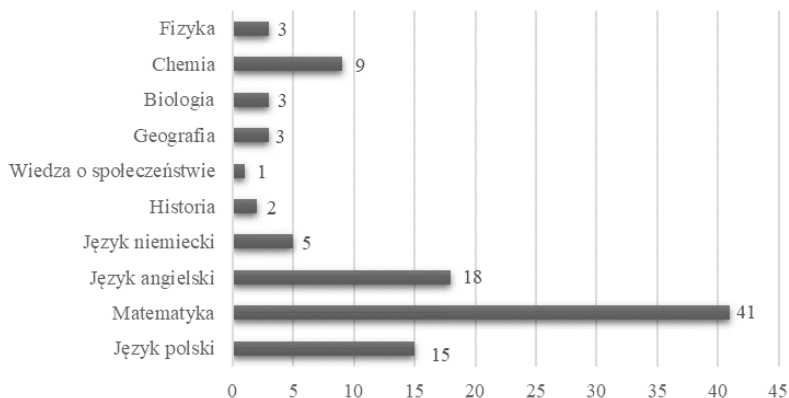
1. Czy korzystasz obecnie z usług korepetycji? – możliwość odpowiedzi Tak lub Nie

Pytanie nr. 1

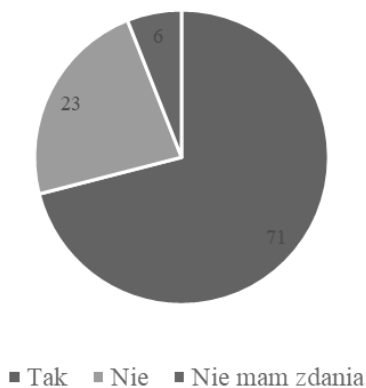
2. Jakie przedmioty są dla Ciebie najtrudniejsze i wymagają wsparcia korepetytora? – ankieta dawała możliwość dopisania odpowiednich opcji (dowolna ilość), zaznaczania ich, a także zaznaczenie opcji wybranych przez innych ankietowanych

Pytanie nr. 2

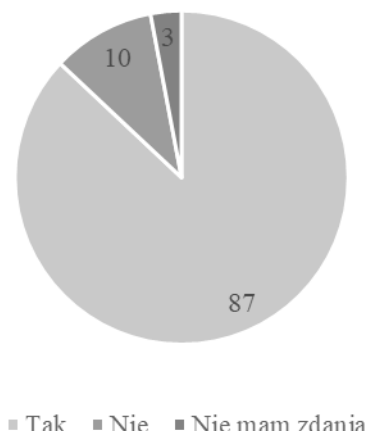
3. Czy odczuwasz poprawę swoich wyników po korzystaniu z usług korepetytorów? możliwość odpowiedzi Tak, Nie lub Nie mam zdania

Pytanie nr. 3

4. Czy uważasz, że koszty związane z korepetycjami są adekwatne do otrzymanych wyników? możliwość odpowiedzi Adekwatne, Za drogie lub Za niskie

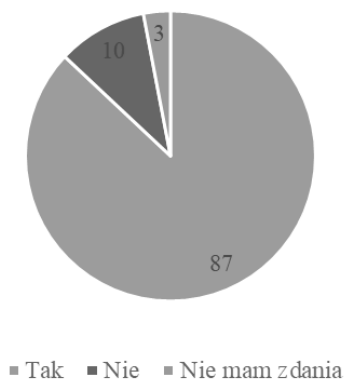
Pytanie nr. 4

5. Czy uważasz, że istnieje potrzeba wprowadzenia organizacyjnego

wsparcia finansowego korepetycji?

Pytanie nr. 5

Wnioski, spostrzeżenia i obserwacje

Na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że większość uczniów szkół podstawowych (72%) korzysta z usług korepetycji a 28% z przebadanych nie zdecydowało się na dodatkowe płatne lekcje. Według zdania ankietowanych największe jest zapotrzebowanie na korepetycje z przedmiotów: matematyka (41%), język angielski (18%) i język polski (18%). Wynik ten wiąże się z egzaminem ósmoklasisty, uczniowie chcą poprawić swoje wyniki w nauce, aby lepiej napisać końcowy egzamin. Jak zostało to udowodnione 71% ankietowanych obserwuje poprawę swoich wyników po korzystaniu z usług korepetytorów. Korepetycje nie w każdym przypadku przynoszą oczekiwane rezultaty, 23% uczniów odpowiada, że nie widzą poprawy w swoich osiągnięciach. Większość uczniów (87%) uważa, że koszty korepetycji są za duże, zaledwie 10% ankietowanych akceptuje obecną cenę dodatkowych płatnych lekcji. Niezadowolenie z ponoszonych kosztów przedkłada się na wyrażanie potrzeby wprowadzenia organizacyjnego wsparcia finansowego. 87% uczniów wyraża chęć do zrealizowania tego pomysłu.

Aby rozwiązać problem korepetycji wśród uczniów, konieczne jest podjęcie szeregu działań. Istotne jest promowanie samodzielności wśród uczniów. Nauczyciele mogą zwracać większą uwagę na wykonywanie zadań samodzielnie i angażować uczniów w rozwiązywanie problemów, zamiast udzielania gotowych odpowiedzi. Ważne jest również zapewnienie równego dostępu do korepetycji. Organizacje rządowe powinny inwestować w programy wsparcia dla uczniów z rodzin, które nie mogą sobie pozwolić na korepetycje. Szkoły również powinny rozwijać systemy dodatkowej pomocy dla uczniów, tak aby wszyscy mieli równe szanse. Korepetycje są ważnym narzędziem wspierającym uczniów w procesie nauki, jednakże ich nadmierna ilość i poświęcanie na niezbyt dużej uwagi może

prowadzić do licznych problemów. Konieczne jest znalezienie równowagi między nauką samodzielną a pomocą z zewnątrz. Jest to kluczowe dla rozwoju uczniów i zapewnienia każdemu równych szans edukacyjnych.

Bibliografia

1. Bera R., Byra S., Nyczkało N. (2022) Drogi i bezdroża edukacji w okresie pandemii. Warszawa; wyd. UMCS
2. Kopińska V., Przyborowska B., Solarezyk-Szewc H. (2021) Podstawy programowe kształcenia ogólnego (od)nowa?. Warszawa wyd. Wydawnictwo naukowe UMK
3. Oakley B., Rogowsky B., Sejnowski Terrence J. (2023) Naucz się nauczania. Łódź; wyd. Sensus
4. Okoń W. (1996) Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej. Warszawa; wyd. Żak
5. Putkiewicz E. (2005) Korepetycje – szara strefa edukacji. Warszawa; wyd. Instytut Spraw Publicznych
6. Schulz R. (1980) Procesy zmian i odnowy w oświacie. Warszawa; wyd. PWN
7. Weare Kathrine (2018) Szczęśliwi nauczyciele zmieniają świat. Praktyka uważności dla nauczycieli i uczniów. Warszawa; wyd. Mamanja
8. Wilgocka-Okoń B. (1972) Dojrzałość szkolna dzieci a środowisko. Warszawa; wyd. PZWS
9. Zborowski J. (1961) Proces nauki domowej ucznia. Warszawa; wyd. PWN

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF SLEEP DEPRIVATION AND CIRCADIAN RHYTHM DISORDERS

Kozłowski Maciej

*Students Science Club “URCell”, Medical College of Rzeszow University,
mk121957@stud.ur.edu.pl*

*Supervisors of SSC „URCell”: dr hab. n. med. inż. Dorota Bartusik-
Aebisher; prof. UR, dr hab. n. med. David Aebisher; prof. UR*

Sleep is a vital physiological process that plays a crucial role in overall health and well-being. Sleep deprivation and circadian rhythm disorders are common conditions that can have significant impacts on psychological functioning. This abstract explores the psychological aspects of sleep deprivation and circadian rhythm disorders, focusing on how these conditions affect mood, cognition, and behavior. Sleep deprivation, defined as a lack of sufficient sleep, can lead to a variety of psychological issues. Research shows that sleep-deprived individuals are more likely to experience mood disturbances, such as irritability, anxiety, and depression. Cognitive function is also affected, with deficits in attention, memory, and decision-making commonly reported in those who are sleep deprived. Additionally, sleep deprivation can impair judgment and increase the risk of accidents and errors.

Circadian rhythm disorders, which involve disruptions to the body’s natural

sleep-wake cycle, can also have psychological consequences. Individuals with circadian rhythm disorders may experience difficulties regulating their emotions, leading to mood swings and irritability. Cognitive function may also be impaired, with disruptions to the circadian rhythm impacting memory, attention, and executive functioning. Furthermore, individuals with circadian rhythm disorders may struggle with maintaining regular daily routines and fulfilling social and occupational responsibilities. In conclusion, sleep deprivation and circadian rhythm disorders have significant psychological implications, impacting mood, cognition, and behavior. It is crucial for individuals experiencing these conditions to seek support from healthcare professionals to address their sleep issues and improve their overall psychological well-being.

Key words: circadian rhythm; sleep; cognitive function; psychotherapy

ART THERAPY AS A CHANCE FOR PATIENTS WITH ALZHEIMER'S DISEASE

Góras Natalia

*Students Science Club "URCell", Medical College of Rzeszow University,
ng102654@stud.ur.edu.pl*

*Supervisors of SSC „URCell”: dr hab. n. med. inż. Dorota Bartusik-
Aebisher; prof. UR, dr hab. n. med. David Aebisher; prof. UR*

Alzheimer's disease (AD) is increasingly often diagnosed in doctors' offices in patients with cognitive impairment. By 2050, the number of people suffering from AD will double. AD patients experience deteriorating quality of life and lack of understanding from loved ones due to communication difficulties. The effectiveness of pharmacotherapy is limited because there are still no drugs that respond effectively.

That's why art therapy comes to the rescue. Art therapy is a form of psychotherapy that uses art media as its primary mode of communication. Drawings and paintings as the main elements of art therapy were considered a useful part of therapeutic processes within psychiatry and psychology, which was confirmed in medical and neurological disciplines. that's why it's so important to not stop trying and trying for the patient, because even the smallest step can turn out to be a milestone. Elements of art therapy are generally considered interventions to alleviate the symptoms of Alzheimer's disease because they can help slow the progression of cognitive function, alleviate symptoms, and improve quality of life. Numerous studies and reviews seek answers to the question whether art therapy is crucial in the treatment of Alzheimer's disease.

Key words: art therapy, Alzheimer's disease, dementia, psychotherapy

ISTOTA PRAC DOMOWYCH W PRZESTRZENI EDUKACJI

Lic. Gucwa Kamil

student Uniwersytetu im. KEN w Krakowie
kamil.gucwa@student.up.krakow.pl

Lic. Łopot Magdalena

studentka Uniwersytetu im. KEN w Krakowie
magdalena.lapot@student.up.krakow.pl

Promotorzy:

Dr hab. Alicja Walosik, prof. UKEN w Krakowie
alicja.walosik@up.krakow.pl

Abstrakt:

Niniejszy artykuł skupia się wokół problemu dotyczącego roli prac domowych w procesie edukacyjnym uczniów oraz różnorodnych form, jakie mogą przyjąć te zadania. Przedstawiono dziesięć różnych form zadań domowych. Opisano pozytywny wpływ zadań domowych w edukacji uczniów. Wskazano jednak również na potencjalne negatywne skutki. Przedstawiono rolę i zdanie rodziców w odrabianiu zadań domowych. Wyszczególniono jak powinny wyglądać zadania domowe, oraz przedstawiono wniosek.

Wstęp

W polskim systemie edukacyjnym, niezależnie od wdrażanych reform oświatowych, prace domowe są stałym i niezbędnym elementem procesu dydaktycznego. W kontekście edukacji, prace domowe są definiowane jako zadania, które nauczyciele przypisują uczniom do wykonania poza salą lekcyjną [6]. Istnieje szerokie spektrum rodzajów zadań domowych. Istota prac domowych w edukacji wynika z wielu czynników. Prace domowe umożliwiają uczniom kontynuowanie nauki poza salą lekcyjną, co pozwala im utrzymać ciągłość oraz pogłębiać i utrwalać zdobytą wiedzę. Dzięki temu prace domowe są narzędziem, które umożliwia nauczycielom rozszerzenie programu nauczania oraz zapewnienie uczniom dodatkowych, indywidualnych możliwości nauki. [15] Jednakże w przypadku nadmiernego obciążenia pracami domowymi, istnieje ryzyko negatywnych skutków. Zbyt duże ilości zadań domowych mogą sprawić, że uczniowie będą zbyt obciążeni pracą, co prowadzi do przeciążenia, stresu i braku równowagi między pracą szkolną a innymi aspektami życia uczniów. Ponadto, nadmierne wykorzystanie prac domowych może prowadzić do złej motywacji i zniechęcenia uczniów do nauki. [14]

Formy zadań domowych

Zadania domowe dla uczniów to prace i zadania, które nauczyciele przydzielają swoim uczniom do wykonania poza czasem spędzonym w szkole. Mają one na celu utrwalenie i poszerzenie wiedzy zdobytej na lekcji oraz rozwinięcie umiejętności. Formy zadań domowych mogą być różnorodne i

zależą od przedmiotu oraz nauczyciela. [15]

Wyróżnia się rodzaje zadań domowych:

1. Odpowiedzi na pytania z tekstu lub lektury, które uczniowie czytali na lekcji lub samodzielnie.
2. Zadania matematyczne, takie jak rozwiązanie równań, obliczenie powierzchni czy objętości, wykonanie wykresów.
3. Pisemne lub ustne zadania związane z przedmiotami humanistycznymi, takie jak prace domowe z języka polskiego, historii czy geografii. Mogą to być analizy tekstów, wykonanie prezentacji, napisanie eseju.
4. Prace plastyczne lub rysunkowe, które mają na celu rozwinięcie kreatywności uczniów.
5. Wykonanie eksperymentu lub obserwacje w ramach nauk przyrodniczych, takich jak biologia, chemia czy fizyka.
6. Rozwiązanie zestawu zadań lub testu online.
7. Przygotowanie referatu lub prezentacji na określony temat.
8. Czytanie dodatkowych tekstów lub artykułów na dany temat i napisanie streszczenia lub recenzji.
9. Przygotowanie kartkówki lub testu sprawdzającego z danego zagadnienia.
10. Wykonanie ćwiczeń z podręcznika lub zeszytów ćwiczeń, które mają na celu powtórzenie i utrwalenie materiału. [15]

Zadania domowe, czyli płynące zalety

Systematyczna nauka i regularne wykonywanie zadań domowych to kluczowe elementy skutecznej edukacji. Wraz z postępem technologicznym i dynamicznymi zmianami w dziedzinie edukacji, warto zastanowić się nad efektami, jakie to podejście może przynieść zarówno uczniom, jak i nauczycielom. Najważniejszym efektem systematycznej nauki jest poprawa wyników uczniów. Regularne wykonywanie zadań domowych pozwala na powtórzenie i utrwalenie wiedzy zdobytej podczas lekcji. [3] Powtarzanie materiału jest kluczowe w procesie nauki, ponieważ umożliwia uczniom utrwalenie informacji w pamięci długotrwałej, co z kolei prowadzi do lepszych wyników w testach i egzaminach. Praca domowa będąca kontynuacją procesu dydaktycznego, powinna rozwijać także umiejętność uczenia się, logicznego myślenia, powinna podnosić kompetencje cyfrowe, jak również sprzyjać kształtowaniu pożądanych postaw, dociekliwości poznawczej, odpowiedzialności, samodzielności, samokontroli i samodyscypliny oraz sprawności zarządzania własnym czasem, a także współpracy w grupie. Powinna też wyzwalać kreatywność, innowacyjność ucznia oraz ujawniać jego predyspozycje i talenty. Wykonywanie zadań domowych zachęca uczniów do ciągłego rozwoju, a regularność pracy pozwala na wypracowanie nawyków, które są niezwykle cenne w życiu dorosłym. [12] Prace domowe uczą planowania czasu. Nauczenie się efektywnego zarządzania czasem jest niezwykle istotne w każdej dziedzinie życia. Uczeń wykonując różnorodne obowiązki w domu, nabywa umiejętności odpowiedniego rozdzielania czasu na poszczególne czynności, aby wszystko zrobić w terminie. [5] Nauczenie się przez ucznia hierarchizowania i harmonogramowania zadań

jest umiejętnością niezbędną do osiągnięcia sukcesu w życiu zawodowym. Prace domowe uczą organizacji przestrzeni. Uczeń zachowując czystość i porządek w domu, dba o odpowiednie rozmieszczenie przedmiotów. [7] Konieczność utrzymania porządku pozwala na naukę organizacji przestrzeni, co jest niezwykle istotne w wielu dziedzinach, takich jak zarządzanie biurem czy kierowanie przedsiębiorstwem. [12] Uczeń wykonujący zadania domowe zapoznaje się z ponoszeniem odpowiedzialności za swoje czyny w życiu. Zdaje sobie sprawę z tego, że sam jest odpowiedzialny za swoje otoczenie. Ta umiejętność jest niezwykle cenna także w życiu zawodowym, gdzie ponosi się odpowiedzialność za powierzone zadania. Systematyczne wykonywanie zadań domowych wpływa również na rozwój umiejętności analitycznych uczniów. Wykonywanie zadań domowych wymaga od uczniów koncentracji, logicznego myślenia i umiejętności dzielenia problemu na mniejsze fragmenty. Przykładem może być matematyka, gdzie zadania domowe często polegają na rozwiązywaniu skomplikowanych problemów. Aby poprawnie rozwiązać takie zadanie, uczniowie muszą umieć zidentyfikować dane, zrozumieć pytanie oraz zastosować odpowiednie metody i algorytmy. [8] Wykonując te zadania regularnie, uczniowie rozwijają swoją zdolność analitycznego myślenia. [4] Analiza to kolejna umiejętność, która jest rozwijana poprzez systematyczne wykonywanie zadań domowych. Uczniowie uczą się starannie analizować problemy, zbierać informacje, rozważać różne perspektywy i wyciągać wnioski. Działanie to pomaga im w rozwijaniu krytycznego myślenia, umiejętności oceny oraz twórczego podejścia do rozwiązywania problemów. [5] Nie można zapominać o rozwijaniu umiejętności organizacyjnych poprzez wykonywanie zadań domowych. Uczniowie muszą planować swoje czas, stosować różne strategie oraz organizować swoje myśli. Ta umiejętność jest kluczowa w skutecznym zarządzaniu zadaniami i obowiązkami w życiu dorosłym. [10] Zadania, które zostają im przydzielone, wymagają często samodzielnego myślenia, analizy i rozumienia problemów. To pozwala im na doskonalenie umiejętności krytycznego myślenia i podejmowania decyzji. Poprzez rozwiązywanie zadań domowych uczniowie są w stanie zastosować zdobytą wiedzę w praktyce, dzięki czemu uczą się jej przekładania na konkretne sytuacje życiowe. [3] Systematyczna nauka i wykonywanie zadań domowych wpływają, na budowanie silniejszej więzi między nauczycielem a uczniem. Regularne interakcje na linii nauczyciel-uczeń podczas odrabiania zadań pozwala na sprawdzanie postępów i identyfikowanie słabych stron ucznia. Nauczyciele koncentrują się wówczas na obszarach, które wymagają dodatkowej pomocy, co prowadzi do indywidualizacji procesu nauczania. Ponadto, zadania domowe umożliwiają uczniom zadawanie pytań i prośby o wyjaśnienia, co sprzyja pogłębieniu zrozumienia materiału. [1]

Negatywna strona zadań domowych

Zadania domowe mogą powodować nadmierne obciążenie uczniów, szczególnie gdy mają one wiele przedmiotów do opanowania. Ograniczone czasowe i energetyczne zasoby uczniów mogą być wyczerpane, co prowadzi do powstawania stresu i zmęczenia. Przez nadmierną ilość pracy domowej, uczniowie często odczuwają brak czasu na zabawę, odpoczynek, spędzanie czasu

z rodzeństwem czy uczestniczenie w dodatkowych zajęciach pozalekcyjnych. [2] To może wpływać negatywnie na ogólny rozwój dziecka. Ponad to, zadania domowe często opierają się na pamięciowej nauce i powtarzaniu wyuczonych faktów, co ogranicza twórcze myślenie i rozwijanie krytycznego myślenia u uczniów. Zamiast skupiać się na zrozumieniu i zastosowaniu wiedzy, uczniowie często są zmuszeni do powtarzania informacji bez większego zrozumienia. To ogranicza ich zdolność do samodzielnego myślenia i rozwiązywania trudności. [14] Kolejną negatywną stroną zadania domowego jest fakt, że niektóre dzieci nie mają dostępu do odpowiednich zasobów edukacyjnych w domu. Nie wszystkie rodziny mają komputery, dostęp do Internetu, książki czy inne materiały edukacyjne, które są niezbędne do wykonania wielu zadań domowych. To powoduje, że niektóre dzieci są automatycznie dyskryminowane i mają trudności w wykonywaniu tych zadań, co może prowadzić do frustracji i utraty motywacji. [4] Zadania domowe mogą powodować niezdrowe porównywanie się między uczniami. Te dzieci, które wykonują zadania domowe pomyślnie i szybko, są często chwalone i doceniane, co może prowadzić do egoizmu i nienawiści wobec innych uczniów, którzy mają trudności w wykonaniu tych zadań. To rodzi atmosferę rywalizacji i podziałów między uczniami, co negatywnie wpływa na atmosferę w klasie. [9]

Rola rodziców przy wykonywaniu prac domowych

Rodzice odgrywają istotną rolę w motywowaniu i wspieraniu dzieci w wykonywaniu zadań domowych. Rodzice pełnią funkcję przewodników, którzy pomagają dzieciom zrozumieć treści zadania, przekazywać wiedzę i umiejętności niezbędne do jego wykonania oraz uczyć dobrych nawyków pracy. Rola rodziców obejmuje również monitorowanie postępów dzieci w nauce, udzielanie wsparcia i pomocy w razie potrzeby, a także zapewnienie odpowiedniego środowiska do skupienia się na zadaniu. [14] Rodzice, którzy okazują zainteresowanie i angażują się w zadania domowe swoich dzieci, przyczyniają się do lepszych wyników i większej motywacji do nauki. Rodzice mogą również pełnić funkcję pośredników pomiędzy uczniem a nauczycielem, współpracując z nim w celu lepszego zrozumienia wymagań i celów związanych z zadaniami domowymi. [2] Ważnym aspektem jest okazywanie cierpliwości, wspieranie dziecka w trudnościach oraz skupienie się na procesie nauki, a nie jedynie na wynikach końcowych. Istotne jest, aby rodzice nie wykonywali zadań domowych za swoje dzieci, a pomagali im w zrozumieniu treści i samodzielności w ich wykonaniu. Dzieci powinny mieć odpowiedzialność za własne zadania, co pomaga w rozwoju samodzielności i umiejętności organizacji czasu. [9]

Zdanie rodziców na temat prac domowych

Rodzice często postrzegają zadania domowe jako istotne narzędzie wspierające proces edukacyjny uczniów. Uważają, że zadania domowe mają wiele celów, w tym: pogłębianie wiedzy zdobytej w szkole, utrwalanie materiału, doskonalenie umiejętności i rozwijanie samodyscypliny. [2] Dostrzega się znaczenie zadań domowych jako sposobu na skodyfikowanie pojęć, które dzieci przyswoiły podczas lekcji. Poprzez praktyczne zastosowanie wiedzy w domowym

środowisku, uczniowie mają możliwość lepszego zrozumienia i utrwalenia nowych materiałów. [15] Rodzice zdają sobie sprawę, że zadania domowe uczą odpowiedzialności i samodzielnego myślenia. Przez samodzielne rozwiązywanie problemów, uczniowie rozwijają kreatywność, logiczne myślenie i umiejętność podejmowania decyzji. Ponadto, zadania domowe dają możliwość rodzicom oceny postępów dziecka w nauce i identyfikowania ewentualnych obszarów, które wymagają dodatkowego wsparcia. [14] W kontekście wymagań szkolnych, rodzice dostrzegają zadania domowe jako istotne narzędzie oceny i sprawdzenia wiedzy swojego dziecka. Dla rodziców, zadania domowe są miarą sukcesu w nauce i mogą służyć jako wskaźnik potencjalnych trudności, które mogą być adresowane przez szkołę lub dodatkowe zajęcia. [2] Rodzice często obawiają się, że zbyt duża liczba zadań domowych może prowadzić do nadmiernego stresu u ich dzieci. Szczególnie w przypadku dzieci w młodszym wieku, przedstawianie rozbudowanych zadań domowych może być przytłaczające i przyczyniać się do zwrotu efektywności uczenia się. Ponadto, dzieci mogą tracić cenny czas wolny, który jest niezbędny do rozwoju emocjonalnego i społecznego. [14] Pojawia się obawa, że zbyt duża ilość zadań domowych może prowadzić do przeciążenia intelektualnego. Nadmierne obciążenie umysłowe, jakie wynika z prac domowych, może prowadzić do zmęczenia, braku motywacji do nauki i negatywnego wpływu na wzrost poziomu frustracji u uczniów. To z kolei może wpływać na ich zdolność do skutecznego przyswajania i przetwarzania nowej wiedzy. [13]

Tworzenie zadań domowych

Zasady dotyczące tworzenia zadań domowych są niezwykle istotne dla skutecznego procesu uczenia się. Przejrzyste, jasne i odpowiednio dostosowane wytyczne pozwolą uczniom na skoncentrowanie się na nauce i efektywnie wykorzystanie czasu poza salą lekcyjną. [3] Zadania domowe powinny być celowe i związane z tematem zajęć. Powinny konsolidować wiedzę, umiejętności i umożliwiać dalszy rozwój. Właściwie skonstruowane zadania domowe będą stanowiły naturalne przedłużenie pracy wykonanej w szkole, zgodnie z dokonanym omówieniem materiału i cele nauczyciela. [11] Indywidualizacja zadań domowych - nauczyciel powinien brać pod uwagę różnorodność umiejętności i potrzeb edukacyjnych uczniów. Zadania domowe nie powinny być ani za łatwe, ani za trudne, lecz dostosowane do stopnia zaawansowania każdego ucznia. [4] Istotne jest, aby nauczyciel regularnie monitorował postępy uczniów i dostosowywał zadania domowe w miarę potrzeby. Zrozumiałe instrukcje to kolejny kluczowy aspekt zasad tworzenia zadań domowych. Instrukcje powinny być precyzyjne, jednoznaczne, a jednocześnie zrozumiałe dla ucznia. Nauczyciel powinien odpowiednio wyjaśnić, czego od ucznia oczekuje, aby nie było miejsca na nieporozumienia. Dobrze przygotowane instrukcje zawierają również informacje o terminie wykonania zadania domowego i ewentualnych dodatkowych materiałach, które mogą być potrzebne do jego realizacji. [3] Niezbędnym elementem zasad dotyczących zadań domowych jest umiar. Zbyt duże obciążenie pracą domową może prowadzić do stresu u uczniów i negatywnie

wpływać na ich motywację i samopoczucie. Istotne jest, aby nauczyciel uważnie dobierał ilość i czas poświęcony na zadania domowe. Ważne jest uwzględnienie innych zobowiązań ucznia poza szkołą, takie jak rodzina, prace pozalekcyjne czy inny dodatkowy program nauczania, które również wpływają na harmonogram ucznia. [11] Zadania domowe powinny być zróżnicowane pod względem metodyki i rodzaju. Dzięki temu uczniowie mają możliwość różnorodnego treningu i rozwijania umiejętności na różnych płaszczyznach. Warto uwzględnić różne style uczenia się, takie jak wizualny, słuchowy czy kinestetyczny, aby zapewnić optymalne warunki dla każdego ucznia. [15] Należy dodać, że zadania domowe powinny być oceniane i konstruktywnie komentowane przez nauczyciela. Podczas korzystania z tych zadań uczeń może monitorować swoje postępy i zdobyć dodatkową wiedzę o swoich mocnych stronach i obszarach do rozwoju. Nauczyciel powinien umieć docenić wysiłek i wkład każdego ucznia, a także podać konkretne informacje zwrotne, które pomogą uczniowi w dalszym rozwoju i doskonaleniu umiejętności. [6]

Wniosek

Praca domowa, będąca tradycyjną praktyką edukacyjną, była przedmiotem wielu debat zarówno dotyczących jej zalet, jak i wad. W kontekście edukacyjnym, zadawanie prac domowych zapewnia uczniom dodatkową okazję do pogłębienia swojej wiedzy na temat omawianych tematów oraz rozwinięcia umiejętności samodyscypliny, samokontroli i planowania czasu. Praca ta wymusza skoncentrowane myślenie i samodzielne rozwiązywanie problemów, co może przyczynić się do zwiększenia zdolności analitycznych i krytycznego myślenia u uczniów. Zadawanie prac domowych może również zwiększyć komunikację między uczniem a nauczycielem, zapewniając dodatkową okazję do oceny postępów ucznia i identyfikacji obszarów wymagających dalszej pracy. Istnieją również pewne wady związane z praktyką zadawania prac domowych. Przede wszystkim, zadawanie prac domowych może prowadzić do nadmiernych obciążeń dla uczniów, szczególnie jeśli mają one miejsce wraz z innymi wymaganiami szkolnymi. To może prowadzić do zwiększonego stresu i utraty równowagi między pracą a życiem prywatnym. Zadawanie prac domowych ma swoje zalety, takie jak rozwijanie umiejętności analitycznych i samokontroli. Jednakże, konieczne jest zachowanie umiaru w ich ilości, aby nie obciążać uczniów zbyt dużą ilością pracy. Ponadto, ważne jest, aby nauczyciele podjęli środki w celu zapewnienia uczniom równych możliwości nauki, biorąc pod uwagę różnice ekonomiczne i kulturowe.

Bibliografia:

1. Borzęcka A., Twaróg-Kanus A. (2021) Nauczyciel – uczeń w przestrzeniach edukacji – dobre praktyki. Poznań wyd. Adam Marszałek
2. Kohn A. (2018) Mit pracy domowej. Warszawa; wyd. MiND Dariusz Syska
3. Kołodziej A., Niesporek-Szamburska B. (2009) Konteksty i uwarunkowania zadań domowych. Warszawa; wyd. Wydawnictwo Pedagogiczne ZNP
4. Kordziński J. (2022) Nowoczesne nauczanie. Warszawa; wyd. Wolters Kluwer
5. Maciaszkowa J. (1977) Rola szkoły w przygotowaniu młodzieży do życia w rodzinie. Warszawa; WSiP
6. Okoń W. (2003) Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej. Warszawa; wyd. Żak

7. Ossowski S. (1958) U podstaw estetyki. Wyd. 3. Warszawa; wyd. PWN
8. Piaget J. (1966) Narodziny inteligencji dziecka. Warszawa; wyd. PWN
9. Piaget J. (1967) Rozwój ocen moralnych dziecka. Warszawa; wyd. PWN
10. Putkiewicz Z. (1971) Motywy szkolnego uczenia się młodzieży. Warszawa; wyd. PZWS
11. Sawiński J.P. (2014) Sposoby aktywizowania uczniów w szkole XXI wieku. Warszawa; wyd. Difin
12. Słomkiewicz S. (1971) Samodzielne myślenie i działanie techniczne uczniów. Warszawa; PZWS
13. Winiarczyk, A. (2007–2008) Praca domowa uczniów klas początkowych w opinii rodziców. *Nauczanie początkowe*, 2, 60–67
14. Wujek T. (1969) Praca domowa i czynny wypoczynek ucznia. Warszawa; wyd. PZWS.
15. Zborowski J. (1955) Praca domowa ucznia szkoły podstawowej. Warszawa; PZWS.

СОЦІОЛОГІЯ SOCIOLOGY

ВПЛИВ ІНТЕНСИВНОСТІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ

*Черній Людмила Віталіївна,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри соціології та публічних комунікацій
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,
м. Київ
l.v.cherniy@udu.edu.ua*

Сьогодні міграція у всьому світі є досить розповсюдженим явищем. Головне прагнення мігрантів полягає у тому, щоб знайти безпечне та зручне місце для проживання та заробітку. Міграційні процеси відіграють величезну роль у формуванні культурного, освітнього та професійного середовища світу. Культурне, освітнє, професійне середовище стає транснаціональним, все більше набуваючи якості міграційної мобільності. Однак, міграційні процеси, з одного боку, здатні руйнувати власну ідентичність, а з іншого, можуть сприяти їх розвитку. В сучасному глобалізованому світі неможливо уникнути масштабних міграцій [4]. Міграція короткострокова не вважається негативним явищем, оскільки громадяни, які змогли працевлаштуватися в країнах перебування, є основою фінансового потоку у країну. У середньостроковій та довгостроковій перспективі негативні демографічні проблеми можуть створювати перешкоди для розвитку національної економіки та соціального зростання. Якщо за кордоном перебуває один із членів родини, це у більшості випадків призводить до зменшення народжуваності. А переїзд в іншу країну усієї сім'ї означає, що ці люди не повернуться на Батьківщину.

На 2019 рік за кордоном, постійно перебувало не менше 3,5 — 4 млн осіб. З яких 2,5-3 млн – на території країн ЄС. З впровадженням обмежень, пов'язаних з пандемією COVID-19 число мігрантів суттєво скоротилося, а частина громадяни частково повернулися додому. Однак, до кінця 2021 року міграційний потік почав відновлюватися. На початок 2022 року у країнах ЄС перебувало близько 2,5-2,6 млн громадян України. Виїжджали переважно люди працездатного, фертильного (репродуктивного) віку. Це загрожувало посиленню демографічних проблем в країні. Європейські країни почали впроваджувати політику стимулювання сімейної міграції.

При підписанні постійного контракту, працівнику створювалися умови для перевезення всієї родини. У такому випадку всі фінанси залишилися в країні перебування, що підтримувало її національну економіку [1].

Тема стає все більш актуальною у плані з'ясування причин міграції та процесів регулювання з боку держави. Міграція українців через повномасштабне російське вторгнення стала економічним та гуманітарним викликом. Масштабний, неконтрольований потік вимушених мігрантів з України став ще й викликом для держав-партнерів.

У зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України ускладнено збирання статистичної інформації щодо результатів діяльності територіальних органів ДМС в окремих регіонах України. З лютого 2022 року, окрема інформація по тимчасово окупованим частинам територій Донецької, Запорізької, Луганської та Херсонської областях не оновлювалась. Станом на 21 червня 2023 року за кордоном перебували 8 млн 177 тис. українців. Понад половина українців перебуває лише в трьох країнах: Польщі — 22%, Німеччині — 14,6% та США — 11%. Також багато громадян України знайшли прихисток у Чехії — 7,9%, Італії — 5%, Канаді — 4,9%, Іспанії — 3,4% та Ізраїлі — 2,75%. Майже 63% українців, які перебувають за кордоном, повнолітні, 22% — діти до 18 років. Вік ще 15% осіб не уточнюється.

В залежності від ситуації, яка складається в Україні, кількість мігрантів постійно коливається. Українські прикордонники фіксують рух українців, як на виїзд, так і на в'їзд. За даними Державної прикордонної служби спостерігається явно негативна тенденція виїзду українців за кордон. Зокрема, станом на 1 травня 2023 року ДПС зафіксувала 18,52 млн виїздів з України та 15,84 млн в'їздів. Різниця становить 2 млн 686 тис. осіб. Таке зростання дійсно можна вважати незначним, порівняно з масовим виїздом українців на початку повномасштабного вторгнення [2].

При врахуванні кількості мігрантів з України не враховуються дані нелегального перетину кордону. За словами речника ДПС Андрія Демченка на початку березня 2023 року прикордонники затримали понад 11 тис. порушників, які намагалися виїхати поза пунктами пропуску. Також статистика не враховує людей, які опинилися в тимчасовій окупації та були примусово переміщені на територію Росії чи Білорусі, а вже звідти діставалися до інших держав для отримання прихистку. Проте, за офіційною статистикою невелика кількість перетинів кордону з Росією та Білоруссю все ж є [6].

Точну цифру мігрантів з України сказати досить важко. На це впливають різні чинники. Одні з головних полягають у тому, що українці постійно мігрують в межах країн ЄС та за його межі, також періодично приїжджають додому. Частина тих хто приїжджає залишається, а частина повертається назад за кордон. За даними дослідження Центру економічної стратегії на кінець січня 2024 року за кордоном через війну постійно перебуває 4,9 млн українців. Станом на січень 2024 року, найбільша частка українських біженців у Європі перебуває в Німеччині (30%) та Польщі (22%). Поза

країнами Європи, найбільшими країнами за кількістю прийнятих з початку повномасштабного вторгнення українців – США (280 тис. осіб), Велика Британія (253,2 тис.) і Канада (210,2 тис.). Серед усіх біженців жінок за кордоном станом на січень 2024 року було 65%, чоловіків – 35%. Частка чоловіків серед біженців суттєво зросла порівняно з листопадом 2022 року, коли вона становила 17%. Більшість українців все ще планують повернутися до України (26% точно та 26% ймовірно). Кількість тих, хто точно планує повернутися, за останній рік скоротилася майже удвічі. Більшість українських біженців (54%) кажуть, що їх стимулюватиме повернутися до України остаточне закінчення війни. Іншими вагомими чинниками є вищий рівень життя в Україні (40%), припинення бойових дій та повітряних ударів по місту, в яке планують повернутися (37%), можливість знайти добре оплачувану роботу (35%) та припинення бойових дій у рідному регіоні (27%) [3]. Елла Лібанова зауважила, що останнім часом кількість українців, які за кордоном отримують або статус біженця, або тимчасовий захист, збільшується повільніше, ніж торік. Проте демографія підкреслила іншу негативну тенденцію: «Від початку 2023 року зменшується чисельність і питома вага трудових українських втікачів від війни у Польщі. Вони їдуть далі – до Німеччини, до Чехії, до Нідерландів, до різних країн, але їдуть далі. Досвід, який ми маємо, говорить про те, що чим більшою є відстань між Україною і тією країною, де перебувають наші люди, тим меншою є ймовірність того, що вони повернуться» [5].

Отже, для повернення українських біженців Україні необхідно розробляти та впроваджувати комплексну політику. Українські політичні ініціативи мають бути спрямовані на мотивування українських біженців до повернення додому та стимулювання населення України, яке наразі не емігрувало, залишитися в країні. Головним пріоритетом державної політики повинно стати збільшення соціального забезпечення громадян України, робота над зростанням соціально-економічних показників, швидка повоєнна відбудова, відновлення зруйнованої інфраструктури та реальні безпекові гарантії.

Література:

1. Декілька алгоритмів боротьби з демографічною проблемою. Див. URL: (дата звернення 28 березня 2024 р.) <http://surl.li/sesia>
2. Кількість українців та їх міграція за кордон через війну — дослідження Громадянської мережі ОПОРА 05 липня 2023. Див. URL: (дата звернення 20 березня 2024 р.) <http://surl.li/modmn>
3. Українські біженці. Майбутнє за кордоном та плани на майбутнє. Аналітична записка від 12 березня 2024 р. / Центр економічної стратегії. URL: (дата звернення 30 березня 2024 р.) https://ces.org.ua/ukrainian_refugees_third_wave_research/
4. Українське суспільство: міграційний вимір : нац. доповідь / Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2018. – 396 с. ISBN 978-966-02-8723-9
5. Див. URL: (дата звернення 28 березня 2024 р.) <http://surl.li/seshb>
6. Див. URL: (дата звернення 27 березня 2024 р.) <http://surl.li/dwoso>

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ У ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОД: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Петровський Олексій Ігорович

*аспірант Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
o.i.petrovskiy@npu.edu.ua*

*Науковий керівник-
кандидат історичних наук, професор Черній Л.В.*

Після Другої світової війни багато країн стикнулися з важкими завданнями відновлення соціальної і економічної стабільності, а також забезпечення добробуту громадян. Міжнародний досвід у цьому контексті може бути корисним для розуміння та прийняття оптимальних рішень. У зв'язку з цим, спершу має сенс проаналізувати досвід Німеччини, яка вдало вийшла зі складної економічної ситуації. Концепція «соціального ринкового господарства» висунута Людвігом Ерхардом сприяла приватній конкуренції та створювала ринковий достаток, але при цьому вона застосовувала закон попиту і пропозиції для збереження ринку в певних рамках і зменшення негативних наслідків для соціально вразливих груп, таких як безробітні та слабозахищені. Також вона надавала підтримку деяким галузям, таким як сільське господарство, гірничодобувна і суднобудівна промисловість, через надання дотацій. Крім того, були вжиті заходи для запобігання надмірній концентрації виробництва і капіталу, з метою уникнення формування монополій. Модель соціально-ринкової економіки, запропонована Л. Ерхардом, стала успішною через вдале поєднання економічної та соціальної політики, і вона показала, що обидві ці сфери можуть успішно взаємодіяти для досягнення стабільності та ефективності в системі управління державою [2].

Цікаво розглядати історію відродження Південної Кореї після Другої світової війни. В 1961 році, коли на керівництво країною прийшла нова команда реформаторів, що очолювалася генералом Пак Чон Хі, були розпочаті значущі економічні перетворення. Головним напрямком дій його уряду в галузі економіки стало перетворення Південної Кореї з відсталого аграрної країни в сучасну індустріальну державу шляхом централізованого управління [3].

Перш за все, варто відзначити, що різні країни вибирали різні підходи до регулювання соціальної сфери. Наприклад, країни Західної Європи приймали модель соціальної держави, де держава активно втручалася у економіку та надавала громадянам широкий спектр соціальних послуг, включаючи безкоштовну медицину та освіту. Цей підхід сприяв високому рівню соціальної захищеності, але також вимагав значних фінансових ресурсів та податкового навантаження.

У той час як країни Східної Європи та багато країн розвиваються вибирали більш обмежений підхід до державного регулювання соціальної сфери, намагаючись зберегти економічну стабільність та знизити фінансове навантаження на державу. Вони можуть бути відкриті для приватного сектору та індивідуальної ініціативи.

Деталі щодо державного регулювання соціальної сфери в післявоєнний період можуть варіюватися від країни до країни, але основні аспекти включають:

1. Соціальна допомога: Багато країн встановлювали програми соціальної допомоги для підтримки найбільш вразливих верств населення, таких як безробітні, інваліди, літні люди та інші. Це може включати в себе виділення фінансової допомоги, надання житла, харчування та інших послуг.

2. Медична допомога: Багато країн розширили або створили системи загальної медичної допомоги, які надають безкоштовну або доступну медичну допомогу громадянам. Це може включати лікарську допомогу, госпіталізацію та рецепти на ліки.

3. Освіта: Держави також інвестували в розвиток систем освіти, надаючи безкоштовну загальну освіту або підтримуючи вищу освіту через гранти та позики.

4. Пенсійні системи: Багато країн встановили пенсійні системи для гарантування фінансової стабільності літніх громадян. Це може включати державні пенсії або обов'язкові пенсійні фонди.

5. Регулювання ринку праці: Держави можуть втручатися в регулювання ринку праці, встановлюючи мінімальну заробітну плату, гарантії для працівників та інші соціальні заходи для підтримки працівників.

6. Соціальне страхування: Багато країн встановили системи соціального страхування, які надають захист в разі втрати роботи, тимчасової інвалідності, хвороби та інших подій.

7. Соціальні партнерства: Деякі країни сприяли розвитку соціальних партнерств між урядом, роботодавцями та профспілками. Це сприяло стабільності на ринку праці та розв'язанню конфліктів, пов'язаних з умовами праці.

8. Взаємодія з громадянським суспільством: Залучення громадських організацій та неприбуткових організацій до реалізації соціальних програм може сприяти більш ефективному інклюзивному підходу до допомоги та підтримки потребних груп населення.

9. Ефективність та аудит програм: Важливим аспектом державного регулювання соціальної сфери є оцінка та аналіз ефективності соціальних програм. Моніторинг, оцінка та аудит можуть допомогти забезпечити, що ресурси витрачаються на найбільш корисні та необхідні програми.

10. Адаптація до змін: У світі постійно змінюються економічні, соціальні та політичні умови. Тому важливо, щоб системи регулювання соціальної сфери були гнучкими і готовими до адаптації до нових викликів і потреб громадян.

Це лише загальний огляд державного регулювання соціальної сфери після Другої світової війни. Кожна країна мала свої власні програми та підходи в залежності від своїх соціальних, економічних та політичних обставин. До міжнародного досвіду входять різні моделі та підходи, і вони можуть слугувати прикладом для інших країн, які шукають оптимальний спосіб регулювання соціальної сфери.

Міжнародний досвід показує, що успішність державного регулювання соціальної сфери залежить від балансу між соціальними програмами та економічною стабільністю. Важливо приділяти увагу ефективному управлінню та контролю над витратами.

Загалом, міжнародний досвід у державному регулюванні соціальної сфери в післявоєнний період показує, що існує багато різних моделей та підходів, які можуть бути успішними в забезпеченні соціального захисту та економічної стабільності. Вибір конкретної моделі залежить від індивідуальних обставин кожної країни та потреб її населення. Важливо адаптувати підходи до конкретних умов і потреб кожної країни, забезпечуючи збалансований розвиток економіки та соціального благополуччя громадян.

Міжнародна допомога та інвестиції в економіку можуть відігравати важливу роль у відновленні, а це може призвести до створення нових робочих місць та ринку праці. Таким чином, розвиток політики щодо інтеграції іммігрантів може бути обґрунтованим кроком для подальшого розвитку економічного росту в країні [1].

Література

1. ВПЛИВ МІГРАЦІЇ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bit.ly/3TA2PЮ>
2. Ерхард Л. Добробут для всіх [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ibl.pp.ua/3/00-46.html>
3. Семенов І.В. Особливості історичної традиції Південнокорейського суспільства // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2013. – No 55. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://bit.ly/43w74d4>

ЗМІСТ

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО RELIGIOUS STUDY

ПРАВОСЛАВНІ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ ОЧИМА НЕПРАВОСЛАВНИХ ХРИСТІЯН: БЕЗПЕКОВІ РИЗИКИ Филипович Людмила Олександрівна.....	5
РЕЛІГІЯ ЯК ЗБРОЯ ВІЙНИ РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ: ФОКУС НА ПРАВОСЛАВ'І ПРАВОСЛАВНА АНТРОПОЛОГІЯ В УМОВАХ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ Бучма Олег Васильович.....	8
ПРАВОСЛАВНА АНТРОПОЛОГІЯ В УМОВАХ КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ Гаврилюк Тетяна Вікторівна.....	12
ДІЯЛЬНІСТЬ ІНСТИТУТУ ВІЙСЬКОВОГО КАПЕЛАНСТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ СТАНОВЛЕННЯ: ПРОБЛЕМИ ТА ВИКЛИКИ Левочки Руслан Іванович.....	15
«СВЯЩЕННА ВІЙНА» ЯК ВИРАЖЕННЯ В ДІЇ ЕСХАТОЛОГІЧНО-МЕСІАНСЬКИХ ІДЕОЛОГЕМ «РУССКОГО МІРА» Лозовицький Василь Миколайович.....	18
СЛУЖБА ВІЙСЬКОВИХ КАПЕЛАНІВ В УКРАЇНІ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ Шушпанніков Олег Миколайович.....	26
ВЗАЄМОДІЯ ЦЕРКОВНИХ ІНСТИТУЦІЙ І ПОЛІТИЧНИХ СИЛ В УКРАЇНІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ПОЛІТИЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВ'Я Янауер Мечислав Мирославович.....	29
ПРАКТИКА НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКОГО УСАМІТНЕННЯ Шиманович Андрій Олександрович.....	34
ІСТОРІЯ HISTORY	
СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ В ДИПЛОМАТІЇ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ СИСТЕМНОГО АНАЛІЗУ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ МОНДІАЛІЗОВАНОГО СВІТОУСТРОЮ ХХІ СТОЛІТТЯ: ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ І ТРАНСФОРМАЦІЙНИЙ ДИСКУРСИ Цвігати Вячеслав Григорович.....	38
УКРАЇНСЬКО-ФІНСЬКІ ВІДНОСИНИ ЗА ЧАСІВ ДИРЕКТОРІЇ УНР (1919-1920 РР.) Біліченко Лідія Сергіївна.....	43
НІМЕЦЬКІ КОЛОНІСТИ НА ПОДІЛЛІ В ДОБУ ЗАРОДЖЕННЯ КАПІТАЛІСТИЧНИХ ВІДНОСИН (XIX – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ) Мельничук Марія Олександрівна.....	46
ЖІНКА-ВОЇН В ПРАКТИКАХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ Микосянчик Марія Вікторівна.....	49

**ФІЛОСОФІЯ
PHILOSOPHY**

**ПЕРСПЕКТИВИ ВИКОРИСТАННЯ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНОГО ІНТЕРВ'Ю
В ПСИХІАТРИЧНІЙ ПРАКТИЦІ**

Тасенко Михайло Володимирович 54

**КУЛЬТУРОЛОГІЯ
CULTUROLOGY**

**ЕТНОКУЛЬТУРНІ ЗАСАДИ ТРАДИЦІЙ ТАНЦЮ В КАЛЕНДАРНІЙ
ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ**

Савчин Лілія Михайлівна 56

**КОЛЕКТИВНА КУЛЬТУРНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ТВОРЕННЯ
СУСПІЛЬНОГО ІДЕАЛУ УКРАЇНИ**

Боришполь Ганна Іванівна 59

**РІЗДВЯНІ ОБРЯДИ ТА ЗВИЧАЇ В УКРАЇНІ ТА СЕРБІЇ: ТИПОЛОГІЧНІ ТА
КОМПАРАТИВНІ ДОСЛІДЖЕННЯ**

Железняк Дарина Сергіївна 64

NEW TOOLS: ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MARKETING

Kozłowska Katarzyna 67

**ПСИХОЛОГІЯ ТА ПЕДАГОГІКА
PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY**

**WIELOWYMIAROWA SAMOTNOŚĆ
WSPÓLCZESNYCH NASTOLATKÓW**

Dobosz Marzena 68

**PSYCHOLOGICZNE ASPEKTY PRACY ZDALNEJ: WYZWANIA
I MOŻLIWOŚCI DLA WSPÓLCZESNYCH ORGANIZACJI**

Kończak Oliwia 77

**PSYCHOTHERAPY COMIBNED WITH PHARMACOTHERAPY
IN DERMATOLOGICAL DISEASES**

Kozłowski Maciej 78

SPOSOBY WALKI ZE STRESEM

dr Czekan Dariusz 79

**PODŁOŻE POWSTANIA TRENDU KOREPETYCJI
WŚRÓD UCZNIÓW**

Lic. Gucwa Kamil, Lic. Łopot Magdalena 95

**PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF SLEEP DEPRAVATION AND CIRCADIAN
RHYTHM DISORDERS**

Kozłowski Maciej 102

**ART THERAPY AS A CHANCE FOR PATIENTS
WITH ALZHEIMER'S DISEASE**

Góras Natalia 103

ISTOTA PRAC DOMOWYCH W PRZESTRZENI EDUKACJI

Lic. Gucwa Kamil, Lic. Łapot Magdalena 104

СОЦІОЛОГІЯ

SOCIOLOGY

**ВПЛИВ ІНТЕНСИВНОСТІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СОЦІАЛЬНО-
ДЕМОГРАФІЧНУ СИТУАЦІЮ В УКРАЇНІ**

Черній Людмила Віталіївна 111

**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ
У ПІСЛЯВОСННИЙ ПЕРІОД: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД**

Петровський Олексій Ігорович 114

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 52

У збірнику подано наукові матеріали за результатами
Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасний стан
православ'я в Україні: виклики, проблеми, прогнози» (29 березня 2024 р.)
та IV Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні наукові
проблеми та інноваційні рішення в контексті XXI століття»
(02 квітня 2024 р.).

*Друкується за оригінальними авторськими текстами.
Редакційна колегія не несе відповідальності за авторську редакцію
поданих матеріалів.*

Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій

Підписано до друку 30.05.2024 р.
Формат 60x84/16. Друк цифровий.
Умов. друк. арк.: 7,5
Наклад прим.: 7
Замовлення № 30-05/24
Видавець: ТОВ «НВП »Інтерсервіс»,
м. Київ, вул. Бориспільська, 9а,
Свідоцтво: серія ДК № 3534 від 24.07.2009 р.
Виготовлювач: СПД Андрієвська Л.В.
м. Київ, вул. Бориспільська, 9а,
Свідоцтво: серія В03 № 919546 від 19.09.2004 р.